

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE İLE BULGARİSTAN ARASINDA
YAPILAN İKİLİ ANTLAŞMALARA GÖRE
BAŞMÜFTÜLERİN YETKİ VE
SORUMLULUKLARI
(1909-2021)**

BEYHAN YUSEİN MEHMED
Öğrenci No: 1228250412

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BÜLENT YILDIRIM

EDİRNE 2024

ÖZET

Günümüz Bulgaristan coğrafyası uzun yıllar Osmanlı Devleti hakimiyeti altında olmasının da etkisiyle, Balkanlarda halen önemli miktarda Türk ve Müslüman nüfusun yaşadığı bölgelerden biridir. 1908’de resmen bağımsızlığını kazanan Bulgaristan, bu tarihten II. Dünya Savaşı’nın sonuna tekabül eden 1945 yılına kadar farklı iktidarların yönetiminde kaldı ve büyük savaşlara tanık oldu. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşlarının ardından Birinci Dünya Savaşı meydana geldi. Bulgaristan, bu savaşlarda gönüllü ya da gönülsüz yer aldı ve sonuçlarından da her bakımdan çok etkilendi. Balkanlar, Türkiye ve zamanın İslam coğrafyası için, sadece barındırdığı Müslüman nüfusla değil, Avrupa’yla kurulacak her türden ilişki bağlamında da stratejik öneme sahiptir. Günümüzde Balkanlarda 60 milyonun üzerinde insan yaşamakta ve bu nüfusun 1/5’ini Müslümanlar teşkil etmektedir. Bu oran 12 milyona tekabül eder ve bu sayının da 2,5 milyon kadarı Türklerden oluşmaktadır. Günümüzde yaşanan göç olayları her gün rakamı değiştirmekte ve Müslüman nüfus her geçen gün artmaktadır.

Balkanlarda ve Bulgaristan’da yaşayan bu müslüman nüfus, dinî yaşamlarını sistemli bir şekilde idame ettirebilmek için Başmüftülük kurumu aracılığıyla çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetlerin zaman zaman çeşitli gerekçelerle kısıtlanması Müslüman toplumun dinî vecibelerini yerine getirmesinde çeşitli sıkıntıların meydana gelmesine sebep olmuştur. Müslümanlar özellikle komünist rejimlerin iktidarında çeşitli baskı ve zulümlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bulgaristan Müslümanları bu süreçte akla hayale sığmayacak çeşitli yöntemlerle dinlerinden ve etnik kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de mücadeleden vazgeçmeyerek kimlik ve benliklerini korumak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Bu çalışmada Bulgaristan Müslümanlarının önemli bir kurumu olan Başmüftülük kurumunun tarihsel süreci işlenerek, Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde başmüftülerin yetki ve sorumlulukları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Başmüftülük, Müslümanlar, Dinî yaşam.*

ABSTRACT

The region of contemporary Bulgaria, influenced by its long history under Ottoman rule, remains one of the areas in the Balkans where Turks and Muslims reside. From 1908 to 1945, Bulgaria experienced various forms of governance and witnessed significant wars. Following the Balkan Wars in 1912, World War I ensued, in which Bulgaria inevitably participated and was profoundly affected.

The Balkans hold strategic importance for Türkiye and Islamic basin due to their Muslim population and in the context of any relations established with Western Europe. Today, the Balkans are home to 60 million people, with Muslims constituting one-fifth of this population (12 million). Of these, approximately 2.5 million are Turks. This number is significant and has been increasing over time.

The Muslim population in the Balkans and Bulgaria conducts various activities through the institution of the grand mufti to systematically manage their religious life. However, these activities have occasionally been restricted for various reasons, leading to challenges for the Muslim community in fulfilling their religious obligations. Particularly under communist regimes, Muslims faced various forms of oppression and persecution. During this period, Muslims residing in Bulgaria were subjected to numerous methods aimed at alienating them from their religion and ethnic identity. Despite this, they continued to strive to preserve their identity and selfhood.

This study aims to examine the historical development of the Chief Mufti institution, an important entity for Bulgarian Muslims, and analyze the powers and responsibilities of the grand muftis within the framework of bilateral agreements between Türkiye and Bulgaria.

Key Words: *Bulgaria, Ottoman Empire, Grand Mufti, Muslims, Religious life.*

ÖN SÖZ

Bulgaristan Müslümanlarının resmî dinî yapılanması Başmüftülük (Müslümanlar Diyaneti) teşkilatı, 1909 yılından günümüze kadar uzanan bir dönemde ülkedeki Müslüman topluluğun dinî, sosyal ve kültürel hayatlarında önemli bir yer tutan, aynı zamanda Türkiye’yle ilişkilerde önemli rol oynayan bir kurumdur.

Çalışmamız, Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan ikili antlaşmaların ışığında Başmüftülük kurumunun temsilcisi olan başmüftülerin yetki ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde ele alırken, bu antlaşmaların tarihsel bağlamını ve toplumsal etkilerini de irdelemektedir. Bu bağlamda, başmüftülerin yetki alanları, sorumlulukları ve karşılaştıkları zorluklar hakkında kapsamlı bir analiz sunulmakta, aynı zamanda Müslüman topluluğun Bulgaristan’daki dinî hayatlarının sürekliliği ve gelişimi üzerine de önemli bulgular ortaya konulmaktadır.

Araştırmamız birincil kaynaklara dayanmakla birlikte bu alanda yapılmış araştırmalar da göz ardı edilmemiştir. Özellikle 1990 sonrası demokrasileşme süreciyle birlikte Bulgaristan arşivlerinin araştırmacılara açılması bu alandaki incelemelere önemli bir ivme kazandırmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı ve desteği bulunmaktadır. Başta her türlü desteğini esirgemeyen danışmanım Sayın hocam Doç. Dr. Bülent Yıldırım’a gönülden teşekkür ederim. Bu manada tezin nihâi şekle bürünmesinde az ya da çok katkı sağlayan değerli meslektaşım ve arkadaşım olan Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Yüksek İslam Şura Başkanı Vedat Ahmed hocama da ayrıca müteşekkirim. Aynı zamanda çalışmamın hazırlanışı esnasında bilgilerinden istifade ettiğim Dr. İsmail Cambazov hocamı da rahmetle yâd ediyorum.

Bu çalışmayla, tarihsel bir perspektifle günümüz ilişkilerine ışık tutmayı başarabildik ve bu alandaki literatüre bir katkı sağlayabildiysek ne mutlu...

Beyhan MEHMED

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	13
1. TÜRKİYE İLE BULGARİSTAN ARASINDA İMZALANAN BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNİ İDARESİNİ İLGİLENDİREN İKİLİ ANTLAŞMALAR.....	13
1.1. 1909 İstanbul Protokolü	13
1.1.1 1909 İstanbul Protokolüne Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu.....	13
1.1.2. 1909 Protokolüne Göre Başmüftü'nün Durumu, Yetki ve Sorumlulukları.....	14
1.2. 1913 İstanbul Muâhedenâmesi	19
1.2.1. 1913 İstanbul Muâhedenâmesine Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu.....	20
1.2.2. 1913 İstanbul Muâhedenâmesine Göre Başmüftünün Yetki ve Sorumlulukları.....	22
1.3. 1925 Dostluk Antlaşmasına Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu..	27
II. BÖLÜM	34
2. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLenen BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ ÇARLIK DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1909-1944)	34
2.1. Hocaade Mehmed Muhyiddin Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1910-1914).....	34

2.2. Başmüftülük Görevinin Vekâleten Yürütüldüğü Yıllarda Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1915-1920)	40
2.3. Süleyman Faik Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1920 – 1928).....	44
2.4. Hüseyin Hüsnü Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1929 – 1936).....	53
2.5. Abdullah Sıdkı Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1936 – 1944).....	56
III. BÖLÜM	60
3. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLENEN BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1945 – 1989)	60
3.1. Süleyman Ömer Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1945 – 1947).....	62
3.2. Akif Osman Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1947 – 1964).....	64
3.3. Hasan Adem Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1965 – 1976).....	69
3.4. Mehmed Topçu Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1977 – 1987).....	75
3.5. Nedim Gencev Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1988 – 1991).....	80
IV. BÖLÜM	84
4. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLENEN BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ DEMOKRASİLEŞME DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1990 – 2021)	84
4.1. Fikri Salih Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1992–1997).....	87
4.1.1. Fikri Salih'in Devletçe Tanındığı Dönem (1992-1994).....	88
4.1.2. Fikri Salih'in Devletçe Tanınmadığı Dönem (1995-1997).....	91

4.2. Mustafa Hacı'nın İlk Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1997– 2000).....	95
4.3. Selim Mehmed Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2000 – 2003).....	99
4.4. Üçlü İdare Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2004 – 2005).....	103
4.5. Mustafa Hacı'nın İkinci Dönemi ve Devamında Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2005– 2021)	104
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	122
EKLER	133

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bulgaristan Prenslığı'nde müftülük görevleri alanlar.....	10
Tablo 2: Yıllara Göre Ortodoks ve Diğer Din Adamları İçin Tahsis Edilmiş Devlet Fonları.	29
Tablo 3: Dinlere Göre Din Adamları Sayısı.....	30
Tablo 4: Bulgaristan Müftülükleri Müftü Vekâletleri.....	52
Tablo 5: 1965 yılında Bulgaristan Müftülükleri ve Yönetimler Sayısı:.....	70

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
BKP	: Bulgar Komünist Partisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DS	: Devlet Emniyeti
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İKT	: İslâm Konferansı Teşkilâtı
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vd.	: Ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YDK	: Yüksek Din Kurulu
YDMŞ	: Yüksek Din Müslüman Şurası
YİE	: Yüksek İslam Enstitüsü
YİŞ	: Yüksek İslâm Şurası

GİRİŞ

Kadim Türk kavimlerinden birisi olan Bulgarlar, Hazar bölgesinden batıya doğru çıkarak bir kısmı İdil Nehri çevresine, diğer bir kısmı da Tuna boyuna yerleşerek 681 yılında Asparuh Han liderliğinde bağımsızlıklarını ilan ederek Tuna Bulgar Devleti'nin temellerini attılar¹. Balkanlarda Slavlarla karışan Bulgarlar IX. yüzyılda Boris liderliğinde Hristiyanlığı benimseyerek Türkî özelliklerini kaybettiler². 1018 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından yıkılan Bulgaristan Devleti 1185 yılında ikinci defa Tırnova şehrinde İvan Asen tarafından kuruldu. Bu ikinci Bulgar Devleti de XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti tarafından yıkıldı ve böylece bölgede Türk-İslam egemenliği sağlandı.

Müslüman Türk nüfusunun Balkan topraklarına kesin yerleşmeleri ve bu topraklara Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin silinmez damgalarını vurmaya başlamaları Osmanlılar döneminde olmuştur. Bulgaristan topraklarının fethi I. Murat ve oğlu Yıldırım Bayezit zamanında gerçekleşti. Osmanlılar bu topraklar üzerinde beş asır süren adalet ve barışın hâkim olduğu bir imparatorluk yönetimi sergilediler³.

Osmanlı Devleti'nin güttüğü iskân siyaseti ve ihtidalarla Balkanların geneli ve özellikle Bulgaristan topraklarında önemli bir Türk ve Müslüman nüfusu oluştu⁴. XVI. ve XVII. yüzyıllarda nüfus, mimari ve kültür olarak tamamen Türk hüviyetine bürünen Rumeli şehirlerinde zamanla milliyetçilik düşüncesinin yayılması ve Rusya'nın Panslavizm politikası gütmesi neticesinde isyanlar baş gösterdi, Balkanların Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci başladı.

¹ Akdes Nimet Kurat, "Bulgaristan", *İslâm Ansiklopedisi*, 5. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 2, s. 797; Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 284.

² Fatma Rodoplu Yıldırım, *Bulgaristan'da Kuman Hanlar Dönemi-II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Bulgar Tarih yazımında Kumani/Kıpçaklar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 33.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 193.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949-1950, C. 11, S. 1-4, s. 524-569; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008; Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1500: Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskanı Ve Altyapı Gelişmesi*, (çev. Ahmet Cemal), İstanbul 2008; Evgeniy Raduşev, *Pomatsite: hristiyanstvo i islam v zapadnite Rodopi v dolinata na reka Mesta, XV-30-te godini na XVII vek I-II*, Sofya 2005.

1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi’yle kaybedilen topraklar ve savaşın getirdiği göç sebebiyle bu toprakların nüfus dengesi Türkler aleyhine bozuldu. Savaşın son bulmasıyla 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması’yla⁵ Bulgarların emellerini büyük ölçüde karşılayan “*Büyük Bulgaristan*” kuruldu ancak Rusların “Şark Meselesi”ne olan ilgisi, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarının nasıl paylaşılacağı ve Doğu Akdeniz ile Balkanlar’daki güç dengesinin nasıl korunacağı konusunda tartışmalar ortaya çıktı. Rusların bu meseleyi istedikleri gibi çözmeleri İngiltere ve Avusturya’nın itirazına sebep oldu, çünkü İngiltere, Bulgaristan’ın Ege’ye açılmasına, Avusturya da yeni kurulan devletin büyüklüğüne karşı çıkmaktaydı⁶.

Bunun üzerine Almanya’nın teklifiyle Ayastefanos Antlaşması, Berlin’de masaya yatırıldı. Osmanlı, Almanya, Avusturya, Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya devletlerinin delegeleri, 13.06.1878’de Berlin’de başladıkları görüşmeleri 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması’yla neticelendirdiler⁷. Bu Antlaşma 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından yapılmış ve Balkanlar’daki sınırları yeniden düzenlemiştir. Antlaşma sonucunda “Büyük Bulgaristan” idealinden vazgeçilerek, Bulgaristan toprakları iki ayrı bölgeye ayrılmıştır: Bulgar Prenslığı ve Şarkî Rumeli Vilâyeti. Bu düzenlemeler, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki kontrolünü belirli ölçüde koruma altına almasını sağlamıştır. Ancak Antlaşma ile “*Büyük Bulgaristan*”, Tuna Vilayetinin Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna sancaklarını kapsayan ve 63.972 kilometrekarelik bir Bulgar Prenslığı’ne dönüştürüldü. Filibe ve İslimye sancaklarından oluşan Şarkî Rumeli Vilâyeti ise (32.594 km²) Bulgaristan’dan ayrılarak bağımsız bir Osmanlı vilâyeti haline getirildi⁸.

Bulgaristan’da özellikle din özgürlüğü hususunda ilk teminatı Batılı devletlerin baskısıyla imzalanan *Berlin Antlaşması*’nın 5. maddesinde görmekteyiz. Ayrıca 12. maddede de Müslümanların mülkiyeti ve bu bağlamda vakıfların korunması sözkonusudur.⁹ *Berlin Antlaşması*’nın talimatları yönünde 1879 yılında

⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 387.

⁶ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 12.

⁷ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2020, s.46

⁸ Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 403.

⁹ Stela Stefanova, *Mejdunarodni Aktove i Dogovori (1648-1918)*, Nauka i İzkustvo Yay., Sofya 1958, s. 157-158.

hazırlanan Bulgaristan'ın ilk teminat belgesi olan *Tırnova Anayasası*'nın 40. Maddesi kapsamında din özgürlüğü, 42. Maddesinde ise din işleri konularında bağımsızlık verilmesi ve 57. maddede ise Müslümanlara yönelik ayırım yapılmayacağı, eşit haklı vatandaş oldukları kabul edilmek suretiyle din özgürlüğü ve dinî yönetim özgürlüğünün ana ilkeleri tespit edilmiş ve bunun sonucunda yapılacak kanunî düzenlemelerin haritası çizilmiştir¹⁰.

Bulgaristan Devletinin resmî istatistik kurumunun yayınladığı verilere göre ülkede 1887 yılında 2.424.371 Grek Ortodoks, 676.215 Müslüman, 18.505 Katolik, 1.358 Protestan, 24.352 Yahudi, 9.574 Ermeni ve diğerleri iskân etmekteydi. Toplam nüfus ise 3.154.375 kişiden oluşuyordu. Nüfusun %76.86'sını Grek Ortodokslar, % 21.44'ünü Müslümanlar, % 0.59'unu Katolikler, % 0.04'ünü Protestanlar, % 0.77'sini Yahudiler, % 0.30'unu Ermeni ve diğerleri oluşturmaktaydı¹¹.

Bulgar Prensliği'nin kesin kuruluş belgesi olarak da kabul edilebilecek Berlin Antlaşması bu yerlerde kalmış Müslüman toplumun haklarını, inanç ve ibadet özgürlüklerini, dinî teşkilât kurumlarının dinî ve manevi liderleriyle ilişkilerinin dokunulmazlığını antlaşmada 4., 5. ve 12. maddeleriyle güvence altına almıştır. Antlaşmanın 5. maddesinde din ve mezhep ayrılığının, idarî ve siyasî haklardan faydalanmaya engel olmayacağı belirtilmekte ve şöyle ifade edilmektedir: *“Bulgaristan'da ihtilaf-ı din ve mezheb hiç kimse için mülkî ve siyasî haklardan istifadede ve hizmet-i umûmiye ve memuriyet ve şerefine nâiliyette veya her nerde olur ise olsun icra-yı hurfet ve sanâatte nâ-ehil tutulmaklığa ve mahrum edilmekliğe sebep addolunulmayacaktır”*¹². Bu durumda Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Devleti'nin statüsü belirlenmiş, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle yapmış olduğu antlaşmaların burada da aynen geçerli olduğu vurgulanmış, dolayısıyla Bulgaristan Devleti'ne üçüncü ülkelerle ticari veya siyasi-askeri anlaşma yapma hakkı tanınmayacak hale gelmiştir.¹³

¹⁰ *Bulgar Prensliği Anayasası*, Tırnova 1879.

¹¹ Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s. 77-78.

¹² Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 403

¹³ Bülent Yıldırım, “Giriş, Modern Bulgaristan Öncesi Bulgaristan Tarihi” *Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler 2014 Raporu*, Editör, Bülent Yıldırım, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 2016, s.7.

Bulgar hükümeti, 1880 yılında “*Hristiyanların, Müslümanların ve Yahûdilerin Dînî Yönetimleriyle İlgili Geçici Tüzük*” çıkardı¹⁴. Bulgar Ortodoks Kilisesi hükümetin çıkardığı bu tüzüğü şiddetle tenkit etmiştir, sebebi ise kendi dışındaki inançlar ve azınlık gruplarıyla aynı statüde kalmasıdır¹⁵. Çıkan bu tartışmalara rağmen, *Geçici Tüzük*, 15 yıl boyunca bu topraklarda bulunan Müslümanların dinî idaresiyle devlet ilişkilerini düzenleyen tek belge olmuştur.

Geçici Tüzük’te bulunan 25 – 39 maddeleri Müslümanlarla ilgilidir. Bu maddelere göre, Müslümanların idaresi, ibadet yapılan câmilerde üçten beşe kadar üyeden oluşan câmi encümenlikleri ve bölge müftülüklerinden oluşmaktadır (md. 25).

Câmi encümenliklerinin üyeleri cemaatin belirlediği ve bölge müftülerinin de uygun gördükleri şekilde seçileceklerdir (md. 26). Câmiye gelen herkes cemaatten kabul edilir (md. 27). Câmi görevlileri, câmi encümenliğinin durumuna ve imkânlarına göre yıllık maaş alırlar (md. 29). Câmilerin gelirleri, vakıf malları gelirlerinden sağlanır, câmiye bırakılan vakıflar ve câmi encümenliğinin camiye gelenlerden topladığı gelirlerdir (md. 30). Gelirlerin harcandığı yerler şöyledir: gaz yağı masrafları, imamların ve diğer cami görevlilerinin maaşları, cami ve gayrimenkul vakıf mülkiyetinin tamirine yapılan masraflar ve cami veya mescidin yapılan süsleme masraflarıdır (md. 31).

Geçici Tüzüğün 32. Maddesinde bölge müftülerinin görev yeri, seçimle görev almaları ve kendilerinden istenen icâzetnâmelerle ilgilidir. Buna göre, belirlenen her bölgede bir bölge müftüsü bulunur. Müftü de Şeyhülislam tarafından verilmiş ruûs veya menşur denilen icazetnameleri bulunanlar arasından veya o bölgede halk tarafından seçilir.

Bölge müftüsünün ikametgâhı Sancak Mahkemesi’nin kurulduğu şehirdedir ve yönetimi belirlenen bölgeye hizmet eder. O zaman Bulgaristan Prensliği’nde toplam 10 adlî sancak bulunmaktadır. Bunlar; Sofya, Vidin, Vraca, Köstendil, Plevne, Rusçuk, Tırnova, Silistre, Şumnu ve Varna adlî sancaklarıydı. Her sancağın hangi şehirleri kapsadığı da bu *Geçici Tüzük*’te belirtilmiştir (md. 33).

¹⁴ *Dirjaven vestnik*, S. 56, 09.07.1880, s. 1-2.

¹⁵ Jorjeta, Nazirska, *Bilgarskata Dirjava i neynite Maltsinstva 1879-1885*, Sofya 1999, s. 14.

Müftülerin görevlerini *Geçici Tüzük* iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi câmilere ve camilerde görevli olanlara nezaret etmek, ikincisi ise *Bulgaristan'da Adli Teşkilâtın Yapısıyla İlgili Geçici Hükümlerin* 930–938 maddeleri kapsamında Müslümanların adli işleriyle ilgili yetkili şer'î hâkim olma yetkileridir (md. 34).

Müftülerin maaşları da *Geçici Tüzük*'te belirtilmiştir. Hükümetten Sofya Müftüsü yıllık 3.000 frank, kalan 9 müftünün her biri ise 2.000 frank maaş alacak şeklinde belirlenmiştir. Her müftünün bir sekreter ve kâtibî için ayrıca takdir edilen personel maaşlarının da nikâh tezkereleri gelirlerinden karşılanacağı belirtilmiştir. Her müftülük teşkilatında yıllık 600 frank maaş alacak birer tercüman bulunur. Bu maaşlar *Bulgaristan'da Adli Teşkilâtın Yapısıyla İlgili Geçici Hükümlerin* 927. maddesinde belirtilmiş maliyetten karşılanır (md. 35, 36, 37).

Geçici Tüzük'te vakıflar konusu da ele alınmıştır. Prenslikteki vakıfların gelirleri, yeni bir kanun çıkana kadar Sancak Yönetim Şuraları tarafından idare edilecektir. Yani tüzük gereği bölgede bulunan yerel yönetimlere verilmiştir. Ancak o zamana kadar, ibadete açık olan cami veya mescidlerin gelirlerinin tamamı kendilerine ait olacak, ibadete açık olmayanların gelirleri ise Bölge Müftüsü ile Dış ve Din İşleri Bakanlığı'nın da uygun görmesiyle Sofya'da açılması öngörülen Müslüman okulu için tahsis edilecekti (md. 38).

Anlaşılabacağı üzere, Bulgaristan Prensliği'nde Müslümanların dinî idaresine ilişkin ilk düzenleme olan bu tüzük ile Bulgaristan Prenslik yönetimi Osmanlı Devleti'nden kalan kadılıkları kaldırmış ve onların görevlerini sancak müftülüklerine devretmiştir. Böylece bölge müftülerinin görev ve yetkileri daha da genişlemiş, yalnız din işleriyle değil, hukuk işleriyle de görevlendirilmişlerdir¹⁶.

Bu düzenlemede müftülerin atanma ve görevden alınma süreçlerini düzenleyen yasal veya idari kuralların önemine vurgu yapılmaktadır. Yani Müftülerin göreve nasıl atanacağı veya nasıl alınması gerektiği konusuna açıklık getirilmiştir. Bu da müftülerin hangi prosedür ve kriterler doğrultusunda göreve getirileceğini özel olarak belirlemiştir. Bu hükümler ileride önemli iki eksiklik olarak görülecek ve Dış ve Din İşleri Bakanlığı'na müftüleri görevden nasıl alacağı konusunda keyfî hareket

¹⁶ Hafız Hasan Sâni, "Bulgaristan Müftülükleri", *Sırât-ı Müstakîm*, 1910, S. 85, s. 125.

etme olanağı sağlayacaktır. 1880 *Geçici Tüzük*'te bulunmayan diğer bir konu da müftü vekilleri konusudur. Hâlbuki sancaklarda bulunan müftülük merkezleri dışında ihtiyaca göre müftü vekâletlerinin açıldığı bilinmektedir¹⁷. Nitekim, müftü vekillerinin daha sonraki yapılan uygulamalarda olduğu gibi seçimle göreve getirilmesi gerekirken, atamayla göreve getirilmesi, ayrıca bu atama ve azillerin Prens tarafından değil de Dış İşleri ve Din İşleri Bakanlığı tarafından yapılması da bu durumu en uygun şekilde açıklamaktadır¹⁸.

Osmanlı idaresinin sona ermesiyle 1880 yılında Müslüman halk ilk defa müftülerini seçerek belirledi ve Prens tarafından da tasdik edilen bu seçimler sonrasında da 10 Ekim'de görevlerine başladılar¹⁹. Sofya Müftülüğü'ne Hâfız Sadullah, Vidin'e Hâfız Süleyman Mahmud, Köstendil'e Mehmed Abdullah Efendi, Vraca'ya Müderris Hamdi Efendi, Tırnova'ya Saidullah Efendi, Plevne'ye Müderris Hüseyin Osman Efendi, Rusçuk'a Düştubaklı Ahmed Efendi, Silistre'ye Hâfız Bilâl, Şumnu'ya Ahmed Salih Efendi ve Varna'ya da Abdurahman Efendi müftü seçildiler. Ancak bu seçimlerde ilk sorunlar da birer birer ortaya çıkmaya başladı. Şumnu müftülük seçimi esnasında görevde bulunan vali, adaylardan birini açık bir şekilde destekledi. En fazla oy alan adayı açıklamayarak kanunları hiçe saydı ve kendi himayesinde bulunan Ahmed Salih Efendi'yi seçimi kazanan olarak ilan etti. Bunun üzerine Müslümanlar, Dış ve Din İşleri Bakanlığı'na şikâyet mektupları gönderdiler, açıklanan bu müftünün göreve layık olmadığını ifade ederek, seçime hile karıştırıldığını gösteren deliller sundular²⁰.

Gelişen bu olaylara rağmen Şumnu Müftüsü'nün tasdik edilmesi ve Bulgar siyasîlerinin de müdahaleleri sadece yerli halkın protestolarına sebep oldu, bazı seçimler Müslümanların hamisi olarak Osmanlı Devleti'nin vuku bulan olaylara müdahalesini gerekli kıldı. Bu sorunlu olaylardan biri, sürüncemede kalmış olan “*Servi Davası*”dır. Bu dava baştan beri *Geçici Tüzük*'te bu sancağın Tırnova Müftülüğü kapsamında gösterilerek göz ardı edilmiş bir ihmalin sonucudur. Servi

¹⁷ *Dikkat Gazetesi*, S. 4, 17.05.1883.

¹⁸ Hacı Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türk Topluluğu'nun Özel Yargı Teşkilatı*, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 26.

¹⁹ *Dirjaven vestnik*, S. 84, 12.11.1880.

²⁰ *Bilgarski glas*, S. 21, 13.03.1881.

Müslümanları, eski dönemlerde faal olan müftülüklerinin kapatılmasından rahatsız olarak, bulunan yönetimin bilgisi ve nezareti olmaksızın müftü seçimi yaptılar. Ancak Dış ve Din İşleri Bakanlığı'nın bu seçimi kabul etmemesi üzerine halk, 1881 yılında Osmanlı vakıf komiseri Nihad Paşa'ya, Bulgar Hükümeti nezdinde bulunan konuya aracılık etmesi için başvuruda bulundular. Bâb-ı Âlî ve Büyük Devletler, Bulgar hükümeti nezdinde, yapılan bu seçimin tasdik edilmesi için aracılık ederek acilen Şeyhülislam'dan da menşur alınacağı vaadinde bulundular. Ancak Prens'in başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu kanunları çiğnemek yahut uluslararası bir skandala sebep olmaktan başka bir alternatif çıkış yolu bulamayarak, sorunu İçişleri Bakanı Naçoviç'in 1882 yılının Nisan ayında konuyu tekrar gündeme getirmesine kadar erteledi²¹. Neticede Servi Müslümanlarının talepleri kabul edilmedi ve Tırnova müftülüğüne bağlı kaldılar²².

Servi Müslümanlarına çıkarılan engellerle birlikte liberal Tsankov ve Karavelov hükümetleri başka şekillerde de müftülerin dinî ve hukukî yetkilerine müdahale ettiler. 1884 yılının Haziran ayında yapılacak olan 4. Olağan Millet Meclisi seçimleriyle bağlantılı olarak Tsankov kabinesi farklı gerekçelerle bazı müftüleri görevden aldı. Rusçuk Müftüsü Hâfız Şahab Efendi 1881 yılındaki “*kanunsuz*” tayini ve muhafazakâr tutumu sebebiyle 1883 yılının Ekim ayından itibaren görevinden uzaklaştırıldı. 1884 yılının Nisan ayındaki milletvekili seçimleri ise sadece “*kanuna karşı saygı ve tarafsızlık*”la liberallerin tarafını tutan Duştubaklı Ahmed Efendi'nin Rusçuk Müftüsü olarak tasdik edilme neticesini doğurmuş oldu²³. Tayinle görev başına gelen Şumnu Müftüsü Salih Efendi'nin kendi isteği ve hastalığı yüzünden görevinden ayrıldığı belirtildi²⁴. Silistre Müftüsü Hâfız Bilâl Efendi'nin görevden azledilmesi, hükümetin çok daha fazla gayret sarf etmesini gerektirdi. Halk tarafından özel olarak hazırlanmış, dini liderlerini “*fitnecilik ve liyakatsizlik*”le itham eden şikâyetleri öne sürerek Bakanlık, kendisinin böyle bir isteği olmadığı halde Bilâl Efendi'yi iki ay zorunlu izne çıkardı. Seçimlerin ardından tayin edilen Salih Efendi ise

²¹ Jorjeta Nazırska, *a.g.e.*, s. 15.

²² *Stenografski dnevnik* na 4. ONS (4. ONS Zabıtları), 1 redovna sesiya (1. Olağan Oturum), Sofya 1884, s. 403; TsDA, f. 173, k. op. 1, a.e. 69, v. 7.

²³ *Sredets*, S. 26, 13. 06. 1884; *Dirjaven vestnik*, S. 51, 09. 06. 1884.

²⁴ *Sredets*, S. 26, 13. 06. 1884; *Dirjaven vestnik*, S. 51, 09. 06. 1884.

halk tarafından, hükümetin “*daimî hizmetleri ve çabaları*” sebebiyle derin bir şükranla karşılandı²⁵.

Servi Müftülüğü’nün kapatılmasından sonra Tsankov taraftarları Sofyalı Müslümanların göç ettiğini ve Müftülük merkezine gerek kalmadığını ileri sürerek 1884 yılının Mayıs ayında Sofya Müftülüğü görevini de kapattılar. Müftü Hâfız Sadullah yolsuzluk ve seçimsiz tayin edildiği gerekçeleriyle görevinden azledildi²⁶.

Bulgar basınında ve siyasi çevrelerde çokça tartışılan bu müdahaleler, Osmanlı hükümeti tarafından da vakıf komiseri Nihad Paşa vasıtasıyla Bulgar hükümetini Şeyhulislâm tarafından tasdik edilmemiş şahısları tayin etmekle işlediği “*kanunsuz hareketler*”i sebebiyle protesto edildi²⁷. Tsankov taraftarlarının, müftülük probleminin olmadığı ve olmasının da mümkün olamayacağı, bunun İstanbul’da ortada sorun yok iken ortaya atıldığını iddia etmelerine rağmen, Nihad Paşa “*Berlin Antlaşması’nın 5. Maddesini ihlâl eden ve işleri tehlikeye sokan Bulgaristan’ın, Müslümanların hak ve ayrıcalıklarına müdahale edilmesi*”ni Dışişleri Bakanı ve Prens önünde protesto etmekle görevlendirildi. Ayrıca Batı Avrupa diplomatları önünde Sofya Müftüsü meselesiyle ilgili sadece Prens’ten ümidinin olduğunu, Rusçuk ve Silistre tayinlerinin geri alınmasının “*haksız azillerin şeklen kanuna uydurularak yapıldığı için*” zor olacağını paylaştı²⁸.

Gelişen bu olaylara rağmen Tsankov hükümeti, teşebbüslerini kesmeyerek “Müslümanlardan gelen tepkiler” üzerine Berkofça Müftüsü’nü denetledi; Hacıoğlu Pazarcık, Osman Pazarı, Razgrad, Tırnova, Pravadi ve Vraca müftülerinin değiştirilmesi için seçimler hazırlandı. Karavelov’un yeni hükümeti göreve gelir gelmez Tırnova’ya İbiş Efendi Aliev’i, Razgrad’a H. Süleyman Nurullo’u, Hacıoğlu Pazarcık’a İsmail Efendi’yi, Vidin’e Ziya Efendi ve Osman Pazarı’na da Hâfız Ali Osmanof’u müftü olarak tayin etti²⁹.

²⁵ Sredets, S. 26, 13. 06. 1884; S. 39, 28. 07. 1884; Devlet Bölge Arşivi-Silistre, f. 11 k, op. 1, a.e. 22, v. 18.

²⁶ Sredets, S. 30, 27. 06. 1884; S. 35, 14. 07. 1884.

²⁷ Sredets, S. 30, 27. 06. 1884; 35, 14. 07. 1884.

²⁸ Jorjeta Nazirska, a.g.e., s. 18.

²⁹ Dirjaven vestnik, S. 77, 28. 08. 1884.

1884 yılının Aralık ayında görevden uzaklaştırmaların ikinci dalgası başladı. Seçilen yeni Silistre Müftüsü Salih Efendi taassub, cehâlet, Tsankov taraftarlığı ve hükümeti eleştirmekle suçlandı. Hükümete yönelttiği “*Müslümanların inancının ellerinden alındığı*” şeklindeki tenkidi, şehirde bulunan vakıfların mallarının listesini göndermemesi, kadılık yetkilerinin alınmasına yönelik yaptığı şikâyetler, Sofya’yla olan yazışmalarında “*uygunsuz ve mahkûm edici ifadeler*” kullanması affedilmedi³⁰. Sancak valisi “*taassub kaynayan ruhların sakinleşmesi için*” yeni müftü seçilmesi yönünde direktmiştir. Bakanlık, muhtemel bir seçimde meydana gelebilecek bir başarısızlığa uğramamak için 1885 yılının Mayıs ayına kadar beklemeyi tercih etti. Bu tarihte yapılan “*anket*” sonucunda müftü görevinden uzaklaştırıldı, Haziran ayında ise yönetimin güvenine sahip yeni seçilen kişiyle değiştirilmiş oldu³¹.

1885 yılının Mayıs ayında Tırnova Müftüsü Tefik Efendi hızlı bir şekilde değiştirildi. Bu esnada yarı resmî *Tırnova Anayasa Gazetesi*, hükümetin, devlet dairelerine Müslümanların sarıklı ve feraceli girmelerini yasaklayan emirlerine itaat etmek istemeyen ve Şer’iye Mahkemeleri’nin haklarının kısıtlanmasını kabul etmeyen Osman Pazarı Müftüsü Hâfız Ali Osmanov’a karşı seri yazılar yayınladı³². Sofya’da açık bulunan müftülük görevine Dışişleri Bakanlığı kendiliğinden “*vasıflara sahip olduğunu düşündüğü*” bir şahsı tayin etti. Bakan Dimitır Tsankov’a göre devlet, Müslüman dini liderlerine maaş ödediğine göre, onların seçiminde “*hükümetin belirli bir denetiminin olmasının gerektiğini*” belirtmiştir. Bu düşünce, yerli Müslümanların başkentte bulunan yabancı uyruklu diplomatlar nezdinde şikâyet ve protestolarına sebep oldu. Ancak onların da hükümetin politikasını etkileme denemeleri başarısız oldu. 1885 yılının Ocak ayından Nisan ayına kadar hükümet, Bâb-ı Âlî’den gelen notaları daha sert bir şekilde karşıladı. Tsankov’a göre Nihad Paşa, Müslümanların isteklerini destekleyerek Bulgaristan’ın iç ve siyaset işlerine karışamaz ve kimin tayin edilmesi gerektiğinde de ısrarcı olamazdı. Dışişleri Bakanlığı notasında Müftülerin seçimiyle ilgili tek yetkili makamın Bulgaristan Prenslığı hükümeti olduğu, Müslüman halkın tam bir dini özgürlük içinde bulunduğu ve İstanbul’daki Yüksek Dinî İdare (Meşihat)’yle ilişkilerinin engellenmediğini iletir. Sofya Müftülüğü’yle ilgili olarak

³⁰ Jorjeta Nazırka, *a.g.e.*, s. 16-17.

³¹ *Dirjaven vestnik*, S. 58, 11. 06. 1885.

³² *Dirjaven vestnik*, S. 50, 23. 05. 1885; *Sredets*, S. 92, 30. 01. 1885.

ise hükümet kesin kararlıdır; müftülük açılmaksızın şehirde sadece Köstendil Sancak Müftüsü'nün vekili bulunacaktır³³.

1885 yılında siyaset sahnesinde yeni gelişmeler meydana geldi. 21 Eylül günü Filibe'ye gelerek Şark-î Rumeli Vilâyetinin idaresini ele almakla Prens Aleksandır Batenberg, vilâyeti Bulgar Prenslığıne ilhak etti³⁴. Bu ilhakın neticesinde Filibe, Hasköy, Tatarpazarcığı, Eski Zağra, İslimye ve Burgas (Aydos) sancakları Bulgaristan Prenslığı topraklarına katıldı. Böylece önceden 10 olan müftü sayısı 16'ya yükseldi. Söz konusu sancaklarda müftülük görevinde bulunanlar şu şekildedir³⁵:

Tablo 1: Bulgaristan Prenslığı'nde müftülük görevleri alanlar.

<i>Sancağı</i>	<i>Müftü</i>	<i>Göreve Gelme ve Azil Tarihi</i>
Filibe	Hâfız Halil Efendi	30.08.1879 - 17.01.1881
Filibe	Abdurrahim Efendi	18.01.1881 - 18.09.1885
Hasköy	Halil Hilmi Efendi	? - 18.09.1884
Hasköy	Osman Nuri Efendi	18.09. 1884 - 18.09.1885
Eski Zağra	Hacı Râci Efendi	17.10.1881 - 18.09.1885
Tatar Pazarcığı	Hüseyin Efendi	09.10.1881 - 18.09.1885
İslimye	Mehmed Ali Efendi	07.07.1883 - 18.09.1885

1880 *Geçici Tüzüğü*'n eksikliklerini gidermek amacıyla 1885–1895 yılları arasında gerek Bulgar yöneticiler, gerekse Müslümanlar tarafından dinî idarelerine ilişkin pek çok tasarı hazırlanmış ise de bunların yürürlüğe konulması pek mümkün olmamıştır³⁶.

1895 yılı içerisinde Bulgar Hükümeti, Müslümanların dinî yönetimlerine yönelik “*Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Muvakkat Tâlimatnâme*” adıyla ikinci

³³ TsDA, f. 321 k, op. 1, a. e. 57, v. 217-221.

³⁴ Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi – Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 258.

³⁵ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 206-207.

³⁶ Bu tasarılar için bkz. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 174.

geçici bir düzenleme yapıp yürürlüğe koydu³⁷. “*Muvakkat Tâlimâtname*”si olarak tanınan bu tüzük birincisine nispetle daha kapsamlıdır. Hazırlanması ve yürürlüğe konulması Bulgaristan Milli Meclisi’nde (Narodno Sıbranie) kabul edilmeksizin doğrudan hükümet kararnamesiyle Prens’in onayına sunuldu.

Talimatname, esas itibarıyla 3 ana bölüm ve 33 maddeden müteşekkildir. Birinci bölüm, başmüftü, sancak müftüleri ve müftü vekillerinin seçimi, tayinleri, nitelikleri, maaşları ve idarî makamlarla iletişimlerine ayrılmıştır. İkinci bölüm, müftülerin aldığı ödenekler, gelir-gider listeleri ve bunların denetimi konularını düzenlemektedir. Üçüncü ve son bölüm ise, Cemaat-ı İslâmiyelerin vazifelerini, sorumluluklarını, üyelerini, seçim yöntemini, azillerini, gelir ve giderlerini düzenlemektedir.

Bu talimatnamenin getirdiği birçok yenilik arasında ilk göze çarpan, merkezi Sofya şehrinde bulunan ve Bulgaristan Müslümanlarının dini önderlik merkezi olan bir “**Başmüftülük**” kurumu tesis edilmesidir (md. 1). Gerçi önceden kabul edilen 1880 geçici tüzüğünde Sofya Sancağı müftüsünün diğer müftülere oranla fazla maaş alacağı öngörülmüş ise de Sofya müftülüğü dahil bütün müftülerin görev ve yetkileri alanının ancak belirlenen bölgeyle sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Müftülerle ilgili diğer bir yenilik ise bir önceki tüzükte zikredilmeyen müftü vekillikleriyle ilgili hükümlerin burada geniş bir şekilde ele alınmış olmasıdır (md. 8).

İkinci bir yenilik Müslümanların teşkilatlarıyla ilgilidir. 1880 tüzüğünde her cami için öngörülen “*Câmi Encümenlikleri*”nin bu talimatnamede yer almamasına karşılık, burada belirli bir aile sayısına ulaşan her yerleşim bölgesinde daha geniş görev ve yetkileri olan yeni birer teşkilat, yani Cemaat-ı İslâmiyeler oluşturulmuştur.

Talimatname, vakıf mallarının yönetimine ilişkin de yeni bir düzenleme getirmektedir. Bu da vakıfların yönetiminin Cemaat-ı İslâmiyelere devredilmesidir.

³⁷ 26 Eylül 1895 tarihli ve 210 sayılı Resmi Gazete’de (*Dirjaven Vestnik*) yayınlanan bu talimatnamenin, Merkez Sofya Müftülüğünün tercümanı Mustafa Efendi ile kâtibi Osman Efendi tarafından yapılan Türkçe tercümesinin tam metni için bkz. *İttifak Gazetesi*, S. 60, 9 Teşrin-i Evvel 1331/1895, S. 61, s. 1 - 4.

Bu durum aslında çok daha önce Şarkî Rumeli Vilâyeti’nde tesis edilen ve öteden beri uygulanan modelin Bulgaristan’ın tümüne yayılması esasıdır³⁸.

Bulgaristan hükümetinin müftülere, vakıf ve Müslüman encümenliklerine keyfî aziller uygulaması, sağlam esaslı bir teşkilat meydana getirilememesinin başlıca sebeplerinden görülmektedir. Bulgaristan’ın kuruluşuyla başlayan bu müdahale Stefan Stambolov ve Konstantin Stoilov kabinelerinin iktidardan düşmesine kadar yani 1899’a kadar fazla baş göstermedi. Bu tarihten sonra ise adeta okuma yazma bilmeyen müftüler tayin edilmiştir³⁹.

Ayrıca *Talimatnâme*’nin, Müslüman azınlığın dinî açıdan bağlı bulundukları Şeyhülislamla ilişkilerini kısıtlarken, Bulgar yönetici ve siyasetçilerine daha bağımlı hale getirdiği de görülmektedir. Dış ve Din İşleri Bakanlığı’nın hemen her konuda son mercî olarak devrede olduğu açıktır. Bu durumun kısa zaman içinde Müslüman toplumun adına, çok büyük olumsuzluklar doğuracağı, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında daha kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

³⁸ Mehmet Celil, “Müftülükler ve Cemaat-i İslamiyeler”, *Rehber Gazetesi*, S. 243, 3.09.1932.

³⁹ *Türk Sedası*, S.17/249, 21 Zilhice 1331 (9.11.1913).

I. BÖLÜM

1. TÜRKİYE İLE BULGARİSTAN ARASINDA İMZALANAN BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ İDARESİNİ İLGİLENDİREN İKİLİ ANTLAŞMALAR

1.1. 1909 İstanbul Protokolü

İstanbul'da imzalanan protokolün eki olarak aynı tarihte imzalanan mukavelename ile birlikte, Bulgaristan'da bulunan müftülüklerle birlikte Başmüftülük kurumu yeniden oluşturuluyordu⁴⁰. Sekiz maddeden oluşan ve ileride açıklamaya çalışacağımız Müftüler sözleşmesine göre, Başmüftülük makamı Sofya'da bulunacaktı. Başmüftünün yetkileri, Bulgaristan'daki Müslümanların dinî, kültürel ve hukukî işlerini çözmekle görevli diğer müftüleri koordine etmek ve İstanbul'daki Meşihat makâmı ile Bulgaristan'daki Dış ve Din İşleri Bakanlığı arasındaki ilişkilerinde aracılık rolünü üstlenmekti. Başmüftü, seçim yapmak için özel olarak toplanacak olan Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve onların arasından seçilecekti.

1.1.1 1909 İstanbul Protokolüne Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu

Berlin Barış Antlaşması ile, Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulan Bulgaristan Prensliği sınırlarında düzeltmeler yapılarak Osmanlı devleti lehine değişiklikler yapılmıştı⁴¹. Otuz yıl boyunca yani 1878'den 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Bulgar Prensliği, İstanbul'da gerçekleşen İkinci Meşrutiyet ilanından istifade ederek 5 Ekim 1908 tarihinde tam bağımsızlığını ilan etti⁴². Yapılan müzakereler sonucunda iki taraf arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul Protokolü

⁴⁰ Eski Rumi takvime göre 6 Nisan ve yeni Rumi'ye göre ise 16 Nisan.

⁴¹ Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s.48.

⁴² Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979, s. 91-92. Nazif Kuyucuklu, *Bulgaristan*, TDİA, İstanbul 1992, C. 6, s. 399.

imzalanmış ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını Osmanlı Devleti de tanımıştır⁴³. Bu protokol gereğince, Bulgaristan'ın bağımsızlığını Osmanlı Devleti'nin resmen tanınması, Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman toplumunun dinî ve vakıf malları meselelerinin çözüme bağlanıp, önceden olduğu gibi din ve mezhep özgürlüğü, ibadet ve tören özgürlüğü sağlanacağı, onların, diğer din ve mezhep mensuplarının sahip oldukları medenî ve siyasî haklardan faydalanmaya devam edeceği, camilerde ve mescidlerde Müslümanların halifesi sıfatıyla padişah namına hutbe okunmaya devam edileceği kararlaştırılmıştır (md. 2)⁴⁴.

Protokole ek sekiz maddelik *Müftülükler Sözleşmesi* de imzalandı. Bu sözleşmeyle Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların müftülükleri, vakıf malları, cemaat yapılanmaları ve okullarına dair yeni düzenlemeler getirildi ve bunlar sağlam esaslara dayandırıldı⁴⁵.

1.1.2. 1909 Protokolüne Göre Başmüftü'nün Durumu, Yetki ve Sorumlulukları

1909 Protokolü'ne ek olarak ve aynı zamanda imzalanan *Müftüler Sözleşme*'sinin müftülüklerle ilgili 8 maddesi bulunmaktadır. Bu maddelerde şu hükümler sırasıyla yer almaktadır:

1. Başkent Sofya'da bir Başmüftülük ve bu dini kurumu yönetecek bir Başmüftü bulunacak, Bulgaristan'daki bölge müftülerinin, İslâmla ilgili, dini hakları ve hukuki meseleleri için İstanbul'da bulunan Meşihat makamı ve Bulgaristan Din İşleri Bakanlığı'yla olan ilişkilerine aracılık yapacaktır.

⁴³ *Dirjaven vestnik* (Resmî Gazete), S. 8, 19.01.1910.

⁴⁴ Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", (*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*) *The Journal Of International Social Research Volume, 1/2 Winter 2008*, s. 347.; Emine Bayraktarova, "Bulgaristan'da Müslüman Azınlıkların Statüsü 1908-1909", Marmara Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009, s. 25.

⁴⁵ Osman Keskiöğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 37.

Başmüftü, Bulgaristan’da bulunan müftüler tarafından ve onların arasından seçilerek, seçimle göreve gelecektir. Müftü vekillerinin ise seçime ancak, seçmen olarak katılabilecekleri belirtilmiştir.

Bulgaristan Dış ve Din İşleri Bakanı, Başmüftü’nün seçimini, Sofya’da bulunan Osmanlı Komiserliği aracılığıyla Meşihat makamına bildirecek, Meşihat tarafına sunulan Başmüftüye ise bir “*menşûr*” (ferman ya da yetki belgesi) ile görev bölgesine giren işleri yapabilmesi ve bu konuda Bulgaristan’ın diğer bölgelerinde bulunan müftülerine de aynı yetkiyi verebilmesi için bir “*mürâsele*” belgesi gönderilecektir.

Başmüftü, İslâmî hükümler çerçevesinde Bulgaristan müftülerinin muamelelerini, dinî müesseseleri ve Müslümanların dinî hayır kurumları ile görevlilerini ve mütevellilerini gözetleme ve teftiş hakkına sahip olacaktır.

2. Müftüler, Bulgaristan uyruğuna sahip Müslüman kişiler tarafından seçmenle seçilecektir. Başmüftü, seçilen müftünün ülke kanunlarına göre aranan bütün özellikleri taşıyıp taşımadığını inceledikten sonra uygun gördüğü takdirde, sözü edilen müftü adına fetvaya izinli olduğuna dair “*menşur*” verilmesi gereğini Şeyhulislâmlığa bildirerek ve bu şekilde elde edilecek olan menşurla beraber Müslüman ahali arasında şer’î hükümlerin icrası için yetkili olduğunu bildirir bir “*mürasele*” verecektir.

Müftüler, görev alanına giren ve sorumlu oldukları bölgelerde, gerekli görülen yerlerde bu sözleşmede belirlenen görevleri, mahalli müftülüğün doğrudan doğruya nezareti altında olarak yerine getirmek üzere müftü vekilleri atanmasını teklif edebileceklerdir. Ancak bunu Başmüftü’ye tasdik ettirmeleri ve onaylatmaları şarttır.

3. Müftü ve vekillerinin görevden alınmasının sağlanması, hükümet memurları hakkındaki kanuna uygun olarak yapılacaktır. Başmüftü veya onun tayin edeceği veya izin vereceği bir memur, herhangi bir müftünün veya müftü vekilinin azli hakkında Memurların Hallerini Tetkik Komisyonu’nca karar verileceği zaman, adı geçen komisyonda bulunmaya davet edilecektir. Bununla birlikte komisyona katılacak Başmüftü’nün veya memurların adı geçen kuruldaki görüş ve kullanacağı oyu sırf dinî nitelik taşıyan şikâyetin değerlendirilmesinde esas kabul edilecektir. Bir müftü veya

müftü vekilinin görevden alındığını bildiren kararnâme yazısında yerine geçecek müftü için seçim günü de belirtilmiş olacaktır.

4. Müftüler tarafından verilecek yargı kararları, Başmüftü tarafından tetkik edilerek şer'î hükümlere uygun bulunduğu takdirde tasdik edip yürürlüğe konulmak üzere ilgili daireye bizzat gönderilecektir. Şer'î hükümlere uygun olmadığından dolayı tasdik edilmeyen kararlar da bunları veren müftülere iade edilecek ve ilgili oldukları işlere, şer'î hükümlere göre yeniden incelenerek karara bağlanacaktır. Şer'î hükümlere uygun olmadığı tespit edilen veya Bâb-ı Fetva'ca incelenmesi talep edilen kararlar ise Başmüftü tarafından Meşihat makamına gönderilecektir.

5. Başmüftü, gerektiğinde, evlilik, boşanma, vasiyet, veraset, vesayet ve diğer şer'î hususlar ile yetim mallarının idaresine ilişkin meselelerde diğer müftülere gerekli tavsiye ve tebligatlarda bulunabilecektir. Başmüftü bundan başka da ismi geçen konulara ilişkin şikâyet ve iddiaları tetkik ederek şer'î hükümlere göre ne yapılması gerektiğini ilgili daireye yazı yazarak bildirecektir.

Müftüler aynı zamanda vakıfların yönetimiyle de sorumlu olduklarından dolayı, Başmüftü'nün başlıca görevlerinden biri de onlardan hesap istemek ve buna ilişkin hesap defterlerini hazırlatmaktır. Vakıfların hesaplarına ilişkin defterler Türkçe olarak tutulabilecektir.

6. Başmüftü ve müftüler ihtiyaç durumunda Bulgaristan'daki genel olarak maarif meclislerinin, Müslüman okullarının ve medreselerin denetlemesi ve lüzum görülen yerlerde yeni okulların açılması için gerekli teşebbüslerde bulunacaklardır. Başmüftü, gerekirse Müslümanların genel eğitimiyle alakalı işler ve konular için sorumlu makama müracaat edecektir. Bulgaristan'da bulunan İslâmî mektepler ve câmi-i şeriflerin korunması ve yönetimi için Bulgaristan bütçesinden yeteri kadar bir meblağın tahsisine devam edilecektir.

7. Bulgaristan'da bulunan vakıf mallarının en güzel şekilde korunmasına dikkat edilecek ve kaçınılmaz bir zorunluluğa dayanmadıkça ve yürürlükteki kanun ve düzenlemelere uygun bulunmadıkça dinî ve hayır kurumlarına ait binalardan hiçbirisi yıkılmayacaktır. Mecburi sebepler dolayısıyla, anılan vakıf binalarından birisinin istimlâkı gerektiği takdirde, bu binanın yapıldığı yere göre aynı kıymete haiz diğer bir

arsa verilmedikçe ve binanın karşılığı ödenmedikçe buna teşebbüs edilmeyecektir. Tekrar mecburi sebeplere dayalı istimlak edilen vakıf emlakının kıymetleri olarak ödenecek meblağlar tamamen Bulgaristan'daki vakıf binalarının onarımı ve iyileştirilmesi ve lüzum görülecek olan yerlerde başka dinî müesseselerin inşasına tahsis edilip, inşaatı için harcanacaktır. Başmüftü bunlara ilişkin hesapları tetkik etmek ve herhangi bir suistimali önlemekle yükümlüdür.

8. Bulgaristan hükümeti, bu sözleşmenin imzalanmasından itibaren altı ay süre içinde Başmüftü'nün de dahil olacağı özel bir komisyon kurularak ve bu komisyonun teşekkül ettiği andan itibaren üç yıl içerisinde şimdiye kadar mütevelliler ve onlara mensup hak sahipleri tarafından vaki olan talepleri tetkik ve araştırma göreviyle yükümlü olacaktır. Komisyonun vereceği kararlardan memnun kalmayanlar ilgili yerel mahkemelere başvurabileceklerdir.

Yukarıda sadeleştirerek özetlediğimiz 1909 İstanbul Protokolü, Bulgaristan Müslümanlarının dinî yönetimine ilişkin o zamana kadar yapılan düzenlemelerdeki belirsizlikleri büyük ölçüde gidermekte ve ülkede yaşayan Müslümanların, baştan beri sahip oldukları dinî hak ve özgürlüklerini çok daha açık ve somut bir şekilde yaşamalarına imkân tanımaktadır. Bu açıdan anılan sözleşmenin getirdiği hükümlerden birkaçı üzerinde kısa bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır⁴⁶.

1895 *Geçici Talimatnâme*'de Başmüftülük ve Başmüftü makamı ihdas edilmekle birlikte Osmanlı Hükümeti'nin bu durumu *Sözleşme*'nin imzalanmasıyla birlikte kabul ettiği anlaşılmaktadır⁴⁷. Çünkü Meşihat makamı o tarihe değin Bulgaristan dâhilinde bulunan tüm müftülerin aracısız kendileriyle irtibatla bulunulmasını ve ayrı bir Başmüftülük kurulmasını uygun görmemiştir. Nitekim ilk Başmüftü seçimleri 1910 yılında yapılacaktı.

Şer'î hükümlere uymadığından dolayı veya ilgili taraflarca Meşihat makamının tetkiki istenen kararlar ise, Başmüftülük tarafından Meşihat'a gönderilecekti. Buradakilerden en önemlisi hâkimiyetin önemli konulardan biri olarak

⁴⁶ H. Mehmet Günay, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulü Mevzuatı ve Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnamesi Tasarısı (1933-1934)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, S. 2, s. 61-85.

⁴⁷ Haşim Ertürk-Rasim Eminoglu, *Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n-Nüvvâb*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 6.

kabul edilen hutbenin, Bulgaristan'daki bütün camilerde Osmanlı Padişahı adına okunmasına devam edilmesidir⁴⁸.

1909 *Sözleşmesinin* getirdiği başka önemli hükümlerden birisi de müftü ve müftü vekillerinin büyük çoğunluğunun, Berlin Antlaşması ve Tırnova Anayasası kararları ihlal edilmek suretiyle Bulgar hükümeti tarafından atanması uygulamasına⁴⁹ son verilmesi; müftülerin seçimle, müftü vekillerinin de ilgili müftünün önerisiyle göreve gelmesi ilkesini getirmesidir. Ancak zikredilen sözleşmenin 3. Maddesinde müftü ve vekillerinin azlinin hükümet memurları hakkındaki kanuna göre yapılacağı öngörülerek, Bulgar hükümetine dolaylı bir yetki tanınmış olmaktadır ki, bu hüküm önceden olduğu gibi hükümetin etkisi ve baskısına karşı müftü ve müftü vekillerinin konumunu zayıflatmaktadır. Bu konuda Başmüftü'ye de kurulacak komisyona bir üye olarak katılmak haricinde önemli bir rol de verilmediği anlaşılmaktadır⁵⁰.

Sözleşme'de vakıfların idaresi ve korunmasına ilişkin çok önemli hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bundan başka, müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hâkimi sıfatıyla verdikleri kararların temyiz prosedürü ve bu konuda Başmüftü'nün görev ve yetkileriyle ilgili de sözleşmede ayrıntılı hükümler bulunmaktadır.

1909 Protokolü'ne ekli *Sözleşme*'nin bir önemli özelliği de getirdiği başlıca hükümlerin kâğıt üzerinde kalmayıp kısa zaman içinde uygulamaya konulmasıdır. Bunun somut örneklerinden en önemlisi, sözleşmenin öngördüğü gibi önce müftüler, sonra da Başmüftü için seçim yapılmasıdır. Müftü seçimleri iki dereceli oldu⁵¹.

Önce 25 Nisan 1910'da müftüleri seçecek olanlar belirlendi, bunlar da 9 Mayıs 1910'da 14 sancak müftüsünü seçtiler⁵². Seçilen müftüler ile müftü vekillerinden oluşan 34 kişilik seçmen grubu da 8 Aralık 1910'da Sofya'da toplanarak 1905 yılından itibaren Sofya Müftüsü olan Hocaşâde Mehmed Muhyiddin Efendiyi

⁴⁸ Mehmet Günay, "Bulgaristan Başmüftülüğüne Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adapazarı 2001, S. 3, s.168.

⁴⁹ Bu sözleşmeden önce müftüler Hariciye ve Mezahip Bakanlığınca atanır ve azledilirdi. (Keskioğlu, *a.g.e.*, s. 42).

⁵⁰ Krş. Hafız Hasan Sâni, "Bulgaristan Müftülükleri", *Sırât-ı Müstakîm Gazetesi*, S. 85, 1910, s. 126.

⁵¹ Bkz. Sâni, *a.g.m.*, s. 127; Keskioğlu, *a.g.e.*, s. 42; Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yay., Ankara 1986, s. 68.

⁵² Sâni, *a.g.m.*, s. 127; Keskioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

Başmüftü seçtiler⁵³. Oyların 25'i Hocaîade'ye, 9'u ise seçimin diğeri aday olan Vidin Sancak Müftüsü Süleyman Rüşdi Efendiye çıktı. Böylece Bulgaristan'da ilk kez bir Başmüftü seçimle başa geldi.

1909 Protokolü hemen belirlenmiş her sancakta bir müftülük bulunmasını öngörüyordu. 1910 yılının içerisinde 14 sancak müftülüğü ve bunların 20 kişiden oluşan müftü vekilliği bulunmaktaydı. Daha önce Osmanlı Devleti Filibe müftüsüne aidat veriyordu. Bununla birlikte Başmüftüye de maaş vereceğini taahhüt etmişti. Ayrıca müftülük ve müftü vekilliklerine de daha önce teklif edildiği üzere birinci ve ikinci sınıf şeklinde yeni bir düzenleme yapıldı⁵⁴. Sekiz madde içeren bu ikili antlaşmayla daha önce askıda kalıp çözülemeyen Başmüftülük meselesi çözüme kavuştu.

1.2. 1913 İstanbul Muâhedenâmesi

İki yıl sonra başlayan Balkan Savaşları sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da iki nüsha olarak düzenlenen 5 (beş) numaralı bir protokol de imzalandı. Bu, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir antlaşmadır. Bu antlaşmanın ek olarak ikinci defa düzenlenen zamana binaen bir başka geliştirilmiş sözleşme ile müftülükler sorunu çok daha esaslı bir şekilde ele alınmıştır. Diploması tarihinde ise "*Müftülükler Sözleşmesi*" adı ile anılan ikinci belge bu belge olmuştur⁵⁵.

⁵³ Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 42; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 68. Hocaîade M. Muhyiddin, tahsilini İstanbul'da yapmış ve icazet almış, geniş fıkıh bilgisi, kuvvetli kişiliği ve dürüstlüğüyle tanınmış değerli bir zat idi. Daha önce Şumnu'da da müftülük yapmış, uzun yıllar Divân-ı Âli-i Şer'i üyeliğinde hatta başkanlığında da bulunmuş, Bulgaristan Müslümanlarına çok önemli hizmetleri olmuştur. Yaptığı hizmetlerden dolayı Meşihat tarafından kendisine "Edirne Pâyelisi" unvanı verilmiştir (Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 85; Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 7).

⁵⁴ İsmail Cambazov, *Religiozna Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018*, Glavno Müftiystvo, Sofya 2018, s. 69.

⁵⁵ Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, Yapı kredi Yay., İstanbul 2008, s. 244.

1.2.1. 1913 İstanbul Muâhedenâmesine Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu

8 Ekim 1912 tarihinde başlayan ilk Balkan Savaşı 8 ay sürdü. Hemen ardından gelen ikinci Balkan Savaşı se 16 Haziran 1913 tarihinde patlak verdi ve 29 Eylül 1913 yılında imzalanan İstanbul Muâhedenamesiyle son buldu⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nin bozgunuyla neticelenen Balkan Savaşları esnasında insan hak ve hürriyetlerinin, din özgürlüğünün en sert biçimde ihlâli, Pomak Türklerinin zorla Hristiyanlaştırılma hadisesidir. Kral Ferdinand ve Başbakan İvan Geşov'un desteği, Bulgar Ortodoks Kilisesi ve VMRO'ya bağlı komitacılar tarafından Rodoplar, Batı Trakya ve Doğu Makedonya'da yaşayan 200 bin civarında Pomak Türkü baskı ve zulümle din değiştirmeye zorlandı. Camiler kiliseye çevrildi ve yıkıldı, Bulgar adı verilen Pomak Türkleri Hristiyan kıyafeti giymeye, doğum, nikâh ve cenazelerini papazlar vasıtasıyla yerine getirmeye zorlandı⁵⁷.

Mustafa Kemal, Sofya'da ateşemiliter olarak bulunduğu bu dönemde hadiseleri ciddiyetle takip etti ve Fethi Okyar Bey'le durumu Bulgaristan Hükümeti nezdinde protesto ederek, sert üslupla yazılı bir nota verdiler. Notada, sürdürülen baskılar durdurulmaz ise, Osmanlı Devleti'nin misillemeye bulunacağı belirtildi. Notayı hazırlayan Mustafa Kemal, daha sonra olay yerine giderek tetkikler yaptı ve kararlı girişiminin olumlu sonuçlarını gördü.⁵⁸ İstanbul Muâhedanemesinden sonra Bulgar Kilisesi'nin direnişine rağmen yeni gelen Radoslavov hükümetinin bu politikaya son vermesi neticesinde Pomak Türkleri tekrar İslam'a döndüler⁵⁹. Zaten Liberal parti başkanı Vasil Radoslavov yapılacak seçim arifesinde Müslümanların desteğini kazanmak için hak ve özgürlüklerinin güvence altına alacağını beyan

⁵⁶ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)*, (yay. haz. Ali Sarıkoyuncu, Necati Aktaş, Ahmet Ceylan), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 21-36.

⁵⁷ Aşkın Koyuncu, "Balkan Savaşları sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s. 139-196; Veliçko Georgiev – Stayko Trifonov, *Pokristvaneto na Bilgarite Mohamedani 1912-1913, dokumenti*, Sofya 1995; Plamena Stoyanova, *Balkan Savaşı Esnasında Zorla Hristiyanlaştırılan Müslüman Pomaklar*, (çev. Basri Zilâbid), İnkılab Basım Yay., İstanbul 2011, s. 211.

⁵⁸ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 181.

⁵⁹ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 139-196; Georgiev - Trifonov, *a.g.e.*, s. 9.

etmişti⁶⁰.

Balkan Savaşlarına son veren İstanbul Muâhedenâmesine⁶¹ göre Osmanlı Devleti, Doğu Trakya'ya yeniden hâkim olsa da Batı Trakya ve Dedeağaç, Bulgaristan toprağı olarak kalmaya devam ederek Osmanlı hâkimiyeti içerisinde bir daha giremedi. Edirne, Dimetoka ve Kırklareli Osmanlı Devleti'nde kalacak; Kavala ve Dedeağaç Bulgaristan hükûmetine bırakılacak, Meriç Nehri iki ülke arasında bir sınır olarak kabul edilecekti. Yukarıda söz edilen insan hakları ihlalleri sona erecek ve Bulgaristan Krallığı'ndaki Türklerin siyasî, dinî ve sosyal hakları koruma altına alınacaktı. (Md. 8)

1909 Sözleşmesi'nin dikkâte alınacak hükümlerinden birisi de Müftü ve Müftü Vekilliklerinin çoğunluğunun, Tırnovo Anayasası ve Berlin Antlaşması hükümleri ihlâl edilmek suretiyle, Bulgar hükûmeti tarafından atanması hususuna son verilmesi, müftülerin seçim önerisiyle işbaşına gelmesi ilkesini getirmesidir. Ancak sözleşmenin üçüncü maddesine göre; müftülerin ve müftü vekillerinin azlinin hükûmet memurları kanununa göre yapılacağı belirlenmiş, Bulgar Devleti hükûmetine, düzenlenen müftü seçimlerinde yetkisi bulunmadığı halde görevden alınmaları hususunda dolaylı bir hak tanınmış olmaktadır ki, bu hükümler önceden de kabul edildiği gibi, var olan hükûmetin tesir ve baskısına karşı seçilecek müftü ve müftü vekillerinin konumunu zayıflatmıştır.

Balkan Savaşlarının çok acıklı neticelerinden birisi de sebep olduğu göçlerdir. Bulgaristan topraklarından göç edenlerin sayısının 200 bin civarında olduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır⁶².

Balkan Savaşları sonunda Bulgaristan Türk nüfusunun Bulgarlarla eşit medeni ve siyasi haklara sahip olmaları güvence altına alınmıştır. Müslüman Türk nüfusu okullar, vakıflar, müftülükler, dil, din, örf ve adetler konularında hak sahibi olmuşlardır. Ayrıca bu Antlaşmaya göre Türk-Bulgar sınırı boyunca Müslüman Türk

⁶⁰ Valeri Stoyanov, "Turskoto Naselenie Na Bılgariya İ Ofitsialnata Maltsinstvena Politika 1878-1944", *Stranitsi ot Bılgarskata İstoriya*, Sıbitiya Razmisli, Liçnosti, S.2, Sofya 1993, s. 205.

⁶¹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 23-38.

⁶² Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'dan Türkiye'ye toplam 413 bin 922 kişi göç etmiştir. Bkz: J. McCharty, *Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus olarak Temizleme İşlemi 1821-1922)*, İnkilap Yay., 1995, s. 184; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s. 35.

ve Bulgar ahalisi karşılıklı olarak mübadele edilecekti. Bu kapsamda 48.750 Müslüman Türk ile 46.764 Bulgar yer değiştirdi. Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı müttefik antlaşması olmasına rağmen bazı baskılar ve sıkıntılarla karşılaştı ve bundan sonra da göç devam etti⁶³. Nüfusunun yaklaşık %90'ı Türk ve Müslüman unsurlardan oluşan Batı Trakya ve Rodop bölgesinde: Koşukavak (Krumovgrad), Kırcaali, Mestanlı (Momçilgrad), Eğridere (Ardino), Darıdere (Zlatograd), Ortaköy (İvaylovgrad), Dövlén, Nevrokop (Gotse Delçev) ve Paşmaklı (Smolyan) bölgelerini topraklarına katan Bulgaristan Krallığı'nın yüz ölçümü 103.000 km² den 111.000 km² kareye çıkmıştır⁶⁴.

Bulgaristan'da XIX. yüzyılının sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında 12 müftülük ve 25 müftü naipliği bulunuyordu. Bunlar Müslümanların hem dinî, hem de medenî sorunlarıyla meşgul oluyorlardı. Müftülükler, kadılıklar kapanıp Şeriyeye Mahkemeleri kurulduktan (1880) sonra, yargıç görevlerini de yükleniyorlardı. Bu mahkemelerin sayısı 1910 yıllarında 22'ye ulaşıyordu⁶⁵.

1.2.2. 1913 İstanbul Muâhedenâmesine Göre Başmüftünün Yetki ve Sorumlulukları

İstanbul Muâhedenamesinin ayrılmaz bir parçası Müftülükler Sözleşmesidir⁶⁶. Bu ek sözleşmede bulunan hükümler 1909 tarihli Protokol ile hemen hemen aynıdır, önceki sözleşmede bulunan 8 maddeye karşılık bu yeni sözleşmeye 1 madde daha eklenerek 9 madde olmuştur. Talât Paşa, Mahmut Paşa ve Halil (Menteşe) Bey tarafından imzalanan bu sözleşmenin maddelerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Sofya'da bir Başmüftülük, başında da bir Başmüftü bulunacak ve Bulgaristan Dış ve Din İşleri Bakanlığı'yla olan din ve hukuk ilişkilerine aracılık yapacaktır. Başmüftü seçimini gerçekleştirmek için, Bulgaristan'da iş başına gelecek

⁶³ Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁴ Cengiz Hakov, "1913 Yılında İstanbul'da imzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, I. Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s. 421.

⁶⁵ İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turuskata Obştnost v Bulgariya*, Sofya 2002, s. 99.

⁶⁶ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk...*, s. 21-28.

müftüler bu konu için toplanacak ve aralarından müftülük yapmış birini seçeceklerdi. Bulgaristan Dış ve Din İşleri Bakanlığı da Başmüftü seçimini Sofya'da bulunan Osmanlı Sefareti vasıtasıyla İstanbul'daki Meşihat makamına iletcektir. Meşihat makamı da seçilen Başmüftü'ye bir menşur ve diğer müftülere de aynı izin belgesini verebilmesi için bir mürasele verecektir. Başmüftü, hukuk alanında da Bulgaristan müftülerinin çalışmalarını, Müslümanların kendilerine ait dini ve hayır kurumlarını ve bu kurumlarda görev alacak görevlilerin yükümlülüklerini kontrol ve denetim yapma hakkına sahip olacaklardır (Md. 1).

2. Bulgaristan'da bulunan Müslümanları kendi müftülerini seçebilirler ve Başmüftü seçilen müftünün hukuk şartlarına uygun olup olmadığını kontrol edecektir. Münasip gördüğü takdirde de fetva verme hakkı ve yetkisine sahip bir menşurun seçilen müftü namına verilmesini Meşihat makamından talep edecektir. Seçilmiş yeni müftü bu şekilde Meşihat'tan elde edilecek menşur ile Müslüman nüfusu arasında dini hukuki şartlarını da uygulamak için tahsiline göre, gerekli müraseleyi de verebilecektir. Ancak Bölge Müftüsünün kendi Müftü vekilinin seçimini Başmüftü'ye onaylatması şart olacaktır (Md. 2).

3. Kurulan Bulgaristan Başmüftülük teşkilâtında yer alan tüm kadronun maaşları ve ödenekleri Bulgaristan hükümeti tarafından karşılanacaktır. Maaşlar, müftü ve memurların bulundukları makam ve mevkilerinin önem dereceleri dikkate alınarak belirlenecektir. Başmüftülük kurumunun iç işleyişi, Başmüftü tarafından hazırlanacak bir *Nizâmname*'yle belirlenecektir. Başmüftülüğün tüm çalışanları Bulgaristan'da görev alan memurlarına kanunların ve nizamnâmeler belirlediği ve verdiği bütün haklara sahip olacaklardır (Md. 3).

1909 Protokolünde bulunmayan bu maddeden Başmüftülük teşkilâtı çalışanlarına özel bir düzenleme (*Nizâmname*) yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bulgaristan resmî kurumlarında çalışan memurların sahip oldukları tüm haklara onlar da sahip olacaklardı.

4. Bölge müftülerinin ve müftü vekillerinin görevden alınmaları resmi memurlar hakkındaki kanun hükümlerine göre yapılacaktı. Bir müftünün veya müftü vekilinin görevden alınması hakkında alınacak karar, memurların durumlarını

incelemekle görevli denetleme komisyonunda görüşülecekti. Başmüftü bizzat kendisi veya vekili tarafından bu komisyonda temsil edilecekti. Ancak bu komisyonda görev alacak temsilci sadece dini konularla ilgili şikayetler geldiğinde fikrini ortaya koyacaktı. Müftülerin görevden alınmaları da Meşihata sunulan yazıyla seçimin günü de belirlenecekti (Md. 4).

5. Müftüler tarafından verilecek yargı kararları, Başmüftü tarafından kontrol edilerek, bunların şer'î hükümlere uygun bulduğu takdirde tasdik edip yürürlüğe konulmak üzere ilgili daireye teslim edecekti. Şer'î hükümlere uygun olmadığından dolayı tasdik edilmeyen kararlar da iade edilecek ve ilgili oldukları işlere, şer'î hükümlere göre yeniden incelenerek karara bağlanacaktı. Şer'î hükümlere uygun olmayan veya Bâb-ı Fetva'ca incelenmesiyle ilgili taraflarca talep edilen kararlar ise Başmüftü tarafından Meşihat makamına gönderilecekti. Başmüftü veya Meşihat tarafından tasdik olunan şer'î hükümler ise ilgili Bulgar memurları tarafından yürütüleceği için ve bu durumda şer'î hükümlerin de Bulgarca birer tercümesi ekleneceği hususu *1909 Protokolü* 'nde bulunmadığından burada ilâve edilmiştir (Md. 5).

6. Başmüftü, ihtiyaç hasıl olursa nikâh, boşanma, nafaka, vasiyet, veraset ve diğer Şer'i hükümlere, yetim mallarının yönetimine dair konularla ilgili olarak diğer müftülere görüş bildirerek gerekli tebligatı yazabilecekti. Ayrıca alınan kararlarla ilgili şikayet ve iddiaları inceleyerek ne yapılması gerektiği konusunda ilgili makamları uyaracaktır. Müftüler aynı zamanda vakıfların yönetimiyle de sorumlu olduklarından, Başmüftü'nün başlıca görevlerinden biri de onları denetleyerek hesap istemek ve buna ilişkin hesap defterlerini düzenlemektir. Vakıfların hesaplarına ilişkin defter ve kayıtlar Türkçe olarak tutulabilecektir (Md. 6).

7. Başmüftü ve Bölge Müftüleri ihtiyaç durumunda Bulgaristan'daki genel olarak eğitim ve öğretim merkezleri, Müslümanların eğitim merkezleri ve medreseleri denetleyecek ve lüzum görülen yerlerde yeni dini okullar açılması için gerekli teşebbüslerde bulunacaktır. Başmüftü, gerekirse Müslümanların genel sosyal eğitimleriyle ilgili konular için ilgili makamlara da müracaat edecektir. Bulgaristan'da bulunan dini okulların ve camilerin korunması ve onların yönetimi için Bulgaristan bütçesinden yeteri kadar bir meblağın verilerek devam edilecektir. Müslümanların

eğitim merkezleriyle alâkalı *1909 Protokolü*’nde bulunmayan şu yenilik getirilmiştir: Bulgaristan Hükümeti kanunları çerçevesinde masrafları kendine ait olmak üzere ilk okullar ve rüştiye okulları kurarak resmi eğitim programı Türkçe uygulanacak ancak, Bulgar dilinin öğrenimi de mecburi hale getirelecektir. Eğitimcilerin ve okul hizmetlilerin maaşları Bulgar hazinesi tarafından ödenecektir. Ve bu maddenin sonunda da “*Nüvvab yetiştirmek üzere bir özel müessese dahi tesis edilebilecektir*” denilerek gayesi yeni müftü adaylarını yetiştirmek olan bir Nüvvab eğitim merkezinin açılması öngörülmüştür. (Md. 7).

8. Müslüman nüfusunun yoğunlukla bulundukları yerleşim yerlerinde veya şehirlerde bulunan vakıf malları ve dini eğitimden sorumlu olacak bir İslâm Cemaat teşkilâtı kurulacaktı. Bu yerel Cemaatin, şahsiyet-i maneviyyesi devlet memurları tarafından da tanınacaktı. Her bir yerleşim yerinde bulunan vakıflar, oradaki İslâm Cemaati tarafından devletin kanunlarına ve şer’i hükümlere uygun olarak idare edileceğinden dolayı, söz konusu olan Cemaatin şahsiyet-i maneviyyesi vakıfların sahibi olarak sayılacaktı. Tüm Müslüman mezarlıkları ile cami yakınlarında bulunan mezarlıklar Müslüman cemaatine ait vakıf malları grubuna dahil edilip ve cemaat bunları kendi istediği şekilde, kurallar ve kanunlar çerçevesinde uygun olarak kullanabilecekti. Bulgaristan’da mevcut olan vakıf mallarının en güzel şekilde korunması sağlanıp dikkat edilerek, kaçınılmaz bir zorunluluğa dayanmadıkça ve yürürlükte bulunan kanunlar ve düzenlemelere uygun bulunmadıkça dinî ve hayır kurumlarına ait vakıf binalarından hiçbirisi yıkılıp yok edilmeyecekti. Mecburî sebepler dolayısıyla anılan vakıf binalarından birisinin istimlâkı gerektiği takdirde, bu binanın yapıldığı yere göre aynı kıymeti haiz diğer bir arsa verilmedikçe ve binanın kıymeti ödenmedikçe buna teşebbüs edilmeyecektir. Mecburi sebepler gereğince kamulaştırmak istenilen vakıf mallarının kıymeti ne ise o kadar ödenecek ve meblağlar tamamen Bulgaristan’daki vakıf binalarının onarım ve tasarımı ile, gerekli olan yerlerde başka dini müesseselerin inşasına tahsis edilip gerekli yerlerde harcanacaktır. Başmüftü makamı bunlara ilişkin hesapları denetleyecek ve herhangi bir suistimali önlemekle yükümlü olacaktır (Md. 8).

9. Bulgaristan hükümeti bu Muahedename ve *Müftüler Sözleşmesi*’ne göre imzalandığı tarih itibarıyla altı ay içinde Başmüftü makamının da dahil olacağı özel

bir komisyon kurarak üç yıl içerisinde bu zamana kadar hak sahiplerinin tarafına yapılan talep ve müracaatları inceleyip araştırmakla yükümlü olacaktı. Bu özel komisyonun alacağı kararlardan memnun olmayan taraflar, yaşadıkları bölgedeki ilgili mahkemelere müracaat edebileceklerdi (Md. 9).

İstanbul Muâhedenamesinin imzalandığı dönemde Başmüftülük teşkilâtının merkezi Sofya'daydı. Başmüftüden başka 12 il müftüsü daha bulunmakta idi, bunlar sorumlu oldukları bölgeler konumunda ikamet ederlerdi. 25 il müftü yardımcısı vardı ki, bunlar ilçelerde görevlerini sürdürmekteydi. Ülke genelinde 2300 civarında cami, mescid ve bu ibadethanelerde görev yapan 4.000–4.500 çalışan görevli vardı⁶⁷.

Görüldüğü üzere bu antlaşma Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların başta müftülükler olması hasebiyle, bulunan tüm dini haklarını ve kurumlarını oldukça sağlam bir koruma altına almaktadır. 1909 Protokolünde olmayıp 1913 Muâhedenamesinde bulunan en önemli yenilikler, Başmüftülük kurumunun iç işleyişini düzenleyecek bir *Nizâmname*'nin yapılacağı, okullara ait giderlerin Bulgar Hükümetince karşılanacağı ve Nüvvab⁶⁸ okulunun kurulacağıdır. Antlaşmanın diğer bir dikkat çeken yanı ise Osmanlı Devleti'nin çekilmesinden sonra kalan azınlık grubunun “Türk” olarak tanımlanmasına rağmen, 4 yıl sonra yapılan bu Antlaşmada ve Müftüler Sözleşmesinde ise “Müslüman” ifadesinin kullanılmasıdır⁶⁹. Bu sözleşmedeki hükümlerin yerine getirilmesi için 3 Aralık 1913'te Bulgaristan İçişleri Bakanlığı, görevinde bulunan il valilerine Türk-Müslüman topluluğu ile ilgili her bir maddede ayrı ayrı açıklamalar getiren özel bir genelge de göndermiştir⁷⁰.

Ancak bu sözleşmede yer alan maddelerin birçoğunun Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle hemen yerine getirilemediği de bir gerçektir. Sözleşmede yer alan hükümler 6 yıl sonra tekrar gündeme geldi. Birinci Dünya Savaşı sonrası Türk halkının desteğiyle iktidara gelen Aleksandır Stanboliyski başkanlığındaki Çiftçi Partisi'nin ilk işlerinden birisi antlaşma hükümlerini yerine

⁶⁷ İbrahim Yalımov, *a.g.e.*, s. 111.

⁶⁸ Arapça-Türkçe sözlüklere göre, “Nüvvab” kelimesi “naib” kelimesinin çoğul şekli olarak açıklanmaktadır. Naib ise müftü vekili veya şeriata göre hüküm veren kadı demektir. Nüvvab okulu ileride de göreceğimiz gibi müftü vekilleri, naipleri yetiştiği bir eğitim kurumu olarak açılacaktır.

⁶⁹ Özlem, *a.g.m.*, s. 349.

⁷⁰ Günay, *a.g.e.*, s. 42.

getirmek oldu⁷¹. 23 Mayıs 1919’da “*Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi*” Çar idaresiyle onaylandı ve 26 Haziran 1919 günü *Bulgaristan Resmî Gazetesi*’nde yayınlanarak yürürlüğe girdi. 9 bölüm ve 189 maddeden oluşan bu tüzük birtakım istisnalar dışında⁷² Müslüman-Türk toplumunun dini ve milli haklarını sistematik bir şekilde düzenledi ve sağlam esaslara bağladı⁷³.

Sözleşmenin 8. Maddesinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerin uygulanması önemli bir sorun haline geldi. Berlin Kongresi kararıyla oluşturulan karma komisyon 5 yılda ancak 8 defa toplanabildi ve vakıf mallarıyla ilgili hiçbir soruna çözüm üretilmedi. Bu zaman zarfında vakıf mallarının birçoğu yeni şehir planlarına denk getirilerek tasfiye edildi. Binalar yıkıldı, arsaları üzerinden yollar geçirildi veya şehir meydanına dönüştürüldü⁷⁴. Diğer taraftan, encümenlik üyeleri arasında anlaşmazlıkların sürüp gitmesi sonucu vakıflara ait birçok bina ve arsa özel kişilerin eline de geçmiştir⁷⁵.

Bu Antlaşma ve *Müftüler Sözleşmesi*, Bulgaristan’da yaşayan Müslüman toplumunun, başta müftülük meseleleri olmak üzere hemen hemen bütün dinlerini yaşama özgürlüklerini ve kendilerine belirlenen müesseselerini, en azından teorik olarak, geniş ve sağlam bir şekilde koruma altına almayı amaçladığını göstermektedir.

1.3. 1925 Dostluk Antlaşmasına Göre Bulgaristan Müslümanlarının Durumu

Balkan Savaşları sonunda ortaya çıkan durumdan hoşnut olmayan Bulgaristan, kaybettiği Dobruca, Kavala, Seres ve Makedonya’yı geri almak istiyordu. Bunun için ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı şartlarında Makedonya’yı kendisine vadeden Almanya’nın safında yer aldı. Osmanlı Devleti’nin sadece iki yıl önce

⁷¹ İsmail Cambazov, *Bulgaristan’da Başmüftülük Tarihi*, C. I, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, Sofya 2013, s. 227.

⁷² Nizâmnamede şeriiye mahkemeleri ve vakıflar sorunu geniş olarak ele alınmayarak, 1880 tarihli geçici tüzüğünde olduğu gibi, vakıf sorunu yalnız bir maddeyle geçirilmiştir.

⁷³ Günay, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁴ Yalnız Sofya’da 174 okul, cami, mağaza vb. binalar arsalarıyla birlikte vakıfların elinden alınıyorlar. Şehir düzenleme planları aracılığıyla devlet ve belediyeler de önemli vakıf mallarına sahip oluyorlar.

⁷⁵ Yalimov, *a.g.e.*, s. 112.

başkentini tehdit eder konumda olan Bulgaristan'la aynı ittifak içine girmesi uluslararası ilişkilerdeki kaygan zemini göstermesinin yanında Türk-Bulgar ilişkilerindeki yeni bir dönemin başlangıcına da işaret etmektedir⁷⁶.

Almanya, Avusturya, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın oluşturduğu İttifak devletleri 1918 yılında imzaladıkları ateşkes antlaşmalarıyla mağlubiyetlerini kabul ettiler. 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Barış Antlaşmasıyla Bulgaristan umduğunun tam aksine önemli kayıplar verdi.

Balkan Savaşlarında katliama uğrayan Türk-Müslüman azınlığın Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgarlarla aynı cephede savaşması Türk azınlığa karşı olumlu bir bakış açısı geliştirdiği söylenebilir⁷⁷. Bu dönemde çok sayıda Türk-Bulgar dostluk derneğinin kurulduğu, birçok Türk gazetesinin yayınlanmasına izin verildiği ve 1913 İstanbul Antlaşmasının müftülüklerle ilgili sözleşmede yer alan hükümlerin uygulandığı görülmektedir. Bu anlamda Türk azınlık ikili ilişkilerde “*dostluk köprüsü*” olarak değerlendirilmektedir⁷⁸.

Neuilly Barış Antlaşmasının 54. maddesi gereğince Bulgaristan'daki Türk-Müslüman azınlığı yasalar önünde, bütün Bulgar vatandaşları gibi her türlü medeni ve siyasi haklardan yararlanmakta, Türk dilini serbestçe konuşabilmekte ve dini ibadetlerini hiçbir engel olmaksızın yerine getirebilmektedir⁷⁹.

1913 Barış Antlaşmasında yapılması öngörülen Bulgaristan Başmüftülüğü Nizâmnamesi araya giren dünya savaşı sebebiyle bir türlü çıkarılamadı. Savaşın sona ermesi ve Neuilly Barış Antlaşmasında azınlık haklarının teyit edilmesinden sonra 1919 yılında “*Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi*” hazırlanarak ve çar onayından geçerek, 1895 yılından beri yürürlükte olan Geçici Talimatnamenin hükmünü kaldırdı. Oldukça ayrıntılı olarak hazırlanan Nizamnâme 9 bölüm ve 189 maddeden müteşekkildir. Çeyrek asır yürürlükte kalan bu Nizamnâme

⁷⁶ Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 99.

⁷⁷ Mümin İsoy, *Nay-Razlıçniyat Sısed: Obrazıt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmeriya (Turtsiya) v Bilgarskite uchebnitsi po istoriya prez vtorata polovina na XX. vek.*, IMIR Yay., Sofya 2005, s. 306.

⁷⁸ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayıncılık, Bursa 2019, s. 57.

⁷⁹ Cengiz Hakov, *a.g.m.*, s. 419-425.

komünizm devrimiyle yerini yenisine bırakacaktır.

Bulgar devletinin Türk - Müslümanlara yönelik politikalarında, dışpolitika ilişkileri, iç politik gelişmeler, ekonomik, sosyal ve pratik sorunların çözümü gibi hususların etkili olduğu görülmektedir. Ülkedeki Müslüman dini kurumların varlığı, yönetim ve idari statüleri, devletin dini mevzuatındaki hakların varlığı, bunların tanınması ve uygulanması ile ilgili konular, uluslararası ve ikili taahhütlerle iç içe geçmiştir. 1913'ten 1925'e kadar kronolojik dönem, Neuilly Barış Antlaşması'ndan sonra Müslüman din adamlarının ve dini toplulukların statüsünü, mali durumunu ve mülkiyet durumunu etkileyen dört Bulgar hükümetinin yasal emirlerini kapsamaktadır.

Sofya'daki siyasi yöneticiler dönem politikalarında “ulusal birleşme” savaşlarından önceki 1912-1918 yasalarını koruyarak daha da geliştirdiler. Bulgar Tarım Halk Birliği ve Demokratik İttifak hükümetleri hâlihazırda yerleşik gelenekleri takip ederek, 1919 Nizamnâmesi ve Neuilly Antlaşması'nda yer alan azınlık haklarına saygı gösterme yükümlülüklerine bağlı kaldılar. Müslüman dini kurumlara devlet, yıllık mali yardım sağlıyordu ve Müslüman din adamlarının maaşlarını ödüyorlardı. Devlet, Nizamnâme aracılığıyla yönetmeye ve iç işlerine açıkça karışmamaya çalışmaktadır. Bu, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra ülkedeki Başmüftülük'le ilgili olarak devlet mevzuatının gelişimini karşılaştırıp analiz ettikten sonra görülebilir.

Tablo 2: Yıllara Göre Ortodoks ve Diğer Din Adamları İçin Tahsis Edilmiş Devlet Fonları.

Ortodoks ve Diğer Din Adamları için tahsis edilmiş devlet fonları. ⁸⁰ Bütçe yılı	Devlet mali yardımı
1919/1920	221 593 lv.
1920/1921	251 312 lv.
1921/1922	625 665 lv.
1922/1923	1 210 985 lv.
1923/1924	4 357 610 lv.
1924/1925	3 768 251 lv.

⁸⁰ Stenografski Dnevniitsi na XX ONS, I. olağanüstü oturumu, 1923, s. 15.

Tablo 3: Dinlere Göre Din Adamları Sayısı.

Diyanetlere göre din adamları sayısı⁸¹-Dinî topluluk	1920 yılına ait din adamları sayısı	1926 yılına ait din adamları sayısı
İsrailliler	64	71
Ermeni Gregoryenler	11	26
Romalı Katolikler	61	79
Evangelistler	63	79
Müslümanlar	973	923

Diğer taraftan Türkiye kendisine dayatılan Sevr Antlaşmasını kabul etmeyerek Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verdiği Kurtuluş Savaşı neticesinde yeni Türkiye'nin kuruluş vesikası olan Lozan Antlaşmasını imzaladı. 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan bu antlaşmadan sonra aynı yıl 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edildi ve uluslararası arenaya yeni bir devlet olarak çıktı. Bu durum komşularıyla yeni ilişkiler kurulması ve yeni antlaşmalar yapılması gereğini ortaya çıkardı. Bu minvalde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibi çerçevesinde Bulgaristan Krallığı'yla 18 Ekim 1925 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalandı⁸².

Bu antlaşma Bulgaristan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkileri kurarak iki komşu ülke arasındaki önemli sorunları çözümlemeyi amaçladı⁸³. Dostluk antlaşması 5 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde Türkiye ile Bulgaristan arasında bozulmaz bir barış, içten ve sonsuz bir dostluk olacağı; diplomatik ilişkilerin uluslararası antlaşmalara göre sürdürüleceği ve iki tarafın da toprak bütünlüklerini koruyacağı; iki tarafın da bu sözleşmeye istinaden 8 paragraflık azınlık hakları ve 12 maddelik bir ikamet sözleşmesi imzalayacağı; Ankara'da imzalanan bu antlaşmanın en kısa zamanda yürürlüğe gireceği ve 15 gün sonra da derhal uygulanması için ilân edileceği; antlaşmaya ek olarak imzalanan azınlık hakları ve ikamet sözleşmesinin antlaşmanın ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmektedir.

⁸¹ TsDA, f. 166 K, op. 1, a.e. 1175, s. 3; Stenografski Dnevniitsi na XXI ONS, III. oturumu, 1925/1916, s. 132.

⁸² Antlaşmanın tam metni için bkz. *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk...*, s. 51-67

⁸³ Halil Şimşek, *Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç*, Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1999, s. 46-47.

Antlaşmaya ek olarak imzalanan protokolde Türk-Müslüman azınlığı ilgilendiren düzenlemeler özetle şunlardır:

İki hükümet Lozan ve Neuilly Antlaşmalarında devletlerin müslüman azınlıklar konusunda kendilerine belirlenen tüm hakları Bulgaristan Türkiye'ye ve Türkiye de Bulgaristan'a karşılıklı olarak tanıyacaktı (A paragrafı).

Bulgaristan'da bulunup da Türk-Müslüman topluluğundan olan ya da Türkiye'de bulunup da Bulgar uyruğunda olanların taşınmaz malları, mülkleri o sırada yasal sahiplerin yönetimlerinde değilse, yasal kanunlardan onların yerini alacaklara ya da vekillerine geri verilerek iade edilecektir. Bu konuda uygulanan kural dışı hüküm ve kanunların tümü, protokol yürürlüğe konulur konulmaz ortadan kalkmış olacaktır. Elden çıkmış malların gelirleri tümüyle asıl sahiplerine geri ödeneceği belirtilmiştir. (D paragrafı). Bulgaristan'daki Türk-Müslüman topluluğunun dini idaresiyle ilgili düzenlemeler getiren 1913 tarihli İstanbul Barış Antlaşması ve Eklerinin (Müftüler Sözleşmesi de dahil) iki ülke arasında sınırları düzenleyen bölüm dışındakiler yürürlükten kaldırılır (F paragrafı).

A. paragrafında yer alan düzenlemeler itibarıyla Türkiye'nin doğrudan doğruya Bulgaristan'da yaşayan Müslüman azınlıkların haklarını güvence altına alınması hususunda imzacı taraf olduğu anlaşılmaktadır⁸⁴.

F. paragrafında yapılan düzenlemeden anlaşıldığına göre 1913 yılında imzalanan müftülükler sözleşmesine son verildi ve geçerliliği kalmadı. Böylece dinî önderlik anlamında Şeyhülislama bağlı olan Başmüftü müstakil hale gelmiştir.

İmzalanan dostluk antlaşmasının bir eki de İkamet Sözleşmesidir. Burada yer alan maddelerde Türk vatandaşları Bulgaristan'da, Bulgaristan vatandaşları da Türkiye'de oturma ve yaşama hakkına sahip olacaklardır. Bulgaristan Türklerinin göçleri kolaylaştırılarak taşınabilen malları, hayvanları Türkiye'ye götürülebilecektir; ayrıca taşınmaz mallarını da serbestçe satarak, elde edilen parayı da yanlarında götürülebileceklerdir. Taraflar gönüllü göçe hiçbir engel çıkarmayacaklardır. (1-3. maddeler)

⁸⁴ Kader Özlem, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık....*, s. 91.

Azınlık hakları bağlamında “*Müslümanları*” himayesine alan Türkiye bu maddeyle göç etmelerine engel çıkarılmayacakların “*Bulgaristan Türkleri*” olarak tanımlanması ulus devlet olarak kurulan yeni devletin göç alma stratejisinin milli bir karakteri arz ettiği görülmektedir⁸⁵.

Sözleşmenin 2. maddesinde Türkiye ile Bulgaristan arasında en önemli konulardan birisi olan göç konusunun sağlam temelleri atıldı. Balkan Savaşlarından başlayarak Kurtuluş Savaşının sonuna kadar önemli sayıda insan kayıpları veren Türkiye hem nüfusunu arttırma ve hem himaye hakkını muhafaza etmek için göçleri belli bir sistematığe bağladı. 1930’lu yıllarda her yıl 15-20 bin kişi Türkiye’ye göçmen olarak geldi⁸⁶.

İki ülkede olan vatandaşlara her ne ticaret, sanat ya da ne işle meşgul oluyorsa o ülkede asli halka tanınan haklar tanınacaktı. Herhangi bir ülkenin vatandaşı geçtiği diğer ülkede toprak edinme haricinde her çeşit menkul ve gayrimenkul edinme hakkına sahip olabilecekti (8-9. maddeler).

İkamet Sözleşmesinin 10. Maddesine göre her iki ülke vatandaşları kişisel haklarıyla ilgili nikâh, talâk, geçici ayrılık, velâyet, vesayet, miras gibi aile hukukunu ilgilendiren meseleleri ancak kendi ülke mahkemelerinde ve resmi dairelerinde karara bağlatacaklardır. Bu maddeyle aslında Bulgaristan’da varlığını devam ettiren Şer’iye Mahkemelerinin varlığına son verildi. Böyle olmasına rağmen Bulgaristan Müslümanları tarafından yapılan girişimler neticesinde Bulgaristan Millet Meclisi Şer’iye Mahkemelerinin daha uzun bir süre varlığının devamına karar verdi⁸⁷.

Dostluk Antlaşmasının geneline bakıldığında Türk-Müslüman azınlığa mal ve can güvenliği resmen tanınmış oluyordu. Bulgar asıllı vatandaşlarla eşit siyasi, yurttaşlık ve dini haklar tanımakla beraber, özgür basın ve yayın vb. hakları da vaat ediyordu. Ancak Türk azınlığın dini okullarını ve dini müesseselerini yaşatabilmesi

⁸⁵ Kader Özlem, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık....*, s. 92.

⁸⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 492.

⁸⁷ İsmail Cambazov, *Bulgaristan’da Başmüftülük Tarihi*, C. I, Başmüftülük Yay., Sofya 2013, s. 229.

için masraflarını Türk azınlığı karşılayacaktı, bununla birlikte devlet ve belediye bütçelerinden de ödenekler ayrılabilirdi⁸⁸.

⁸⁸ İbrahim Yalimov, *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükler Sorunu*, Başmüftülük Yay., Sofya 2015, s. 61.

II. BÖLÜM

2. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLENEN BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ ÇARLIK DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1909-1944)

1909-1944 yılları arasında Bulgaristan Başmüftülüğü makamında bulunup görev alacak zatlar bazen seçimle, bazen de bağlı oldukları bakanlığın tayiniyle bu göreve nasıl getirilmesi gerektiğini önceki bölümde belirtmiş olduk. Bulgaristan Müslümanlarına çok zor şartlarda önemli hizmetleri bulunmuş zatların önce kısaca biyografilerini ve karşılaştıkları durumları bu bölümde inceleyeceğiz.

2.1. Hocaade Mehmed Muhyiddin Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1910-1914)

Bulgaristan Türklüğünün önemli bir merkezi olan Şumnu kasabasında yıllarca müderrislik ve müftülük görevini yürüten Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu Mehmed Muhyiddin Efendi 1859 yılında Şumnu'da dünyaya geldi. Babası Hacı Hüseyin Efendi, İstanbul medreselerinde eğitim görmüş, daha sonra Şumnu Eski Cami Medresesi'nde uzun zaman müderrislik görevini ifa etmiş ve ardından Şumnu müftüsü olarak da görev yapmıştır. İlk tahsilini Şumnu kasabasında aldıktan sonra İstanbul'a giderek gereken yüksek dini eğitimini tamamladı. İcazetini alır almaz da hizmet için memleketine döndü. Akrabalarının da bulunduğu Yanık Ova (Yankovo) köyünde Ramazan hocası olarak göreve başladı. Daha sonra da babasının görev aldığı Eski Cami Medresesi'nde öğretmen olarak görevlendirildi. Bu görevde de başarı gösterdi ve babasının yerine Şumnu İl Müftülüğü görevine tayin edildi⁸⁹. Bu dönemde

⁸⁹ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 76-77; Vedat Sabri Ahmed, "Bulgaristan'ın İlk Başmüftüsü: Hocaade Mehmed Muhyiddin 1859-1949", <http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2010/12/bulgaristann-ilk-basmuftusuhocazade.html> (Erişim Tarihi 20.03.2023)

yürürlükte olan talimatname 1895 tarihli “*Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Muvakkat (geçici) Talimatnâme*” dir.

Mehmed Muhyiddin Efendi Şumnu il müftülüğü görevini 1905 yılına kadar sürdürdü ve ardından da Sofya Müftüsü olarak tayin edildi. O yıllarda Sofya Müftülüğü başkentte olması sebebiyle “merkezî” müftülük olarak işlev görmekteydi. Sofya Müftüsü resmen olmasa da Başmüftü fonksiyonlarını da o zamanlar kısmen icra etti⁹⁰. Bulgaristan Müslümanlarına çok önemli hizmetleri oldu. Yaptığı üstün hizmetlerden dolayı meşihat tarafından önemli bir rütbe olan “Edirne Pâvelisi” ünvanı da kendisine verildi⁹¹.

Dönemin önemli bir özelliği de 1909 Protokolü’nde ek olarak bulunan *Sözleşme* gereğince başlıca getirdiği hükümlerin kâğıt üzerinde kalmayıp en kısa zaman diliminde uygulamaya konulmasıdır. Bunun bariz örneklerinden birisi de, sözleşmenin öngördüğü gibi önce müftüler, sonra da Başmüftü için seçim düzenlemesidir. Müftü seçimleri iki dereceli oldu⁹². İlk önce 25 Nisan 1910 tarihinde müftüleri seçecek olanlar, ilk önce kendileri seçilecek, bu seçilen kişiler de 9 Mayıs 1910’da 14 sancak veya bölge müftüsünü seçeceklerdir⁹³.

8 Aralık 1910 tarihinde de Başmüftülük seçimi yapıldı. Seçilen müftüler ile müftü vekillerinden oluşan 34 kişilik seçmen grubu yukarıda belirtilen tarihte Başmüftüyü seçtiler. Seçime iki aday katıldı. Şumnulu Mehmed Muhyiddin Efendi ve diğeri de Vidin il müftüsü Süleyman Rüşdi Efendidir. Seçimlerde Hocaşade Mehmed Muhyiddin Efendi’ye 25 oy verilirken Süleyman Rüşdi Efendiye de 9 kişi oy vermiş, böylece ilk Başmüftü ünvanını Hocaşade Mehmed Muhyiddin Efendi kazanmıştır⁹⁴. Ancak gerçekleşen bu seçimde 1909 Protokolü gereğince Başmüftü için hem

⁹⁰ İbrahim Kamil, “*İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan’daki Türklerin Hakları*”, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989, s. 20.

⁹¹ Kılıç, *a.g.e.*, s. 85; Hocaşade’nin kızı o zamanki Nüvvâb hocalarından Mustafa Reşid’le (Akalin) evlenir ve onlardan olan torunu ise yine Nüvvâb’ın yetiştirdiği en değerli kişilerden ve orada hocalık yapan Osman Kılıç’la aile kurmuştur.

⁹² Bkz. Sâni, *a.g.m.*, s. 127; Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 42; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 68.

⁹³ Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁴ Sâni, “*a.g.m.*”, s. 127;

Bulgaristan Dış ve Din İşleri Bakanlığı'nın, hem de Şeyhülislamlık onayının alınması süreci uzun sürdü⁹⁵.

Bulgaristan'ın 1895 Geçici Nizamnâmesinde “Başmüftülük” öngörülmesine rağmen 1910 yılına kadar bunun yürürlüğe konulmaması aslında Osmanlı'nın dinî yönetim alanında çift başlılığı önleme gayesini güdüyordu. Bulgaristan'da bulunan tüm müftüler Sofya müftüsünden bağımsız, direkt olarak merkez olan Şeyhülislamlıkla irtibat halinde olmalıydılar. 1909 yılında kabul edilen bağımsızlık neticesinde Bulgaristan içinde bir Başmüftünün varlığı zorunlu sebeplerden dolayı kabul edildi, hatta bu Başmüftünün İstanbul ulemasından birisi olması istenmişse de ikili görüşmeler olumlu sonuçlanmadı⁹⁶.

Şeyhülislâm büyük bir gecikmeyle de olsa en nihayet Hocaîade Mehmet Muhyiddin Efendi'ye hem menşur, hem de mürâsele göndermekle Başmüftülüğünü tanıdı ve sonra da bu kurumun kuvvetlenip otorite kazanması için çalıştı.

Başkentte yeni Başmüftü kendisinden boşalan Sofya İl Müftülüğüne getirilen Süleyman Faik Efendi ve Vakıflar Müdürü Mehmed Celil Bey'le bir ekip halinde çalıştı⁹⁷.

Hocaîade Mehmed Muhyiddin Efendi'nin önemli hizmetlerinden birisi de Balkan Savaşı esnasında esir düşen Osmanlı Devleti askerleri için yardım kampanyası başlatmasıdır. Başmüftü makamını temsil ederek Osmanlı Sefareti'yle iyi münasebetlerde bulunmuş olan Mehmed Muhyiddin Efendi, o zamanlar Sofya'da askerî ateşe olarak görevde bulunan Mustafa Kemal ile defalarca görüşüp sohbet edenlerden biri olmuştur⁹⁸.

⁹⁵ Osmanlının Sofya komiseri Asım Bey'in Vidin müftüsü Süleyman Ruşdi Efendi'yi desteklemesi sebebiyle Başmüftü'ye menşur ve müraselenin gönderilmesi geciktirilmiştir. Bkz. Emine Bayraktarova, “Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İstanbul 2009.*, s. 125-127.

⁹⁶ İstanbul'daki Bulgaristan Emareti Kapıkethüdası Sarafov, 17.09.1912 tarihinde Dışişleri ve Mezâhip Bakanı Aleksandır Malinov'a (aynı zamanda kendisi Başbakanıdır) Osmanlı Devleti Dış İşleri Bakanı Rıfat Paşa'yla Başmüftülük meselesini görüştüğünü bildiriyor. Bu görüşmede Rıfat Paşa Sofya'ya bir alim gönderilmesini istiyor fakat Sarafov'da İstanbul'daki Hristiyanlar için de aynı şeyi isteyince iki taraf bir anlaşmaya varamıyor. (Bkz: İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük...* s. 229).

⁹⁷ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya.....*, s. 81.

⁹⁸ Keskioglu, *a.g.e.*, s. 44.

Mehmed Muhyiddin Efendi, Başmüftülük'te önemli hizmetlerin altına imza atarak Müftülüklerde ve Cemaat-ı İslâmiyelerde yapılan haksızlık ve yolsuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. Berlin Antlaşması'yla kurulan Bulgaristan 63 bin km²den ibaret bir prenslikti. 1885'te 96 bin, 1913'te 103 bin km² büyüklüğünde bir devlet oldu. Bu kazanım ve birleşmeler sonucu Bulgaristan'ın Müslüman-Türk nüfusu da sayı olarak fazlalaştı, üzerinde yaşadığı topraklar coğrafya olarak genişledi. Dolayısıyla ülkede camilerin, cemaat-i islâmiyelerin, müftülüklerin, müftü vekillerinin, İslâm okullarının, vakıfların sayısı da arttı. Başmüftü Hocaşâde Mehmed Muhyiddin Efendi “yeni topraklardaki” İslâmî hayatı teşkilatlandırmak yükümlülüğü altına girdi. Müftülükler, müftü vekillikleri ve şer'îye mahkemeleri kuruldu, savaşlardan zarar gören camiler onarılarak ibadete açıldı, cemaat-i islâmiyeler yeniden düzenlenerek çalışmaya başladılar⁹⁹.

Osmanlı sonrası Bulgaristan Müslümanlarının başına gelen en büyük felâketlerden birisi 200 bin civarında Pomak Türkünün 1912-1913 yılında 7 ay boyunca Hıristiyanlaştırılmasıdır. Bu dönem Hocaşâde Mehmet Muhyiddin Efendi'nin Başmüftülük dönemine tesadüf eder. Savaş ortamında gerçekleşen bu hadiseler dolayısıyla zaten edilgen durumda olan Başmüftülük bu vaziyete karşı etkili bir tavır gösterememiştir.

Kilisenin de yaşanan bu vahşî olayı dış dünyaya yansıtmamak için, zorla yapılan vaftiz olayının gönüllü olduğu yönünde propaganda yaptığı bilinmektedir. Pomaklar da yaşadıkları bu zulmü ve dinlerinin zorla değiştirilmesini ilgili makamlara yaptıkları şikâyetlerle dile getirdiler. Meselâ Peştere Pomakları yaşananları ilk olarak Filibe müftüsüne şikâyet ettiler. Ancak metropolit Maksim ve Filibe kumandanı bu baskının yapılmadığını ve Müslümanların yeterli delil sunmadıkları gerekçesiyle yapılan şikâyeti dikkate almadılar, ayrıca zaten bu yapılan baskıyı Sinod Meclisi yalanlıyordu. Diğer taraftan Dorkova, Dryanova ve Bogutevo vs. köylerinden Pomaklar Sofya Başmüftülüğü'nden yardım isteyip, Sofya'da bulunan yabancı konsoloslara, Dış ve Din İşleri Bakanlığına ve Meclis Başkanı Stoyan Danev'e şikâyetlerde bulundular. Fakat Bulgar makamları bu talepleri reddetti¹⁰⁰. Bu sebeple

⁹⁹ Çiftçi Bilgisi, S. 2, 7.02.1920; Mehmet Celil, “*Milli Müesseselerimiz*”, Rehber, S. 189, 29.08.1931.

¹⁰⁰ Georgiev – Trifonov, *a.g.e.*, s. 41-43.

Pomaklar bütün ümitlerini Osmanlı ve Bulgaristan arasında yapılacak bir barış antlaşmasına bağladılar. Balkan Savaşları esnasında Bulgarlar tarafından uygulanan zulüm ve tanassur siyaseti sebebiyle Osmanlı topraklarına göç eden Pomak Müslümanları Meşihat makamına ve Sadarete şikâyet ederek tedbirler alınmasını istediler¹⁰¹.

Her türlü din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan baskı ve ölümlerle gerçekleştirilen bu Hristiyanlaştırma işi savaşın sona ermesi ve imzalanan antlaşmayla son buldu. Bu zulmün sona ermesinde Bulgaristan Türk milletvekillerinin liberal partiyi desteklemesi de etkili oldu¹⁰². Bununla birlikte o zamanlar Balkan Savaşları döneminde zorla Hristiyanlaştırılan Pomaklar Filibe ili içinde olmaları hasebiyle, Filibe Müftüsü Sâdeddin Efendi 2 Kasım 1913 tarihinde Filibe Konsolosu olan Hüseyin Nazmi Bey'e yazılı bir dilekçe vererek Osmanlı hükümetinden yapılan zulümlerin önlenmesini talep etmiş ve bunun üzerine Osmanlı Devleti 8 Kasım'da Bulgar elçisi Toşev'i huzuruna çağırarak İstanbul Antlaşması'nın hükümlerine uyulması gerektiğini belirtmiştir¹⁰³.

Pomakların dinleri ve adları iade edilip camilerin açılmasına, ezân-ı Muhammedî okunmasına müsaade çıkar çıkmaz Rodoplar'da dinî teşkilat yeniden kurulmaya başlandı. Önce camiler ele alındı. Müslüman mabetlerinin birçoğu yakılmış, yıkılmış, ayakta kalanlar da kiliseye çevrilip minarelerine çan takılmıştı. Halk önce yıkılan camilerini tamir etti. Minarelerden çan sesleri değil, yeniden ezan sesleri duyulmaya başladı¹⁰⁴.

31 Mart 1914 tarihinde Din ve Dış İşleri Bakanlığı Mezhepler Şubesi müdürü iki Müslüman milletvekiliyle Başmüftülük'e giderek Başmüftü dahil bütün müftülük teşkilâtı görevlileri görevden alındıkları ya da başka bir yere tayin edildiklerini bildiren Bakan emirnamesini takdim etti¹⁰⁵. 15 Mayıs 1914 tarihinde ise gerekçe olarak da, 1913 tarihli “*Müftülükler Sözleşmesi*” gösterilerek Bulgaristan Çarlığında bütün

¹⁰¹ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 178.

¹⁰² Celâl Perin, *Batı Trakyanın Bitmeyen Çilesi*, Arma Yayınları, İstanbul 2000, s. 19.

¹⁰³ Basri Zilâbid Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm (1878-2018)*, İnkılab Yay., İstanbul 2019, s. 68-69.

¹⁰⁴ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 139-196.

¹⁰⁵ Emine Bayraktarova, “Bulgaristan'da İlk Başmüftü Seçimi ve Hocaşade Mehmed Muhiddin Efendi'nin Başmüftülüğü”, *Godişnik na Visşiya İslamski Institut*, S. 5., Direktsiya na Veroizpovedaniya na Ministerski Sivets, Sofya 2013, s. 202.

müftülerin yenileneceğini hükümet resmi olarak açıkladı¹⁰⁶. Bu karar hükümetin müftüleri atama yoluyla göreve getirmesini hedefledi, çünkü “*Müftülükler Sözleşmesi*”nde böyle bir karar yer almamaktaydı.

Hükümetin bu kararına Müslümanlar büyük tepki gösterdi. O zamanlar Sofya’da faaliyet gösteren gazetelerde 21 Temmuz – 5 Ağustos 1914 tarihleri arasında gündeme yansıyan şu başlıklar yer almaktaydı: “*Başmüftülük meselesi daha bu hal-i keşmekeşte devam edecek mi?*”, “*Mukadderat-ı İslâm ile oyun mu oynanıyor*”, “*Hocazade Efendinin makamına iadesini talep ediyoruz*” ve “*Millet-i İslâm yanınızdadır*”. Bu başlıklardan anlaşıldığına göre Müslümanlar topluluğu Hocazade Mehmed Muhyiddin Efendinin ve diğer müftülerin görevine iadesini istemekteydi.

Taşra müftülerini görevden almayı alışkanlık haline getirmiş bulunan Bulgar yetkililer, aynı alışkanlıklarını Mehmed Muhyiddin Efendi’nin Başmüftülüğü döneminde de devam ettirmek istediler, o da buna direnince, Başmüftülüğe karşı şiddetli hücumlar başladı, sonuçta bir takım ayak oyunları ile yanında çalışanlarla birlikte onun 1914 yılında bu görevden çekilmesi sağlandı¹⁰⁷.

Hocazâde Mehmed Muhyiddin Efendi, 25 yıl boyunca dini hizmetlerinden sonra emekliye ayrılmış, ancak Medresetü’n Nüvvâb’ın yüksek kısmında bir müddet Usûl-ü Fıkıh dersleri de okutmuştur. Çalışmalarında gösterdiği başarıdan dolayı, Şeyhülislam kendisine “Edirne Pâyelisi” rütbesi vermiştir. 1949 yılında Şumnu kasabasında vefat eden Mehmed Muhyiddin Efendi’nin tek başına telif ettiği bir eseri olmasa da Şer’iye Mahkemeleri’nde kullanılmak üzere hazırlanan *Münâkehât ve Mufârakât Risâlesi*’ni¹⁰⁸ telif eden heyetin başında bulunmuştur¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Emine Bayraktarova, *a.g.m.*, s. 203.

¹⁰⁷ Emine Bayraktarova, *a.g.m.*, s. 203.

¹⁰⁸ Uzun yıllar Başmüftülük teşkilatlarında kullanılan Evlenme ve Boşanma alanında islami hükümleri içeren genelge.

¹⁰⁹ Emine Bayraktarova “Bulgaristan’da Müslüman Azınlıkların...”, s. 132.

2.2. Başmüftülük Görevinin Vekâleten Yürütüldüğü Yıllarda Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1915-1920)

Bulgaristan Devleti nezdinde bulunan Dış ve Din İşleri Bakanlığı'nın Hocaade Mehmed Muhyiddin Efendinin istifasını kabul ettikten sonra, Birinci Dünya Savaşı öncesi bulunulan gergin siyasi ortamı bahane ederek yeni bir Başmüftü seçmek yerine kaymakamlar tayin ederek Müslümanların dini idaresini temel haklarından olan seçimle iş başına gelme hakkının ihlâl edildiği görülmektedir.

Bu dönem tam 5 yıl sürdü ve vekâleten Başmüftülük makamına getirilenler şunlar oldu: Hacı Ömer Lütfi Efendi -Varna Müftüsü, Hacı Emin Zarîfî Efendi - Osmanpazarlı (Şumnu Müftüsü), Cumalı Hafız Ahmet, Kemallarlı Salih Saip, Filibe Müftüsü Hocaade Saadettin Efendi, Çerkovnalı Mustafa Hilmi Efendi ve Sofya Müftüsü Süleyman Faik Efendi¹¹⁰.

Osmanpazarlı Hacı Emin Zarîfî, İstanbul'da zamanın ünlü medresesinde eğitim görmüştür. Şumnu ve Razgrad bölgelerinde müftülük yapmıştır. Şumnu'da iken Öğretmen Okulunda din dersleri öğretmenliğini de yapmıştır¹¹¹.

Filibe Müftüsü Sadeddin Efendi, yine İstanbul'da bulunan medreselerde tahsilini görmüş, 1919 yılında Başmüftülük ve daha sonra Nüvvâb tüzüğü ve ders programını hazırlayan komisyonda bulunmuştur. Süleyman Sırrı ile fizik, kimya ve matematik bölümünü hazırlamıştır. Bu durum Sadeddin Efendi'nin bu konularla alakalı bilgisi olduğu anlamına gelmektedir¹¹².

Arşiv belgelerinde sadece iki adet emirname bulunabilmektedir: 03.1916 tarihli Emirname: Sofya'daki Başmüftü Salih Şaib Başmüftü olarak maaşını Razgrad şehrinde bulunan vekil görevine başladığı günden alsın¹¹³. 09.1916 tarihli Emirnâme ise: Sofya Başmüftüsü Sali Efendi'yi Razgrad Müftüsü, Başmüftü ise Varna Müftüsü Hacı Ömer Lütfi Süleymanov'u tayin etmiştir¹¹⁴.

¹¹⁰ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*....., s. 233.

¹¹¹ Hasan Basri Şenyurt, *Osmanpazarı (Omurtag) Türkleri*, Sincan Matbası, Ankara 2000, s. 63.

¹¹² Basri Zilâbid Çalışkan, *a.g.e.*, s. 68.

¹¹³ TsDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.161.

¹¹⁴ TsDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.169.

Bulgaristan ve öteki Balkan devletlerini büyük zararlara ve kayıplara uğratan üç savaş yaşandı. Bu savaşlar; Birinci ve İkinci Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'ydı. Ancak Bulgaristan Müslümanları bu savaş esnasında başka bir konumdaydılar, çünkü Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nda aynı safta savaştılar. Balkan Savaşı'nda birbirine silâh çeken, iki karşıt cephede bulunan Türk ve Bulgar orduları Birinci Dünya Savaşı'nda aynı istihkâmlardan Rusya, İngiltere ve Fransa ordularını ateşe tuttular.

İşte bu siyasî ortamda Bulgaristan Başmüftülüğü, 1915 yılı itibariyle vekâleten Başmüftü kaymakamları vasıtasıyla idare edilmeye başlandı. Dış ve Din İşleri Bakanlığı, Hocaşâde Mehmet Muhyiddin Efendi'den kurtulunca yerine yeni bir Başmüftü seçimini geciktirdi.

Ortalama bir yıldan az Başmüftülük makamına vekâlet eden müftüler mevcut durumu devam ettirdiler, 1918 yılına kadar devam eden Birinci Dünya Savaşı sebebiyle 1913 Antlaşmasında öngörülen iç tüzüğün hazırlanması ve Nüvvab adında bir okulun açılması mümkün olmadı. Bu iki önemli vazife ancak savaşın sona ermesi neticesinde gündeme alınabildi ve oluşturulan komisyon vasıtasıyla dört başı mamur bir Nizamnâme 1919 yılında tamamlandı ve yürürlüğe girdi¹¹⁵. Ele alındığı gibi, 1913 tarihli İstanbul Protokolü'ne ekli Müftüler Sözleşmesi'nde, Başmüftülük Teşkilatının, Başmüftülük tarafından düzenlenecek bir nizamnameyle belirleneceği öngörülmekteydi¹¹⁶.

Bulgaristan Türklerinin belki de en hayırlı devri olarak kabul edilen Ulusal Çiftçi Birliği dönemi de yine 1919'da başlamaktadır. Nizamnâme de bu iktidar zamanında değil, onun karşıtı olan Halk Partisi hükümeti döneminde hazırlandı¹¹⁷. Birinci Dünya Savaşında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin aynı cephede savaşması, müttefik olmaları 1909 ve 1913 Antlaşma ve sözleşmelerinin hâlen yürürlükte olması sebebiyle Nizamnâmenin hazırlanmasında da Osmanlı devletinin desteği ve ağırlığı da

¹¹⁵ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1994, S. 24, s. 307.

¹¹⁶ Bkz. 1913 Protokolü, Ek Sözleşme.

¹¹⁷ *Çiftçi Bilgisi*, S. 3, 14 Şubat 1920.

görülmektedir ve bu yüzden de antlaşmaların ve sözleşmenin getirdiği hükümler bazı esaslı noktalarda da görülmektedir.

Nizamnâme'yi hazırlayan komisyonun şu kişilerin oluştuğu görülmektedir¹¹⁸:

1. Dış ve Din İşleri Müdürü – Başkan
2. Başmüftülük Naibi Sadeddin Efendi
3. Rusçuk Müftüsü Bekir Sıtkı Efendi
4. Anton Dimitrov – Sekreter

Nizamnâme 9 ana bölüm ve 189 maddeden oluşmaktadır. Bazı bölümler kendi içinde alt bölüm ve başlıklara ayrılarak temel hükümler getirmiştir.

Nizamnâme'nin bölümleri ve dağılımı şöyledir:

- I. Genel Hükümler (md. 1-6)
- II. A) Cemaat-ı İslâmiye Heyetleri (md. 7-10); B) Cemaat-ı İslâmiye Encümenleri (md. 8-27); C) Cemaat-ı İslâmiye Encümenlerinin Görev ve Yetkileri (md. 28-41); D) Cemaat-ı İslâmiye Bütçeleri (md. 42-47; E) Encümenlerin Nakitleri ve Hesapları (md. 48-59); F) Cemaat-ı İslâmiye Kalem Odası (md. 60)
- III. İbâdethânelerdeki Görevliler (md. 61-89)
- IV. İbâdethâneler ve Dini Ayinler (md. 90-93)
- V. A) Müftü ve Müftü Vekilleri (md. 94-107); B) Müftü ve Müftü Vekillerinin Kalem Odaları (md. 108-112)
- VI. A) Başmüftülük (md. 113-125) B) Başmüftülük Kalem Odası (md. 126-130)
- VII. Şer'îye Mahkemeleri (md. 131-167)
- VIII. Vakıflar (md. 168-179)
- IX. Son Hükümler (md. 180-189)

Nizamname, Bulgaristan Müslümanlarının müftülük teşkilatına ilişkin oldukça geniş ve ayrıntılı hükümlerden oluşmaktadır. Nizamname geniş bir şekilde

¹¹⁸ Mehmet Celil, “*Milli Müessesât ve Duygu II*”, *Rehber Gazetesi*, S. 111, 1 Mart 1930, s. 1-2.

düzenlenip sağlam esaslara bağlanan Cemaat-i İslâmiyelerin çalışmaları, encümenlerin, din görevlileri ve hizmetlilerinin seçimi ve tayini, vakıfların idaresi gibi konulara ancak ana hatlarıyla değinmiştir¹¹⁹.

Cemaat-ı islamiyeler, Müslüman topluluğunun örgütsel yapısının en kitlesel ögesidir. Uzun yıllar çalışmalarına ara veren Başmüftülük 1919 Nizamnâmesi'yle yeniden faaliyetlerini arttırdı¹²⁰. Bu tüzük gereğince 40 Müslüman ailesinin sürekli yaşadığı her yerleşim yerinde Cemaat-ı İslâmiye oluşturulabildi. Bir köy veya mahallede yaşayan ailelerin sayısı daha az ise, bu yerleşim yerleri ancak birleşmek suretiyle Cemaat-ı İslâmiye oluşturabilecekti (md.7). Nizamnâmenin tenkit edilen noktalarından birisi de bu maddedir, çünkü göreceli de olsa bir kısıtlama göze çarpmaktadır. Kaynaklara göre, 1928 yılında Bulgaristan'da toplam 600 Cemaat-ı İslâmiye bulunmaktadır¹²¹. Bu Nizamnâmenin şimdiye kadar hazırlananların içinde en ayrıntılı olduğu görülmekle birlikte taşra müftülerinin tayinini Başmüftü'nün arzı ve Dış ve Din İşleri Bakanının onayına bağlanması Başmüftü'nün yetkilerini kısıtlama olarak yorumlanmasına yol açmaktadır (md. 96). Vakıf emlakıyla ilgili meselelerin birbirine karıştırıldığı ve kesin bir hüküm konulmadığı, dolayısıyla keyfi hareketlere olanak sağladığı da yapılan tenkitler arasındadır. İlerleyen yıllarda Nizamnâmenin bu yönlerinin tadil edilmesi Müslüman toplumun talepleri arasında olmuştur¹²².

Bulgaristan Müslümanları sancak müftülerinin seçimle işbaşına getirilmelerini millî bir hak olarak benimsedi. Hemen her dönemde Müslüman halkın Bulgar hükümetlerinden talep ettiği hususların en başında gelmektedir ve her yeni hükümetten istedikleri arasında en önemli nokta olarak “*Müftülerin Müslümanlar tarafından yapılacak seçimle göreve gelmesi*” hususu bulunmaktadır. Tüzüğün hazırlandığı yıllarda o hakkın iadesini talep çerçevesinde resmî toplantılar ve protestoların da yapıldığı kaynaklarda görülmektedir¹²³.

¹¹⁹ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya....*, s. 94.

¹²⁰ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 273-274.

¹²¹ TsDA, f. 471, op. 2, a.e. 38, 39

¹²² Mehmed Celil, “Öz İşlerimiz”, *Doğru Yol Gazetesi*, S. 16, 1936, s. 3.

¹²³ *Çiftçi Bilgisi Gazetesi*, S. 3, 68, 14 Şubat 1920.

1924 yılında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde hilâfet ve meşihat makamlarının kaldırılması Bulgaristan Müslümanları için de yepyeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu yılı takip eden 1925'te Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'yla 1909 ve 1913 sözleşmelerinin bazı hükümleri ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Böylece Nizamnâmenin bu kaynaklara dayandığı hükümler uluslararası anlaşma desteğinden yoksun kalmıştır. Ancak 1925 Dostluk Antlaşmasının medeni hukukla ilgili öngördüğü bazı değişiklikler fiili hayata yansımada ve Nizamnâmenin hükümleri 1945 yılına kadar aynı şekilde kaldı. Bu durum, Bulgar devletinin Bulgaristan Türk azınlığını anavatan Türkiye'den kültürel ve sosyal olarak koparma politikasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilmektedir.

2.3. Süleyman Faik Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1920 – 1928)

Aleksandır Stamboliyski hükümetinin Dış ve Din İşleri Bakanlığının verdiği 03.07.1920 tarihli kararla Başmüftü seçimi ve hazırlıkları başladı. Başmüftülüğe ve sancak müftülerine gönderdiği genelgeyle 20.09.1920 tarihinde Başmüftülük seçimi yapılacağı bildirildi. Genelgede Başmüftü adaylarının en geç 11 Eylül 1920 tarihine kadar Dış ve Din İşleri Bakanlığı'na başvurmaları istendi¹²⁴. Ancak 1919 Nizamnâmesinin getirdiği seçim sistemi yukarıda da belirttiğimiz gibi aslında bir seçim değil, tayindir. Çünkü Başmüftü'yü seçecek olan il müftüleri ve müftü vekilleri Bakanlık tarafından atanacaktır. İstenilen süre içinde Dış ve Din İşleri Bakanlığına iki aday başvurdu. Bunlardan birincisi, o dönemde Başmüftü kaymakamı görevinde bulunan eski Sofya il müftüsü Süleyman Faik Efendi, ikincisi de Filibe il müftüsü Sadeddin Efendidir. Seçim günü Filibe il müftüsü Sadeddin Efendinin adaylıktan çekilmesi neticesinde Süleyman Faik Efendi oy çokluğuyla seçimi kazandı¹²⁵.

Süleyman Faik Efendi 1862 yılında Silistre kazasının (günümüzde Hacıoğlupazarcık ilinin) Duştubak (Polkovnik Savovo) köyünde dünyaya geldi. İlk

¹²⁴ TsDA, f. 471, op. 2, a.e. 3/18.

¹²⁵ *Çiftçi Bilgisi*, S. 3, 71, 25 Eylül 1920.

tahsilini kendi köyünde Molla Ahmet Hoca mektebinde gördü. 1877-1878 ders yılında İstanbul'da bulunan Davud Paşa Medresesi'ne kaydoldu ve 17 yıl boyunca İstanbul'un en meşhur alimlerinden ders gördü. İstanbul'da tahsilini tamamlar tamamlamaz 1897 yılında Balçık müftüsü olarak atandı ve göreve başladı. Daha sonra Dobriç, Sofya, Tatarpazarcık, Filibe, Zıştovi ve tekrar Sofya olmak üzere birçok ilde görev yaptı¹²⁶. 12 Kasım 1920 yılında Başmüftüyü seçecek heyet, Sofya Müftüsü ve Başmüftü Kaymakamı olarak görevde bulunan Süleyman Faik Efendi'yi asaleten Başmüftü olarak seçti¹²⁷.

Başmüftü Süleyman Faik Efendi göreve gelir gelmez beş konuyu ele aldı. Katkı ve hizmetlerini sözleşmelere göre şöyle sıralayabiliriz: 1) *Müftülük Teşkilatı*; 2) *Vakıflar Müdürlüğünün kurulması*; 3) *Şer'îye mahkemelerinin çalışmaları ve geliştirilmeleri*; 4) *Cemaat-i İslâmiyelerin durumu ve görevleri*; 5) *Müftü yetiştirmek için bir mekteb-i nüvvab'ın açılması*.

1) *Müftülük Teşkilatı*- Müftülük Teşkilatını Nizamnâmenin istemleri doğrultusunda yeniden düzenledi. 1923 yılında Teşkilâtın geliştiğini gazetelerden anlayabiliriz. **İl Müftülükleri**: Varna, Şumnu, Rusçuk, Tırnovo, Plevne, Vidin, Sofya, Petriç, Paşmaklı, Filibe, Hasköy, Eskizagra, Burgaz. **Toplam 13 il müftülüğü**. **Müftü Vekilleri**: Pravadı, Yenipazar, Preslav, Razgrad, Kemallar (İsperih), Balpınar (Kubrat), Popköy, Eski Cuma, Osman Pazarı, Elena, Selvi, Zıştevi, Niğbolu, Lofça, Rahova, Lom, Vraca, Belâ, Tatarpazarcık, Peştere, Nevrokop, Cumaibala (Blagoevgrad kasabası), Karlıova, Kazanlı, Kırcaali, Paşmaklı (Smolyan), Eğridere (Ardino), Darıdere (Zlatograd), Mestanlı, Koşukavak, İslimye, Karnobat, Aydos. **Toplam 33 Müftü Vekilliği**¹²⁸.

2) *Vakıflar Müdürlüğünün kurulması*- Bulgar devleti 40 yıla yakın Osmanlıdan kalan vakıfların durumları hakkında uyguladığı siyaseti nihayet bir istikrara ulaştırmıştır. Vakıfların idaresi ve durumu il konseylerinden, belediyelerden, mütevellilerden alınarak en nihayet asıl sahibi olan Müslümanlara, yani cemaat-ı İslâmiyelere teslim edilmesi Nizamnâmenin 176-179 maddeleri bu yeni müdürlüğün

¹²⁶ Rehber, S. 255, 19.11.1932.

¹²⁷ Günay, a.g.e., s. 59.

¹²⁸ Rehber, S. 19, 20.05.1928.

işleyişini şöyle tahsis etmiştir: ismi “*Müessesat-ı Dinîye ve Vakfiye Müdüriyeti*” olan bir müdür, bir muhasebeci, üç sekreterden oluşmaktadır.¹²⁹

3) Şer’iye mahkemelerinin çalışmaları ve geliştirilmeleri – Nizamnâmeye göre Şer’iye mahkemeleri meselesi yedinci bölümde geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. “*Mehakim-i Şer’iye*” başlığını taşıyan bu bölümün 131. Maddesi Bulgaristan devletinde İslamî yargı kurumunun şemasını şöyle çizmiştir. “Üç sınıf mehakim-i şer’iye vardır: 1) Bidayet mehakim-i Şer’iyesi; 2) İstinaf mehakim-i Şer’iyyesi; 3) Dîvan-ı Ali-i Şer’iye. Bu mehakimin vazife ve salahiyeti yalnız dava-i şer’iye faslıdır”. Bu madde Bulgaristan’da şer’iye mahkemeleri tarihi için çok önemlidir. Çünkü şimdiye kadar çok eleştiri alan tek dereceli (bidayet) şer’iye mahkemeleri sistemini geliştirerek üç dereceli bir yargı organı kurmaktadır. Bidayet 1.derece istinaf, 2. derece ve 3. derece Dîvan-ı Ali-i Şer’iye.

4) Cemaat-i İslâmiyelerin durumu ve görevleri- 40 Müslüman ailesinin sürekli yaşadığı her yerleşim yerinde ya da daha az ise mahalle ve köylerdeki Müslüman sayısını birleştirerek cemaat-ı islâmiye oluşturulabilmesi, din görevlileri, cami imamları, vaizleri arasındaki değişikliklere karar vermesi için Başmüftü’ye sunması. Köylerde beş, ilçelerde yedi ve illerde dokuz üyeden oluşur. Üyeleri, o çevredeki müslümanlardan seçilir. Seçimler, her üç yılda bir şubat ayında yapılır. 21 yaşını doldurmuş Bulgar yurttaşı Müslümanlar, medeni ve siyasal haklardan mahrum değillerse, seçme hakkına sahiptirler. Seçim, Dış ve Din İşleri Bakanlığınca onaylandıktan sonra kesinleşir. “*İslâm Cemaatlerinin Kalem Odaları ve Muhasebelerinin Çalışmalarına Dair Tüzük*” düzenlenmiş ve çalıştırılmıştır. 1924 yılında hazırlanarak 23 sayfalık bu tüzük şu bölümlerden oluşmaktadır: İslâm Encümenliklerinin bütçeleri, gelir-giderler, encümenliklerin kasaları, hesap verenler ve hesaplar, yıllık hesap, muhasebe, müzayedeler, harcamaların belgelendirilmeleri, cezaî hükümler¹³⁰.

5) Müftü yetiştirmek için bir mekteb-i Nüvvab’ın açılması- Osmanlı heyeti bunun talebinde bulunurken 1845 yılında İstanbul’da Süleymaniye Medresesine bağlı olarak açılan Muallimhane-i Nüvvab’ın deneyimini ve alınan sonuçları göz önünde

¹²⁹ İsmail Cambazov, *Bulgaristan’da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*..., s. 265.

¹³⁰ TsDA, f. 166 k, Dosya 1., No: 881.

bulundurmıştır. Bu Muallimhane'nin ismi 1908 yılında (Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği yıl) Mekteb-i Nüvvab olarak değiştirilmiştir. 1909 yılından itibaren (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığı yıl) Mektebi-Nüvvab, Medreset'ül Kudat olarak çalışmalarına devam etmiştir¹³¹. 29 Eylül 1913 yılında Müftülükler Sözleşmesinin 7. Maddesinde “Nüvvab yetiştirmek üzere bir hususi müessese kurulacak” hükmünü gerçekleştirmesi belki de Süleyman Faik Efendi'nin en kalıcı çalışmasıdır. 1919 Nizamnâmesinde de 105. maddesinde vurgulanan 1922 yılında Şumnu'da açılıp 1947 yılına kadar Bulgaristan devletinde yaşayan Türk-Müslümanlara hitaben lise ve yüksek okul seviyesinde olan Medrestü'n-Nüvvâb (Nüvvâb Medresesi) açılmıştır. Başmüftü Süleyman Faik Efendi tarafından şu komisyon tayin edilmiştir: Eski Başmüftü Hocaşade Mehmet Muhyiddin, Filibe Müftüsü Sadeddin, Şumnu Müftüsü Hüseyin Hüsnü Efendiler, Varna Müslüman okulları müdürü Mehmet Masum, Şumnulu öğretmenlerden Süleyman Sırrı ve Hafız Abdullah Fehmi, Vakıflar Genel Müdürü Mehmet Celil Bey yeni okulun belgelerini hazırlamıştır. 1. *Medreset'ün Nüvvab Nizamname-i Esasisi (Tüzük)*; 2. *Medreset'ün Nüvvab Müfredat Programı*; 3. *Medreset'ün Nüvvab Dahili Talimatnamesi (iç yönetmelik)*¹³². 29 Ağustos 1922 tarihli 2006 sayılı yazısıyla yürürlüğe konulması için Başmüftülüğe göndermiştir. Bu kurum on iki yıl sürecek olan rüşdî, tâlî ve âlî şeklinde üç kademeli bir medrese olarak aynı yıl açılmıştır¹³³.

Dîvan-ı Âli-i Şer'i denilen Yüksek Şeriat Mahkemesi'ne gelince, bu teşkilat Sofya'da Başmüftülük makamında bulunuyordu. Bir başkan ve iki üyesi olan üç kişilik bir komisyondan oluşuyordu. Başmüftü, Yüksek Şeriat Mahkemesinin başkanıydı. Başmüftü izinli olduğunda, Başmüftü naibi de bu mahkemeye geçici başkanlık edebiliyordu. Atamayla göreve gelen iki üye hâkimde aranan şartlar şunlardı: *medenî ve siyasî haklardan yoksun olmamak ya da herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymemiş olmak, Bulgaristanlı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, Yüksek Şer'îye Mahkemesi önünde sınav vermek, icazetnâme veya Nüvvâb okulundan diploma almış olmak* gibi koşullarla birlikte *hukuk öğrenimi görmüş* olmaları da gerekiyordu. Müslüman cemaatinin yönetim kurullarını güçlü duruma getirebilecek önlemler belirlendi. Bu

¹³¹ Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 85.

¹³² TsDA, f. 166 k, op. 1, a.e. 117.

¹³³ Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 89-95.

amaçla yeni dini okulların açılması, müftü ve şeriyeye mahkemelerinde çalışan yargıçların seçim yoluyla göreve atanmaları öngörüldü.

Bulgaristan ve Türkiye’de etnik azınlıkların hakları söz konusudur. Bu sorun göreceli olarak Türkiye ile Bulgaristan arasında 1913 yılında imzalanan antlaşmayla çözüldü. Antlaşmanın 8. maddesinde tüm Bulgaristan’daki Müslüman tebaaya, Bulgarların kullandıkları yurttaşlık imkânları ve siyasî haklardan yararlanma olanağı sağlanacağı ilan edildi¹³⁴. Antlaşmaya eklenen “*Müftü Sözleşmesi*” ile de Bulgaristan Müslümanlarının dinî hakları güvence altına alındı¹³⁵. Türkiye tarafı, ilk görüşmelerde, bu hakları yeterli bulduğunu belirtiyor ve onların korunmasını öneriyordu. Bunun aksine ise Bulgaristan tarafı, adı geçen hakları tek yönlü buluyordu. Zira bu antlaşmanın 9. maddesiyle Türkiye’de bulunan Bulgar topluluğuna diğer Hristiyan topluluklarına verilen hakların aynı biçimde sağlanması hükme bağlandı¹³⁶. Görüldüğü gibi arada fark bulunmaktadır. 8. Maddede Bulgaristan vatandaşlarına ait haklar, 9. maddede ise Hristiyan topluluklarına sağlanan özel haklar söz konusudur. Bulgaristan tarafı, Müttefikler arası savaştan sonra, durumun kendi açısından elverişli olmadığını hesaba katarak o zaman taviz vermek zorunda kaldı.

Geleneksel dinî kurumlar dünya savaşları arasındaki dönemde etnik ve kültür alanlarda önemli rol oynamaya devam ediyorlardı. Çalışmaları, bu yıllarda yeni tüzüğe, yani “*Müslüman Müessisat-ı Diniye ve Teşkilâtı Nizamnamesi’ne*” yaslanıyordu. Tüzük Dışişleri ve Mezâhib (Din işleri) Bakanlığının oluşturduğu, aralarında Başmüftülük’ün iki temsilcisinin de bulunduğu dört kişilik bir komisyon tarafından hazırlanarak 23 Mayıs 1919 tarihinde 12 Numaralı Çar buyruğuyla onaylanıp yürürlüğe konuyordu. Böylece 1895 yılından beri yürürlükteki “*Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Muvakkat (geçici) Talimatnâme*”nin yerini aldı. Yeni Tüzük daha kapsamlı, Berlin Antlaşması, Tırnovo Anayasası ve Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan ikili antlaşmalarda ve sözleşmelerde yer alan tüm hakları genelleştirilmiş biçimde içeriyordu. Tüm dinsel kurumların yönetsel mekanizmaları ayrıntılı biçimde düzenlendi. Yalnız Müftülüklerin değil, cemaat-i

¹³⁴ *Mejdunarodni aktove i dogovori...*, s. 336.

¹³⁵ Bogdan Kesakov, *Prinos kım diplomatičeska istoriya na Bulgariya*, C. I-II, , Rodopi Yay., Sofya 1925, s. 31-33.

¹³⁶ *Mejdunarodni aktove i dogovori...*, s. 337.

islâmiye ve encümenliklerinin işlevliği ve yönetim biçimleri somut olarak belirtiliyordu. Dolayısıyla bundan sonra hazırlanıp yürürlüğe konan tüm tüzüklere kaynak oldu.

Düzenlenen tüzükte yer alan haklar, genellikle artık gelenek haline gelmiş olanlarla özdeş niteliktedirler. Genel olarak hükümler bölümünde Bulgaristan’da daimî veya geçici olarak bulunan tüm Müslüman kişilerin din ve vicdan özgürlüğüne sahip oldukları ilan edildi.

1. maddede Bulgaristan Müslümanları özgürce “*dinî cemaatler kurma hakkından yararlanabilirler*” dendi¹³⁷. Ama dinsel özgürlüklerden yararlanma hakkı, ülkede yürürlükte olan yasalara uyma koşuluna bağlandı.

Bulgaristan Müslümanları Parlamentodaki Çiftçi Partisi Milletvekilleri vasıtasıyla Aleksandır Stamboliyski Hükümetinden çeşitli isteklerde bulundular. Örneğin Meclisteki 8 Çiftçi Partili Türk Milletvekili 1921 yılında Başbakana Müslümanların dini hayatında yeni düzenlemeler öngören bir mazbata verdiler. Bu mazbatada temel istekler şöyle formüle ediliyordu: *Narodnâklar tarafından düzenlenen Nizamname düzeltilerek, iki sene önce olduğu gibi müftülerin milli hâkimiyet esaslarına göre ahali tarafından seçilmesi. Müftü yetiştirmek için bir mekteb-i Nuvvab’ın açılması. Her sene bir dinî Müslüman kongresinin akdi ve Vakıflar Müdürünün bu kongre huzurunda hesap vermesi. Başmüftülükte mali bir teftiş icra edilmesi*¹³⁸.

Prof. Dr. Hüseyin Memişoğlu, Süleyman Faik Efendi döneminde Bulgaristan’daki medreseleri şöyle anlatmaktadır: “1919-1923 döneminde iptidai ve rüştiye okulu seviyesinde birçok medrese de açılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında medreselerin sayısı 2’ye gerilerken 1922 yılında bunların sayısı 21’e ulaşmıştır. Bu medreselerden 4’ü Müslüman Pomak-Türk bölgelerinde faaliyette bulunmuşlardır. 1917 yılında medreselerde görev yapan hocaların sayısı 2, öğrencilerin sayısı 27 iken, 1922 yılında hocaların sayısı 36’ya, öğrencilerin sayısı ise 964’e yükselmiştir.

Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı sırasında Bulgaristan’ın yanı sıra Müslüman-

¹³⁷ “Müslümanların Dinî idarelerine Dair Muvakat Talimatnâme”, *Dirjaven Vestnik*, S. 63, 26.06.1919.

¹³⁸ *Çiftçi Bilgisi*, S. 13, 1 Nisan 1922.

Türklerinin Kızılay Derneği Türkiye'ye yardım topladılar. Müftülükler, Cemaati islâmiyeler bu işi organize edip camilere Kızılay'a yardım levhaları asmışlardır. Müslüman-Türkleri fitre ve zekâtlarını kurban derilerini Kızılay'a göndermişlerdir. Bu yardım makbuzlarını bir şeref belgesi gibi saklayanlar bulunmaktadır. Aydos ilçesi Çavdarlık Köyü'nden (Rijitsa) Osman Ağa'nın belirttiğine göre: Milli Mücadele esnasında Kızılay'a yardım için köye gelirler. Osman Ağa öküzün birini verir. Kendisine çifti ne ile süreceksin derler. 'Bugün anavatanı düşünmeliyiz, yarın çift zamanı gelince onu düşünüyoruz.' cevabını vermiştir."¹³⁹.

1923 yılındaki askeri devrimden sonra kurulan faşist hükümetler döneminde Bulgar devletinin Müslümanlara bakış açısı değişti, her millî hareket anında bastırılarak, müteşebbisleri hapslere atıldı. Buna rağmen ancak Süleyman Faik Efendi döneminde iki Türk ve Türklük teşkilatı ağır şartlarda da çalışmaya devam ettiler, *Türk Öğretmenler Birliği* ve *Türk Turan Gençler Birliği*. Ayrıca Süleyman Faik Efendi, Türk Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisine Başmüftü olarak resmî tebrik mektubu gönderdi¹⁴⁰.

1926 yılında Sofya'da "Ümit" matbaasında basılan "Evlenme ve Boşanma Tüzüğü" 12 sayfalık mütevazi bir kitapçık şeklinde yayınlanmış ve ilk sayfasına, "*fıyat 12 levadır*" yazılmıştır. **12 sayfaya** yayılmış olan **78 madde**, iki bölümde çözümledikleri konulara göre ara başlıklara ayrılmıştır. **Münâkehat ve Mufârekat Yöntemliği Hakkındadır** başlıklı bölümündeki maddeler şöyle ara başlıklarla taksim olunmuştur: Nikâh Geçerliliği; Nikâh Yasak olanlar; Nikâhın Akdi; Kefâet (kadının erkekte arayacağı vasıflar); Nikâhın fesat ve butlânı (nikahın geçersizliği veya düşürülmesi); Nikâhın Ahkâmı (nikahın geçerliliği) beyanıdır; Mehir; Nafaka. Bu ara başlıklarda ele alınan meseleler de şeriatın getirdiği hükümlerdir¹⁴¹. Ülkede yürürlükte olan şeriat yasasının boşanma yasaları, aile kurumu ile ilgili tüm temel hükümleri içerir ve açıkça Müslüman nüfusun dini haklarına tam saygı gösterir. Tanıksız ve şiddet içeren bir evlilik hükümsüz ve geçersizdir, bir Müslüman ile gayrimüslim arasındaki evlilik geçersizdir. 12 Mart 1925 tarihinde 1222 nolu Dış ve Din İşleri Bakanlığı talimatıyla sınırları içinde yaşayan herkesin medeni haklarını güvence altına almak

¹³⁹ Osman Kesikioğlu, *Bulgaristan'da Türkler ...*, s. 30.

¹⁴⁰ Osman Gülmen, *Bulgaristan Türkleri Tarihinden Esintiler*, İtalik Yayınları, Ankara 2011, s. 195.

¹⁴¹ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*....., s. 273-275.

için Müslüman ile gayrimüslim kadınların arasında evlilikleri de yasaklamıştır¹⁴².

1925 yılında hükümet Barış Antlaşması'yla azınlıklara karşı nasıl siyaset güdeceklerini, onların Pomak ve Türkler olarak ayrılması için önlemler aldı ve yine burada Müslüman ifadesi kondu. Pomaklara Türk mekteplerinde okuma, Türk öğretmenlerine Pomak okullarında hocalık yapma hakkı tanındı. Hatta birçok Pomak köylerinde imamlar, bazı bölgelerde müftüler bile o zamanlar Türk'tü¹⁴³, ancak bu hoşgörü Dış ve Din İşleri Bakanı olan Georgi Köseivanov'un, Bakanlar Kuruluna gönderdiği 27.01.1938 tarihli gizli mektupta: *"Başmüftülüğün tüzüğüne, devlet memurları maaşları listesine göre müftü adaylarının Şumnu'daki Nüvvab okulunun Tali ve Âli Kısmını bitirmiş olmaları gereklidir. Müftü mahkemelerindeki şer'îye sekreterlerinden ise, Tali Kısmı şahadetnamesi istenecektir. Pomak Müslümanların yaşadıkları bölgelerde birkaç müftü mahkemesi bulunmakta. Devlet menfaatleri bu müftülüklerle, şer'îye sekreterliklerine, sekreter-kasiyerliklere Pomak tayin edilmesini gerektirmektedir. Bunun için Pomak yaşayan bölgelere, eğitim şartı aranmadan Pomak tayin edilmelidir"* yazıyordu¹⁴⁴. Başbakanın teklifi hemen görüşüldü ve Bakanlar Kurulu daha ertesi gün (28.01.1938) şu kararı aldı: *"Memleketimizde Bulgar Muhamedanların yaşadıkları bölgelere müftü, şer'îye sekreteri, sekreter-kasiyer olarak daha düşük seviyeli tahsili olanlar da tayin edilmelidir."* Bu karar Pomaklarla Türkleri birbirinden ayırmaya kalkışmalarının bir neticesidir. Ardino (Eğridere) ilinde olduğu gibi Pomakların çok az olduğu bir bölgede bir Pomak beş yıl müftülük yapmıştır. Halk idaresi yıllarında ise Filibe bölgesinde Müftü, Duhovnikov isminde bir Pomak idi¹⁴⁵.

1928 yılında Başmüftülük, müftülükler ve müftü vekilliklerinde toplam 155 memur olarak görevde bulunuyordu. Başmüftülükte o zamanlar 8 kişi çalışıyordu. Sancak müftülüklerinde 15 müftü, 14 sekreter-kasiyer, 15 şer'îye sekreteri ve 15 hademe olarak toplam 59 kişi, müftü vekilliklerinde ise 22 müftü vekili, 17 sekreter, kasiyer, 28 şer'îye kâtibi ve 21 hademe olmak üzere toplam 88 kişi çalışıyordu¹⁴⁶. 1929

¹⁴² TsDA, f. 166 k, op. 1, a. e. 605, s. 185; TsDA, f. 166 k, op. 1, a. e. 606, s. 62.

¹⁴³ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*....., s. 406.

¹⁴⁴ TsDA, f. 166 k, op.1 a.e. 826, s. 241.

¹⁴⁵ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*....., s. 407.

¹⁴⁶ *Rehber*, S. 19, 20.05.1928.

yılında ekonomik ve mali sıkıntılar ileri sürülerek Bulgar hükümeti 1930'da müftülükler ve müftü vekilliklerinde çalışan görevlilerin sayısını 137'ye düşürdü ve Sofya il müftülüğü ile Kızanlık, Tatarpazarcık, Mahomya ve Popköy müftü vekillikleri kapatıldı.¹⁴⁷

Tablo 4: Bulgaristan Müftülükleri Müftü Vekâletleri.

Pravadi	Mustafa Sabri Efendi
Yeni Pazar	Osman Vehbi Efendi
Preslav	Süleyman Hacı Efendi
Osmanpazarı	Niyazi Efendi
Popköy	Muhammed Kesteneli Efendi
Eskicuma	Hafız Said Efendi
Balpınar	Hafız Ahmet Celil Efendi
Kemallar	Ahmet Efendi
Bela	Hafız İbrahim Efendi
Selvi	Osman Niyazi Efendi
Ziştovi	Hafız Ahmet Efendi
Elena	Muhammed Rüşdi Efendi
Lofça	Hacı Hasan Efendi
Niğbolu	Hasan Vehbi Efendi
Rahova	Hafız Ömer Efendi
Lom	Mustafa Efendi
Tatarpazarcık	Mustafa Sıdkı Efendi
Karlova	Hafız Mustafa Feyiz Efendi
Peştere	Münhal
Kızanlık	Ahmet Hamdi Efendi
Karinabad	Hamza Efendi
Aytos	Hafız Ahmet Efendi
Kırcaali	Münhal
Eğridere	İsmail Efendi
Koşukavak	Hasan Hilmi Efendi
Ortaköy	Hafız Basri Efendi
Daridere	Muhammed Avni Efendi
Dövlén	Muhammed Saim Efendi
Mahomya	Hafız Sadeddin Efendi

5 yıllık süresini doldurduktan sonra bir müddet vekâleten görev yapan Süleyman Faik Efendi, 1927 yılında yapılan seçimi kazanmasına rağmen, particilik yüzünden Başmüftülük makamını terk etmek ve bırakmak zorunda kaldı¹⁴⁸. 1928

¹⁴⁷ *Medeniyet*, S. 26, 26.07.1934.

¹⁴⁸ Kesioğlu, *a.g.e.*, s. 43

yılında vefat eden Süleyman Faik Efendi, İzmir Pâyelisi¹⁴⁹ ve Münâkehât ve Mufârakât Risalesi'ni hazırlayan komisyon üyesidir.

2.4. Hüseyin Hüsnü Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1929 – 1936)

Hüseyin Hüsnü Efendi, 1882 yılında Şumnu'ya bağlı Kulfallar (Razvigorovo) köyünde doğmuştur. Babası, bölgede anılan bir isim olan Molla Ahmed Efendi'dir. Molla oluşundan da anlaşıldığı üzere babası birkaç sene medresede ders görmüş, dinî feyz ve terbiye almıştır. Hüseyin Hüsnü daha küçük yaşta köy mektebinde okudu. O zaman Kulfallar köyü muallimi şöhreti Deliorman'ı kaplayan hocalardan merhum Molla Rüstem Hocadır. Hüseyin Hüsnü Efendi ilk dini eğitimini ondan aldı¹⁵⁰. Köy okulunu başarıyla bitiren Hüseyin Hüsnü Efendi'yi babası Şumnu'ya götürüp zamanın bilinen ve parlak medreselerinden olan Eski Câmî Medresesine verdi. Burada Hocazade Mehmed Muhyiddin Efendi ile Müderris Ali Rıza Efendilerden ders aldı ve 1906 senesinde tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gitti¹⁵¹.

Hüseyin Hüsnü Efendi İstanbul'da Zincirlikuyu'da bulunan Kaba Halil Medresesi külliyesinde yaşadı ve Fatih semtinde derslere devam etti. Hocası zamanın alimlerinden ve kıymetli müderrislerinden Merhum Hafız Abdurrahman Efendi'dir. 1913'te Medresetül-Kudât'a (İslam Hukuku Fakültesi) girdi ve orada üç yıl tahsiline devam etti. 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı esnasında memleketine döndü, bir müddet sonra da askere gitti. Önce alelade bir nefer ve sonra da tabur imamı olarak vazifesini ifa etti¹⁵².

Birinci Dünya Savaşı ardından 1919'da ilk defa olarak Şumnu kasabasına müftü tayin edilen Hüseyin Hüsnü Efendi, bu sırada Vakıflar Müdürü Mehmed Celil'in kapatmak istediği Medrese-i Âliyye'yi savundu, Başmüftülüğün de taraftarlığına rağmen katiyen bu medresenin kapanmasını istememiştir. Medresetün-Nüvvâba talebe yetiştirmek için Medresetü'l-Aliyye'ye lüzum bulunduğunu ısrarla

¹⁴⁹ İzmir payesi, askerlik mesleğindeki karşılığıdır.

¹⁵⁰ *Medeniyet*, S. 242, 17 Teşrin-i Evvel 1940.

¹⁵¹ Basri Zilâbid Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm (1878-2018)*, İnkılab Yayınları, İstanbul 2019, s. 71.

¹⁵² Çalışkan, *a.g.e.*, s. 71.

söyledi ve bunda başarılı da oldu. Hüseyin Hüsnü Efendi, 1920-1928 tarihlerinde iki dönem olmak üzere toplam 7 yıl, 6 ay Şumnu Sancak Müftüsü olarak görevde bulundu¹⁵³.

Süleyman Faik Efendi'nin görevi sona ermesi üzerine, 26 Ekim 1928 tarihinde hükümetin aldığı kararla, vekâleten Başmüftü vazifesine tayin edildi¹⁵⁴. 1936 yılına kadar devam eden Başmüftülük vazifesi esnasında vakıf ve okulları idaresine aldı, Kemalist inkılaplara cephe alması sebebiyle Türkçü aydınlarla arası açıldı ve Rodop, Deliorman, Rehber, Halk Sesi, İstikbal ve Karadeniz gazetelerinin manşetlerinde hücumu uğradı. Başmüftü Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında aşırıca değerlendirmeler yapıldı. Bunlardan ilki, Hüseyin Hüsnü Efendi'yi *“Bulgar Faşist Hükümetinin desteğini bulmuş ve kraldan fazla kralcı kesilen ve Bulgaristan Türklüğüne korkunç bir savaş açan; “elinde bir katran kovası”, “Atatürkçü Türk aydınlarını Bulgar makamlarına jurnal eden”* kişi değerlendirmesi, diğeri de *“memleketin her köşesinde yuva kurmuş ve dini hayatı tehdide başlamış olan erbab-ı fesad ve dalalet meydan okuduğu, tam bir mücahid hayatı yaşadığı”* değerlendirmesidir. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin taraftarlarınca, *“dinsizlik kalem ve neşriyat seferberliği ilan etmiş, memlekette ne kadar eli kalem tutan erbab-ı fesad varsa hepsi dinsizlerin emeline hizmet eden sekiz tane Türk gazetesinin etrafına toplanmışlardı”*. O, bunlara karşı İslâm dinini müdafaa maksadıyla 1933 yılında *Medeniyet Gazetesi*'ni çıkarmaya başladı, daha sonra Dîn-i İslâm Müdafileri Cemiyetini kurdu ve gazete de cemiyetin yayın organı olmuş oldu¹⁵⁵.

1936 yılında Başmüftülük görevinden alınan Hüseyin Hüsnü Efendi, Eğitim Müfettişi olarak tayin edildi ve bir seneden fazla bu görevde bulundu. 1938 yılında Başmüftülük'te Yüksek Şer'i Mahkemesine üye oldu ancak 1939'da üyelikten alınarak sadece Din-i İslâm Müdafileri Cemiyeti başkanı olarak kaldı. 1940 yılında Sofya'da hastalanarak vefat etti ve Sofya Merkez Mezarlığına Sultan Murad'ın kızı Fatme Sultan'ın türbesinin yakınına defnedildi, şu anda kabri tam olarak nerede belli değildir¹⁵⁶.

¹⁵³ TsDA, f. 166 k, op. 1, a. e. 788, s. 124.

¹⁵⁴ TsDA, f. 166 k, op. 1, a. e. 788, s. 79.

¹⁵⁵ Basri Zilabid Çalışkan, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁵⁶ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*....., s. 344.

Daha sonraki dönemlerde Bulgaristan’da yaşayan Müslüman toplumunun kendi aralarında, Türkiye’deki 1923 yılından sonra reformları göstererek fitne sokmaya çalışıldı. 1923 yılında Türkiye’de Cumhuriyetin ilânından sonraki reformlar ise Bulgaristan’daki Müslüman toplumu arasında tartışıldı. Bundan dolayı Bulgaristan’da yaşayan Müslüman toplumu ikiye bölündü: Birinci grup Türkiye’deki reformları kabul ederek destek verdi. İkinci grup ise bu reformlara karşı çıkarak kabul etmedi. Bulgaristan devleti bazı siyasi sebeplerden dolayı ikinci gruba destek verdi. Müslüman toplumun birliği ve beraberliği hiçbir zaman istenmedi ve bu sebeple sürekli Müslümanlar arasına ayırıcı fitneler sokanlar oldu. Bu durum göz önüne alındığında ise Bulgaristan’daki Müslüman toplumunu birleştiren ve bir arada tutan en büyük unsurun İslâm dininin yaşanması olduğu görülmektedir.

Klasik maşa rolünü, 1928-1936 yılları Başmüftü görevine atanan Hüseyin Hüsnü (1882-1940) üstleniyordu¹⁵⁷. İstanbul’daki öğrenciliği sırasında Sultan yanlısı Hürriyet ve İtilaf Partisi ideolojisini benimsiyordu. Parti, Osmanlı devletinin ekonomik ve politik sisteminde reform yapmayı amaçlayan kuruluşlara karşı savaşım veriyordu. İşte bu ortamda H. Hüsnü (Ahmedov) taassuba kapılmış bir reform düşmanı kişiliği kazandı. Şumnu Müftüsü ve daha sonra Başmüftü kaymakamı sıfatıyla Bulgaristan Türklerinin sosyal ve kültürel yaşamında, ahlaksal değer sistemlerinde reform yapılmasına kesinlikle karşı çıktı. Reformcu hareketi baltalama amacıyla 1934 yılında “*Din-i İslam Müdafileri Cemiyeti’ni*” kurdu ve onun yayın organı olan “*Medeniyet*” gazetesi bu tarihlerde çıkmaya başladı. Atatürkçülüğe karşı patavatsızca savaşımında, şantaj ve iftira, ihbar ve idaresi altında bulunanları kovuşturma gibi her çeşit aracı kullandı. Dışişleri ve Mezahib Bakanlığına gönderdiği bir raporda şöyle yazmaktadır: “*Kemalistlerin benimsediği ilkeler İslamiyet’e ters düşmektedirler. Bunları kabul edenler Ankara Türkiye’sine hizmet etmektedirler*”¹⁵⁸. Böylesine tutucu bir felsefeyi benimseyerek Hüseyin Hüsnü Efendi, Başmüftülüğün o göreve atanmadan önce izlediği siyaseti kökten değiştirdi.

Bulgaristan’da 1934 yılında “*Dîn-i İslâm Müdafileri Cemiyeti*” (Drujestvo na Zaštitsnitsite na İslamskata Religia v Bılgaria) kurulmuştur. Başkanı ise Akif Hikmet

¹⁵⁷ *Medeniyet*, S. 242, 4.06.1940, s. 2

¹⁵⁸ TsDA, F.166, a.e. 980.

ve genel sekreteri Hafız Yusuf Ahmedov'dur. Bunların gerçek liderinin ise Başmüftü Hüseyin Hüsnü Efendi olduğu söylenmektedir. Yaklaşık on sene bu cemiyet Bulgaristan'daki Müslüman toplumunun dini ve sosyal hayatını etkiledi. Bu cemiyette en fanatik ve konservatif olanlar yer almış ve bazı köylü Müslümanları da yanlarına çekmişlerdir¹⁵⁹. Bunlar Türkiye'deki latin harfleri reformlarına karşı çıktı. Bulgar devleti ise, Bulgaristan'daki Türk Müslüman toplumunu Türkiye'den uzaklaştırmak için bu cemiyete destek verdi. Bu cemiyet ise halkın arasında rahatça fikirlerini yayabilmekteydi. Bulgaristan'da resmî bir kuruluş olduğu için engeller ortadan kaldırılmaktaydı.

1935 yılında Bulgaristan'da RODİNA Derneği kuruldu. Bu derneğin ana amacı Bulgaristan'daki Müslümanları bölmek ve ayırmaktır. Bu dernek Paşmaklı bölgesinde daha çok faaliyette bulunuyordu, çünkü Pomak-Türkleri kapsamaktaydı. Türkçe bilmeyen bu Müslümanlara içlerinden bir müftü de tayin edildi. Bu müftünün Bulgar ismi ise Duhovnikov'dur. Kendisi bir dönem namaz surelerini bile Bulgarca okutmaya çalışmıştır.

Bakanlık, kamuoyunun baskısıyla Hüseyin Hüsnü Efendiyi 1936 yılında Başmüftülük görevinden aldı ama iktidar çevreleri onunla iş birliğinden tamamen vazgeçmek istemedi. Yeni Başmüftü Abdullah Sıtkı onu derhal tedrisat-ı dinîye müfettişi tayin etti. Müslümanlara saygısızlık anlamına gelen bu işlem, büyük tepkiler uyandırdı. Birçok kasabada protesto toplantıları düzenlendi. Razgrad'tan bir grup Müslüman Başmüftülüğe mektup göndererek atama işlemini protesto etti.

2.5. Abdullah Sıdkı Döneminde Başmüftü'nün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1936 – 1944)

Abdullah Sıdkı Efendi 23 Haziran 1887 yılında Razgrad ilçesinin Taşçı (Kamenar) köyünde dünyaya geldi. Önce Razgrad'ta okuyup daha sonra İstanbul medreselerinde tahsil gören Abdullah Sıdkı Efendi memleketine döndükten sonra Rusçuk, Kemallar ve Razgrad'ta yıllarca müftülük yaptı.

¹⁵⁹ İbrahim Yalimov, *a.g.e.*, s. 212-213.

Abdullah Sıdkı Efendi Bulgaristan'daki müftülük sisteminin yeniden düzenlenmesi ve reformlaşması, vakıf mallarının muhafazası, maddi tesislerin iyileştirilmesi ve Müslüman gençler arasında eğitim seviyesinin yükseltilmesi için büyük çabalar sarf etti ve pek çok faydalı hizmette bulundu. En az iki yıl boyunca ülkede etkin bir müftülük sistemi üzerine çalıştı. 1938 yılında Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına sunulan liste, verdiği emekler hakkında fikir vermektedir¹⁶⁰.

Getirilen yeni düzenlemede Abdullah Efendi'nin yaptığı en büyük ıslahat taşra müftülerini bölgelerine ve bilgilerine göre iki sınıfa yani dereceye ayırmak, herkese layık olduğu hakkı vermek oldu: I. ve II. dereceler. 1937 yılında yeni düzenlemeye göre Bulgaristan'da birinci dereceli beş bölge müftülüğü kuruldu: *Sofya, Filibe, Kırcaali, Şumnu, Rusçuk*¹⁶¹.

1919 Nizamnâmesinin 9. Maddesi 7 Ocak 1938 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu şu şekilde değiştirildi. “*Kapanan cemaat-ı İslâmiyelerin emlakı Başmüftülüğe devredilmektedir. Başmüftülük bu emlakı hemen satıp aldığı paraları Çarlık dahilinde yaşayan Müslümanların “Umumi Fonu”na yatırmalıdır*”¹⁶². Burada şuna vurgu yapmak gereklidir; eğer Nizamnamenin 7. Maddesinde öngörülen normlara uymazsa, köydeki Müslüman haneleri 40'dan aşağıya düştüğünde kapanmış sayılmaktadır. Bu yüzden Abdullah Efendi 24.II.1938 tarihinde Bakanlığa bir mektupla müracaat ederek Devlet gazetesinde yayımlanan ve Çar iradesiyle değiştirilen Nizamnamenin 9. Maddesine eklenen uygulamanın Bulgaristan Müslümanları dinî teşkilatına büyük zararlar getirdiği için kaldırılmasını istedi fakat bu istek kabul edilmedi¹⁶³.

Başmüftülüğün kurumsal yapısında şer'îye mahkemelerinin (İslam hukukuna dayanan mahkemeler) önemleri büyüktür. 1919 yılında da çıkarılan Bulgaristan Müslümanlarının Müessesat-ı Diniyye'sine göre Başmüftü Abdullah Sıdkı Efendi o dönemdeki teşkilatları güçlendirmiştir. Divan-ı Âli-i Şer'i denilen Yüksek Şeriat Mahkemesi Sofya'da Başmüftülükte bulunacak ve bir başkan ve iki üyeden oluşacaktır. Zamanın Başmüftüsü Dîvan-ı Âli-i Şer'i Mahkemesinin başkanı olacak ve

¹⁶⁰ TsDA, F.166, op. 1, a.e. 862. s.234-236

¹⁶¹ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük...*, s.434-435

¹⁶² TsDA, F.166, op. 1, a.e. 862. s.243

¹⁶³ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük...*, s. 435.

yokluğunda da gösterdiği naibi başkanlık edebilecekti.

Rodina (Vatan) isminde 1937-1947 yılları arasında Smolyan'da (Paşmaklı) bölgesinde faaliyet gösteren cemiyetin başta gelen amacı Müslüman Pomaklar'a Türk ve Müslüman olmadıkları düşüncesini aşmak, onları Müslüman-Türk toplumuna yabancılaştırarak Bulgarlaştırmak ve son olarak Hristiyanlaştırmaktı. Rodop bölgesinin kasaba ve köylerinde de Rodina Cemiyeti'ne benzer cemiyetler oluşturulmuştur. Bu cemiyetlerin faaliyetleri için birçok dergi, broşür, kitap yayımlanmış, konferanslar, toplu okumalar, sergiler düzenlenmiş ve bunlar vasıtasıyla Müslüman Pomakların Türk olmadıklarını, Bulgar soyundan geldikleri fikirlerinin aşılması, "Müslüman Bulgar" ifadesinin kabullenilmesi, feslerin, feracelerin, hatta pencerelerden parmaklıkların atılması ve Müslüman isimlerini Bulgar isimleri ile değiştirme yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar, 8 Temmuz 1942 yılında Bulgar Millet Meclisi'nin Pomaklar'ın isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi yönündeki kanun tasarısını kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Yasa gereğince 1942-1944 döneminde 70.000'e yakın Pomak'ın isimleri değiştirilmiştir¹⁶⁴.

Görevi esnasında Abdullah Sıdkı Efendi, dinî okulların ve bilhassa Şumnu'da bulunan Nüvvab Medresesinin gelişimi yönünde gayret gösterdi, ülke içindeki müftülük ve vakıf mallarının idaresini düzene getirmeye çalıştı. Komünistler iktidarı ele geçirdikten sonra ilk icraatlarından biri olarak Başmüftü Abdullah Sıdkı Efendi'yi azletmek oldu. 1945 yılının ilk günlerinde görevden alındıktan sonra Razgrad'a dönerek 1970 yılında Türkiye'ye göç edene kadar orada yaşadı. 20 Aralık 1971 tarihinde İstanbul'da vefat etti ve Eyüp Sultan kabrine defnedildi¹⁶⁵.

1943'te ise müftülüklerin sayısının 38'e çıktığını görüyoruz. Bunlar 11 kaza müftülüğü ve geriye kalanlar ikinci sınıf müftü vekaletleridir.

Sonuç olarak, Müslüman Türk azınlığı üzerinde hakimiyet ve nüfuz alanı kurmak isteyen devlet siyaseti, topluluğun hayatına direkt olarak etki etti.

¹⁶⁴ H. Hristov, A. Karamandjukov, *Drujba "Rodina" i Vizrojdenskoto Dvijenie v Rodopa 1937-1947*, Godişnik na Sofiyski Universitet, Rodopski Sbornik, C. 7, Sofya 1995, s. 13-16. (Rodop Derlemesi, Haz.: Hristo Hristov – Aleksandır Karamancukov).

¹⁶⁵ Vedat Sabri Ahmed, "Abdullah Sıdkı Efendi (1887-1971)", *Müslümanlar Dergisi*, S. 12, Aralık 2019, s.31.

Başmüftülük kurumu teşkilatının çalışmalarını verimli bir şekilde yürütmesi sadece yönetimiyle alâkalı olmadığı görülmektedir. Bu hususta teşkilâtın finansal kaynağı ve bunun sayesinde elde edeceği ekonomik bağımsızlık son derece önemlidir. Bunun farkında olan Bulgar yetkilileri bir devlet politikası olarak müftülük teşkilâtının finansal ayağı olan vakıfları sistemli bir şekilde değişik yollara başvurarak yok etme veya istimlâk etmeye girişmişlerdir¹⁶⁶. Müftülük teşkilâtını yıpratıcı ve gerekli çalışmaları yapmasını engelleyen diğer bir uygulama da Müslümanlar arasındaki çekişmelerdir. Bunların temelinde birçok zaman devletin eli görülmektedir. Müslümanlar; bazen siyasî kavgalara girmiş veya sokulmuş¹⁶⁷, bazen de ideolojik sebeplerle birbirilerine girmişler,¹⁶⁸ bazen etnik ayrılıklara girmiş/itilmiş¹⁶⁹ ve devlet de bu konuda sinsi bir şekilde güçlü desteğini esirgememiştir.

Bu dönemde genel olarak Bulgaristan Müslümanlarının gelişiminin önüne aşılması güç olan engeller olarak çıkarılan bu sorun ve izlenen politikalar, ilerideki komünist ve demokratik dönemde de ortam ve şartlara göre ya daha sert ya da daha nazik ve sinsi bir şekilde uygulanmaya devam etmiştir.

1936 yılında Başmüftü görevine tayin edilen Abdullah Sıdkı Efendi, tüm hayatını İslamiyet'e ve Müslüman toplumuna hizmetle geçirdi. 1945 yılında komünistler idareyi ele alınca Abdullah Sıdkı Efendi görevinden alındı, 1970 yılında 83 yaşında olduğu halde göç ettiği İstanbul'da "Devecioğlu" soyadını aldı ve ertesi yıl vefat etti¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Jorjeta Nazirska, *a.g.e.*, s. 69-80; Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 2006, S. 20, s. 214-240.

¹⁶⁷ Ömer Turan, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", *BELLETEN*, S. 64, Nisan 2000, S. 239, s. 89-100.

¹⁶⁸ İbrahim Hatiboğlu, *Bulgaristan Müslümanlarında Dinî Islahat Düşüncesi*, Emin Yay., Bursa 2007, s. 54-59, 69-72.

¹⁶⁹ H. Hristov, A. Karamandjukov, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹⁷⁰ İsmail Cambazov, "Bulgaristan Tarihinde Başmüftüler", *Ümit Dergisi*, Sy. 2, Sofya 1995; Vedat Sabri Ahmed, "a.g.m.", s.31.

III. BÖLÜM

3. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLENEN BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1945 – 1989)

Beş yüzyıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmış olan Bulgaristan, yarım asır kadar komünizm döneminin dinî değerlere yönelik baskıları altında kaldı. Bu dönemde dinî hayat diye bir olgu kalmadı. Dinle ilgili her şey yasaklandı ve dinî mabetlerin çoğu yıkıldı. Halkı dinden uzaklaştırmak için her şey yapıldı. En sonunda zorla isimleri bile değiştirildi.

9 Eylül 1944 günü Sovyetler Ordusu'nun iktidara getirdiği ve zamanla totaliter komünist rejim halini alan komünist sistem devlet kuruluş ve yönetiminde temelli değişiklikler yaptı. İlk yıllarda eşitlik ve kardeşçe huzur içinde yaşam vaadinde bulunulmasına rağmen Bulgaristan, Türk-Müslümanları gizli düşman olarak bildi. Özellikle Türkiye sınırında bulunan Türk ahalisini, Yunanistan sınırında bulunan Pomak Türklerini evinden yerinden koparıp Bulgarların yoğun oldukları bölgeye iskân etti. Komünist dönemde Bulgar yönetiminin ülkedeki azınlıkları Bulgarlaştırma ve saf bir Slav-Bulgar milleti meydana getirme politikası uygulamaya kondu. Krallık döneminde Bulgaristan'da Türkçe olarak 13 dergi, 67 gazete yayımlanmıştı. Gazete ve dergiler başında İntibah, Açıksöz, Medeniyet, Rumeli, Yarın, Rodop, Halk Sesi, Deliorman, Savaş, Rehber vs. gibi Türk-Müslüman topluluğun ajansları Komünist rejimde yavaş yavaş kapatıldı. Sürekli Türk-Müslümanların üzerinde baskılar uygulandı ve takip edilirdi. En son olarak “Yeni Işık” gazetesi, Ocak 1985 tarihinde kapatıldı¹⁷¹.

Bulgaristan ve Türkiye arasında yapılan göçlerin en düzenlisi 1951 yılında yapılan göçtür. İkinci Dünya Savaşında Bulgar Ordusunun bir anda saf değiştirerek Kızılordu yanında yer alması ve ülke topraklarını Kızılordu'ya açması sonucunda hükümet değişti. Yeni kurulan Vatan Cephesi koalisyonu, ülkedeki Türklere çeşitli

¹⁷¹ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri...*, s. 311.

zorluklar çıkardı. Türk erkek nüfusunu işçi taburlarında askere alarak ağır şartlar altında çalıştırdı. Öyle ki okul çağındaki Türk çocukları dahi benzer işçi gruplarında çalıştırıldı. Türk halkının elindeki topraklar alınarak onlar tarımdan ve ekonomik gelirden uzaklaştırıldı. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı bitse de Bulgaristan'daki bu baskı dönemi bitmedi. Aksine artarak devam etti. Devlet eliyle ve çetelerle yapılan baskıya dayanamayan Türk halkı göç için Türk makamlarına başvuruda bulundu. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Bulgaristan'la yapılan anlaşma sonucunda kapılar açıldı ve Türk halkı anavatana göç etti. Bu göç sırasında önceden yapılan plan ve progamlama sayesinde halkın iskân edileceği yerler ve çalışacağı iş kolları önceden belirlendi. Gelen halkın tamamı “iskanlı göçmen” sayıldı. Bulgaristan'daki yaşadıkları bölgelere benzer yerlerde yaşamaları için anketler yapıldı, uygun iş kollarına yerleştirildiler. Göçmenlerin ikamet edebilmesi için 19.293 ev yapıldı. 703.962 dönüm tarım arazisi, 5.770.000 kilo tohumluk ve 18.288.935 lira donatım ve işletme kredisi verildi. Hızlıca yeni bir düzen kurmaları sağlandı¹⁷².

1953 yılı Şubat ayında Türk-Bulgar sınırı yeniden açılmasına rağmen Bulgaristan neredeyse hiç göçmen göndermedi. Bu yıllar boyunca iş gücü kaybı yaşanmaması için izin verilmezken bir yandan da asimilasyon çalışmalarının da sürdürülmesi hızla devam etti. 1953-1954 yılında Romenlerin bir kısmının isimleri değiştirilip, Nisan 1956'dan sonra da komünist ve iktidar partisi Müslümanlar hakkında yeni kararlar aldı. Tüm Müslüman azınlıklarının kesinlikle Bulgar ismi alacakları yasallaştırılmış oldu¹⁷³. İktidardaki hükümetin bir sonraki uygulamaları ise Türkçe eğitimi engellemesi ve Müslümanların dinsel özgürlüklerini tamamen kısıtlaması oldu. Bunun için 1958/1959 ders yılında Türk okulları Bulgar okullarıyla birleştirildi. Okullarda eğitim tamamen Bulgarca olacaktı. 1974 yılında Türkçe dersleri de tamamen sona erdi¹⁷⁴.

Müslüman toplumu 1950 yılına kadar “*Türk azınlık*” tabiriyle adlandırıldı. Komünizmle birlikte bu tabir 1956 yılına kadar “*Türk Ahalisi*”, ardından 1976 tarihine

¹⁷²Bülent Yıldırım, “The Report of the Plovdiv Consulate on the State of the Turkish Minority in the Transition to Communist Regime in Bulgaria (1946)”, *Turkologični İzsledvania* 2020, Shumenski Universitet Episkop Konstantin Preslavski, Shumen 2020, s.110-113.

¹⁷³ Ali Dayıoğlu, *a.g.e.*, s. 285.

¹⁷⁴ Ali Dayıoğlu, *a.g.e.*, s. 286.

kadar “*Türk Kökenli Bulgaristan Vatandaşı*”, 1976’dan sonra ise “*Bulgar Türkleri*” isimlerini aldılar. 1984’ten sonra ise “Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” tabiri tamamen kullanılmaya başlandı¹⁷⁵.

3.1. Süleyman Ömer Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1945 – 1947)

Süleyman Ömer Efendi, 1904 yılında Şumen’in Pristoe köyünde doğmuş, ilkokulu doğduğu köyde, ortaokulu Şumen’de bitirerek hemen yeni açılan Medresetü’n Nüvvab’a yazılarak zamanın önemli irfan yuvasının tâli kısmını 1926 yılında, âli kısmını ise 1933 ders yılında bitirdi. Sözlü ve yazılı olarak Bulgarca ve Arapça bilmektedir. Çalışma hayatına köyünde öğretmenlik ve hocalıkla başladı ve ilk müftülüğünü Devne ilçesinde yaptı. Daha sonra Şumnu, Ruse gibi sancak şehirlerinde yıllarca müftülük görevinde bulundu¹⁷⁶.

9 Eylül 1944 tarihinde Sovyet Ordusunun yardımıyla yapılan köklü rejim değişikliği Başmüftülüğe de yansiyarak Başmüftü Abdullah Sıdkı Efendi görevden alınıp 1945 yılının ocak ayında yeni idarenin (Vatan Cephesi idaresi, Halk demokrasisi idaresi, Halk idaresi) işbaşına getirdiği ilk Başmüftü zamanın Şumnu Vilayet Müftüsü Süleyman Ömer Efendi oldu¹⁷⁷.

Dış ve Din İşleri Bakanlığı’nın 23 Ekim 1945’te onayladığı “*Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Dînîye ve İdare Teşkilatı Nizamname’si*”¹⁷⁸ ile İslam cemaatinin çalışmaları tamamen devlet denetimi altına alındı. Komünistler iktidarı ele geçirir geçirmez dinî kurumların üzerine giderek kontrol altına aldılar. Önce Başmüftü değiştirildi, Nüvvâb okulunun bazı öğretmen ve öğrencileri tutuklandı, sonra da müdür değiştirildi ve okulun dinî mahiyeti kaldırılmaya başlandı. Daha sonra dinî teşkilât ve çalışmaları ele alan yeni bir *Nizâmnâme* hazırlanarak 23.11.1945 tarihinde yürürlüğe

¹⁷⁵ İbrahim Yalimov, *Bulgaristan’da Azınlık Hak ve Özgürlükler Sorunu*,...s. 26-27.

¹⁷⁶ *Süleyman Ömer Efendi Belgeleri*, Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Arşivi, Nüvvab Okulu Dosyası.

¹⁷⁷ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya*,...s. 188.

¹⁷⁸ *Ustav na Duhovnoto Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanite v Bulgariya*, Boris Kojuharov Basım Evi, Sofya 1945.

kondu. Böyle karışık bir ortamda hazırlanan *Nizâmnâme*'de totaliter yönetimin havası esmektedir. Bütün dini çalışmalar devletin sıkı denetimine verildi.

Dinî kurumların oluşturulması ve çalışmaları antidemokratik yöntemlerle gerçekleştirilmeye başlandı. Cemaat-i İslamiye kurabilmek için söz konusu yerleşim yerinde önceki gibi 40 değil, 50 Müslüman ailesi bulunması şartı koşuldu. Dinî ibadetleri yerine getirmek serbest deniyordu, ama cami dışında ibadet yapılabilmesi için yerel devlet organlarından özel izin almak zorunlu idi¹⁷⁹.

Bu durum şunu göstermektedir: Halk Cumhuriyeti Hükümeti 1944-1945 yıllarında mevcut olan 27 Müftü arasından onu seçip Başmüftü yapmıştır. Böylece Süleyman Ömer Efendi'ye, 27 müftülüğün, 900 dolayında Cemaat-i İslamiye'nin, zamanın 1300 kadar camii'nin, Medresetü'n Nüvvab'ın, daha beş medresenin ve milyonlarca leva tutarındaki vakıf malının yöneticisi yapmıştır.

Komünist rejiminin kabul edilmiş ideolojisi, Karl Marx'ın ünlü sözü olan "Din, halkın afyonudur." deyişini savunmaktadır. Genel olarak sadece müftülüğe değil bütün dinlere karşı olduğu ama bu sadece resmi olarak kalmıştır. Müftülük teşkilatı Arap ülkelerinden gelen misafir heyetlere gösterilmek amacıyla ve Müslüman toplumu var diyebilmek için kullanılmaya başlandı. Bütün fonksiyonları ve hizmetleri devlete göre yapıldı. Zamanla Komünistlerin gerçek amaçları ortaya çıktı. Komünist rejimi sadece Müslüman toplumuna karşı baskılar yapmadı. Tüm inanç sistemlerini ortadan kaldırmak istedi. Komünistlere göre din insanlara ideal ve mükemmel bir yaşam vaat ettiğini, fakat bu vaatlerin genellikle bu dünyada değil, ahirette ya da başka bir hayalî yerde gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Müslüman toplumunun basını olmaması, Komünist rejiminde Bulgaristan'daki yaşayan Müslümanlara hacca gidişinin yasaklanması gibi olayların amaçları ise Müslümanları cahil bırakmak ve diğer ülkedeki Müslümanlarla irtibatını kesmek olmuştur. Komşu memleketlerdeki Müslümanlarla Bulgaristan'daki Müslümanlar arasındaki ilişkileri tamamen kestirmişlerdir. Bulgar Komünist Partisi okullarında bilimsel ateizm propagandası yapmak, toprak üzerindeki çalışmaları yoğunlaştırmak,

¹⁷⁹ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya...*, s. 191.

ve saire¹⁸⁰. Bu tür faaliyetlerin Komünist rejiminin bir parçası olduğu ve kasten yapıldığını göstermektedir. Müslümanları İslâm'dan uzaklaştırmak ve unutturmak istekleri resmen ve açık saçık oluyordu. Böylece Müslümanlar kendi adet, gelenek ve göreneklerden uzaklaştırılacaktı, çünkü bütün bu gelenekler ve görenekler İslâm dinine bağlıdır ve İslâm'la ilişkilendirilip kültür dini oluşturmaktadırlar.

3.2. Akif Osman Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1947 – 1964)

Akif Osman Receb Şumnu (Şumen) İlinin Aydoğdu (İzgrev) köyünde 14 Mart 1903 yılında bir çiftçi ailesinde doğdu. İlkokulu köyünde, rüştiyeyi Şumnu'da bitirdikten sonra Medreset'ün Nuvvab'a yazıldı. Balkanlarda eşi benzeri olmayan bu irfan yuvasının hem ilk öğrencisidir hem de ilk mezunudur. 1925-26 ders yılında Medresetü'n Nuvvab'ı Yusufhanlarlı (Pristoe) Hafız Nazif Efendi'yle beraber bitirdi. İkisi de âlâcı olarak eğitimlerini tamamladı. Selefî Süleyman Ömer Efendi de sınıf arkadaşısıdır. Akif Hoca 1930 yılında açılan Nuvvab'ın âli kısmının da ilk talebesidir. Bu kendine özgü İlahiyat Fakültesini de 1933 yılında tam âlâ ile bitiren tek talebedir¹⁸¹.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan hemen sonraki dönemde Bulgaristan'dan Türk göçleri pek azaldı. 1941- 1949 yılları arasında Bulgaristan'dan anavatan Türkiye'ye sadece 14.390 Türk göçmeni geldi. Bu yıllarda Bulgaristan Türklerinin sayısı doğumlarla arttı. 1949 yılı sonunda Bulgaristan'da 850 bin Türk, 1 milyon 170 bin Müslüman bulunmaktaydı. 1952'de Bulgaristan'da 1 milyon 75 bin kadar Müslüman kaldı. Bunun 800 bin kadarı Türk, geriye kalanı çoğunlukla Pomak, Müslüman Çingene ve Tatar'dı¹⁸². Komünizm döneminde olan baskılardan dolayı bütün Müslümanlar Türkiye'ye göç etmek istemekteydiler. Buna rağmen Bulgar devleti buna izin vermedi. Bazı dönemlerde zorla bazı kişileri Türkiye'ye göndermekteydiler. İsimleri değiştirildiği dönemde eğer izin verilseydi ve Türkiye kabul etseydi, belki şimdi Bulgaristan'da çok az sayıda Müslüman kalırdı.

¹⁸⁰ Alksandır Popoviç, *Balkanlar'da İslam*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 89-90.

¹⁸¹ *Akif Osman Efendi Belgeleri*, Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Arşivi, Nuvvab Okulu Dosyası.

¹⁸² Bilal Şimşir, *a.g.e.*, 1986, s.19.

Filibe'ye müftü olarak tayin olunan Akif Osman Efendi 9 Eylül 1944 komünist ihtilali ile Filibe'de yüz yüze gelmiş, her dine karşı olan ihtilalciler bu hocayı hemen tutuklamış ancak çok geçmeden zararsız olduğuna kanaat getirerek serbest bırakmışlar, fakat görevinden de el çektirmişlerdir. Tam bu sırada Şumnu Müftüsü Süleyman Ömer Efendi Sofya'ya Başmüftü tayin edilmiş, başkente giderken de müftülüğün anahtarlarını Akif Osman Efendi'ye bırakmış, yeni makamına oturur oturmaz da yaptığı ilk tayinlerden birisi Akif Efendi'yi Şumnu Müftüsü tayin etmek olmuştur. Birkaç yıl sonra yukarıda da değindiğimiz gibi 1947 yılında Süleyman Ömer Efendi Başmüftülüğünden alınarak geri Şumnu müftülüğüne ve Akif Osman Efendi de Başmüftülüğe tayinle getirilmiştir¹⁸³.

Sular biraz durulmaya başlayınca 1947 yılında kabul edilen yeni *Anayasa*, bir taraftan din özgürlüğünün varlığını bir kez daha teyit etmiş, aynı zamanda kesin bir şekilde din-devlet ayrımını belirlemiştir (78. madde)¹⁸⁴. Bununla birlikte dinî toplulukların hukukî durumunu ve yapı ve iç düzenlerinin ilkelerini düzenleyecek bir kanun kabul edileceğini ifade ederek 1949 yılında *Dinler Kanunu*'nun kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. İlk bakışta bu *Dinler Kanunu*'nun demokratik ilkelere dayandığı zannedilmekle birlikte, dinî toplulukların çalışmalarını ciddî bir şekilde sınırlayıp devletin kontrolüne verdiği anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Dinî hakları sınırlayan *Dinler Kanunu* uygulamada daha büyük kısıtlamaların yapılmasına sebep oldu. Özellikle ülkede hâkim olan idarî sistemin totaliter-komünist ve ateist ideolojinin yerleşmesi yönünde görülmemiş baskılara başvuran bir anlayış olduğu göz önünde bulundurulursa, dinî toplulukların durumlarının ne kadar vahim olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda 22.05.1951 tarihinde onaylanan *Nizâmnâme*¹⁸⁶ öncekine göre biraz esnetilmiştir. Ancak bunun pek bir olumlu etkisi olmamış, zira bu sadece ifadelerin biraz daha diplomatik dille kullanılmış olmasından

¹⁸³ Bkz.: İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*., s. 38-72.

¹⁸⁴ 1947 *Anayasa*'sı için Bkz.: <http://www.parliament.bg/?page=history&lng=bg&hid=5> (Erişim tarihi 22.12.2023)

¹⁸⁵ *Dinler Kanunu* için Bkz.: <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/default.aspx?VerID=46> (Erişim tarihi 22.12.2023)

¹⁸⁶ *Ustav za Duhovnoto Ustroystvo i Upravljenje na Myusyulmanite v Nardona republika Bulgariya*, Sofya 1951. (*Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Müslümanlarının Dini Yapısı ve İdaresine Dair Nizâmnâme*, Sofya 1951).

kaynaklanmaktadır, ayrıca dönemin ruhu Nizâmnâmenin bütün maddelerine sinmiştir¹⁸⁷.

Yeni yasa gereğince, Bakanlar Kurulu 22 Mayıs 1951 tarihinde “*Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Yapısına ve İdaresine İlişkin Tüzük*”ü onayladı¹⁸⁸. Bu tüzük üç yıl süren bir zaman kesiminde hazırlandı. Taslağı 27 Mayıs 1949’da ortaya konuldu, ancak 22 Mayıs 1951’de onaylandı. Başlıca başlığı tartışılıyordu. Tüzük Bulgaristan Müslümanlarının mı, yoksa Bulgaristan Türklerinin Dinî Yapısı ve İdaresine mi ait olmalı, konusu görüşülüyordu. İslam cemaati temsilcileri bakanlığın isteği üzere başlıkta Bulgaristan Türkleri deyiminin kullanılmasını kabul etmek zorunda kaldılar. O zaman iktidar çevreleri ikirciklendiler. Eninde sonunda başlıkta Bulgaristan Müslümanları deyimi, ama içerideki maddelerde Bulgaristan Türk Müslümanları ifadesi kullanıldı. Tüzük yürürlüğe konunca bazı yerleşim yerlerinde ayrı Türk, Pomak ve Roman (Çingene) Cemaati İslamiyeleri kuruldu. Böylece Müslümanlar resmen bir defa daha etnik temel üzere parçalanmış oldular.

Birinci Madde; “Türkler” kelimesi bu paragrafta olduğu gibi diğer paragraflardan da silinip atıldı. Buna gerekçe olarak Bulgaristan’da yalnız Türk Müslümanlar değil Bulgar Müslümanların mevcudiyetidir. Türklerle Pomakların birbirlerinden ayrılmaları gerekmektedir¹⁸⁹.

İkinci Madde; “İslam dinine hizmet eden Bulgar ise Sofya’daki Başmüftülükten bağımsız olan müftülük tarafından yönetilmektedir. Burada şu not yer almaktadır: “Diğer maddeler de değiştirilerek “Başmüftülükler” deyimi yürürlüğe girmelidir”¹⁹⁰.

Üçüncü ve Dördüncü Madde; Metinde “Türk Cemaat-i İslamiyesi” adı değiştirilerek, yerine “cami encümenliği” deyimi yer almaktadır. Aynı paragraftaki 40 adet olan cemaat şartı 100 Müslüman ailesi şeklinde arttırılmaktadır.

Onuncu Madde; “İcabında her zaman cami encümenliği seçimi yapılabilir” cümlesi ilave edilmelidir.

¹⁸⁷ İbrahim Yalimov, *a.g.e.*, c. 303.

¹⁸⁸ *Dirjaven Vestnik*, S. 13, 02.01.1951.

¹⁸⁹ *Dirjaven Vestnik*, S. 13, 02.01.1951.

¹⁹⁰ *Dirjaven Vestnik*, S. 13, 02.01.1951.

Kırk birinci Madde; İkinci fıkrasındandan “memurların emeği gönüllü, yardım şeklinde yerli ahali tarafından sağlanır” cümlesi düşmekte ve onun yerini “İbadet yerlerinin bakımıyla ilgili paralar dine inananlar tarafından gönüllü yardımla sağlanmalıdır” cümlesi olmaktadır. Görüldüğü gibi, bu ahaliyi inananlar ve inanmayanlar olmak üzere ikiye bölmek anlamına da gelmektedir.

Altmış Üçüncü Madde; “Hatipler, müezzinler ve vaizler” kavramları düşmeli: “müezzinler” memurlar saflarında yer almalıdır, yani din görevlilerinden ayrılmalıdır. Aynı paragraftaki: “sünnetçiler” kelimesi de atılmalıdır. Buraya: “Müezzinler, cami encümenleri tarafından tayin edilir ve gerekli müftü tarafından tasdiklenir” cümlesi eklenmelidir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, hatiplerin görevleri imamın görevlerinin aynısıdır. Komünist yöneticiler, “Öyle ki hatiplere ihtiyaç duyulmamaktadır” diye bir not düşmektedir. Başka bir deyişle bu da başka bir yoldan din görevlilerinin sayısını kısıtlamak demektir. Müezzine gelince, onun resmî din görevlileri arasında yer alması yersizdir. Vaizin vazifesinin de imam tarafından ifa edilebileceği düşüncesinden yanadırlar. Velhasıl ayrıyeten vaize de ihtiyaç olmadığı görüşüyle ona da sahnede ayrıcalık tanınmamasını istemektedirler. Sonuç olarak da özel olarak bu yolda din görevlilerinin sayısının azaltılacağını belirtmiş olmaktadırlar.

Yetmiş Dördüncü Madde; Türk asıllı hocalara, diğer Müslümanların dînî icaplarını gerçekleştirmeleri yasaklanmaktadır.

Yetmiş dokuzuncu Madde; Yeni bir metin eklenmesi gerekmektedir. “Din görevlileri, görev dışında güncel alelade giyim kuşam taşıyabilirler. Burada “Resmi atanmışlar dışında, hiçbir kimsenin dini ünvana sahip olmaya veya din görevlisi kıyafeti taşımaya hakkı yoktur.” ifadesine ek not olarak yer verilmektedir.

Sekseninci Madde; “ibadethanelerden” sonra bir tire koyarak “cami” kelimesi eklenmelidir. Böyle bir girişim, gizli yoldan mescitlerin sahneden alınması anlamına geliyordu. Hatta mescitlerden başka, eski din okullarının dînî ibadethane olarak kullanılmasının önüne geçmek demektir.

Seksen Dördüncü Madde’de; Yeni fıkra eklenerek “Bulgar Müslümanlar Smolyan şehrinde ikamet eden Başmüftü tarafından yönetilmelidir” denmiştir. Bu madde Pomakları Türklerden ayırma teşebbüsüdür.

Yüz Üçüncü Madde; ikinci bir fıkra ilave edilerek: “İslam dinine hizmet eden Bulgarlar için Başmüftü görevi onların arasından seçilmiş bir müftü tarafından icra edilmelidir.” denmiştir. Müftüler ve encümenlikler, devlet organlarının ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarındaki tüm girişimlerini halk arasında yaygınlaştırma göreviyle yükümlü idiler.

Yüz Otuz Dördüncü Madde’de ise Başmüftü her yıl ibadethanelere yapılan yardım ve vakıfnamelerle ilgili Bakanlığa hesap vermek zorunda idi. Aslında Tüzük aracılığıyla dînî faaliyetlerin sınırlandırılması amaçlanıyordu. Dolayısıyla 1951 Tüzüğüyle Müslüman cemaatine özerklik sağlanamadı, o devlet organlarının yönetim ve denetimi altına alındı.

1951 Tüzüğü, 1945 Nizamnamesine bakarak biraz demokratik görünmektedir. Yönetim kurullarının oluşturulmasında genel olarak seçim ilkesi uygulanıyordu. Encümenlerin 18 yaşını doldurmuş Türk Müslümanlar tarafından seçilmesi öngörülmüyordu. Ama Cemaat-i İslamiye toplantıları, Türklerin yüzde ellisinden azı da katılmış olsa, yasal olarak niteleniyorlardı. Başmüftü, bölge müftüleri ve naipeler ise Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı tarafından atanıyorlardı. Dolayısıyla seçimlere Türk Müslümanlarının çok küçük bir kesimi katılabiliyordu. Son olarak da sayısı 27 müftülük olan önceki Nizamname aşağı çekilerek 17 müftülük olarak belirlenmiş oldu (Silistre, Dobriç, Razgrad, Rusçuk, Osman Pazarı, Tırnovo, Yeni Pazar, Eski Cuma, Pravadi, Sviştov, Kırcaali, Plovdiv, Stara Zagora, Haskovo, Momçilgrad, Şumen, Varna).

Komünist rejimin yöneticileri, Müslümanları asimile edebilmek için dini güçlü bir engel olarak görmektedirler. Bunun için özellikle Türk Müslüman toplumunun arasında ateizm propagandası yapılması gerektiğine kanaat kılmışlardır. İslam’a karşı olan mücadelede dinin gelenek ve adetlerini ortadan kaldırmayla başlamışlardır. 1960 yılında Komünistlerin bir kararıyla 124 caminin faaliyetleri durduruldu, hocaların sayısı 3200’den 580 kişiye düşürüldü. İmam ve Müftü olarak sadece politikaya uygun kişiler tayin edildi. Bu sebeplerden dolayı Akif Osman Efendi başmüftülüğünden çekilmek zorunda bırakıldı¹⁹¹.

¹⁹¹ Yalimov, a.g.e., s.328-329.

1963 yılının istihbarat raporunda Başmüftü Osman Akif Efendi'nin görevinden alınmasıyla ilgili, etrafının Filibe, Kırcaali ve Aydos müftüleri gibi güvendiği kimselerle çevrilerek, hükümet politikalarını benimsemediği ve Müslüman Türk toplumunun arasında uygulamasının zorlaştığı öne sürülerek görevinden alındı denmektedir¹⁹².

Yaklaşık 17 yıl Başmüftülük görevinde bulunan Akif Osman Efendi azledildikten yaklaşık bir yıl sonra 9.11.1966 tarihinde cenab-ı Allah'ın rahmetine kavuştu.

3.3. Hasan Adem Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1965 – 1976)

Hasan Adem Efendi 21 Şubat 1913 tarihinde Eski Cuma'nın (Tırgovişte) Yamna (Preselets) köyünde doğdu. Sülâlesinde İstanbul medreselerinde tahsil görmüş, köydeşlerine imam-hatip olarak dini hizmetlerde bulunmuş yakın akrabaları vardır. Köyünde ilkokulu bitirdikten sonra medresede eğitime devam etti. Kendisi 1932 yılında girdiği Nüvvab medresesinde de 1940 yılında hem tâli hem âli Nüvvab mezunları listesine ismini yazdırdı¹⁹³. Hasan Adem Efendi'nin özelliği burada Nüvvab Medresesinin tâli kısmını bitiren son Başmüftü olmasıdır.

Hasan Adem mezun olduktan hemen sonra 1942 yılında Tırgovişte müftüsü olarak atandı. Ardından Vidin, Silistre ve Şumnu'da müftülük görevlerinde bulundu. 1965 yılında Akif Osman Hocaefendinin istifasından sonra Başmüftülük görevini üstlendi. Dr. İsmail Cambazov Hoca o yıllarda Başmüftülük tarihinde bölge müftülüklerinin durumunu şu cetvelde vermektedir:

¹⁹² Държавна Сигурност и Вeroизповеданията II, *Myusyulmansko İzpovedanie i Katoličeskata Tsirkva v Bılgariya (1944-1989)*, İz Arhivite na DS, Sofya 2017, s. 61.

¹⁹³ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bılgariya...*, s. 258-259.

Tablo 5: 1965 yılında Bulgaristan Müftülükleri ve Yönetimler Sayısı:

<i>Bölge Müftülüğü</i>	<i>Kapsadığı İller</i>	<i>Müftünün İsmi</i>	<i>Cemaati İslamiye Sayısı</i>	<i>Cami ve İbadethane Adedi</i>	<i>İmam Bölgesi</i>
Aytos	Burgas, Sliven, Yambol ve Aytoş	Nuri Şabanov	37	165	47
Dobriç	Dobriç ve Varna	Abdulgafur Azizov	30	151	40
Şumnu	Şumnu, Tırговиşte, Gabrovo, Veliko Tırnova, Loveç ve Plevne	Emin Eminov	145	457	145
Razgrad	Razgrad, Ruse ve Silistre	Osman İbadullof	120	147	126
Plovdiv	Plovdiv, Stara Zagora ve Pazarcık	İsmail Ahmedov	30	50	40
Kırcaali	Kırcaali ve Haskova	Ramadan Hüseyinov	138	198	98
Toplam			500	1168	496

Görölmektedir ki komünist rejimin liderleri, Müslömanları topluma entegre için dini en büyük engel olarak görmektedirler. Dine karşı olan mücadelede dinî gelenek ve adetleri ortadan kaldırmayla hızla devam etmekteydiler. Müftölerin sayısı, Cemaati İslamiyelerin ve din görevlilerinin sayısı her geçen yıl azalmaktadır. Binlerce imam kadrosu kaldırılarak tüm ölkede yalnız 500 imam bırakıldı.

Komünist rejimi, Bulgaristan Müslöman toplumunun sosyal yaşamında da büyük değışmeler yarattı. Önceden Müslömanlar, Bulgarlardan her bakımdan ayrı ve uzak durmuş, kendi içine kapalı bir topluluktur. İki toplum arasındaki ilişkiler her zaman asgari düzeyde oldu. Müslömanlar, çoğunlukla ayrı bölgelerde, ayrı köylerde, ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Müslömanlarla Bulgarların karışık olduğı yerlerde de Müslömanların iş yerleri, sosyal yerleri, eğitim öğretim kurumları ve tabii ibadethaneleri Bulgarlarınkinden ayırdı. Din, dil, etnik, gelenek, görenek bakımlarından olduğı gibi, yeme-içme, giyim-kuşam bakımlarından da Müslöman ahalisi apayrı ve oldukça tutucu bir toplumdur. Osmanlılar, Bulgaristan topraklarından

çekildikten sonra, Komünist rejimi gelene kadar da Müslümanlar içine kapalı bir toplum olarak varlığını sürdürmüşlerdir¹⁹⁴.

Başmüftülük, 16-18 Ekim 1970 tarihinde bölge müftülerini Sofya’da topladı. Üç günlük bu Birinci Müftüler konferansında üç mesele ele alındı: Yıl içinde Başmüftülüğün çalışmaları; Taşkent’te yapılan Uluslararası Müslüman Barış Konferansının çalışmaları ve yeni Başmüftü seçimi. Müftülerin çalışmalarına iyi not verilmesi bütün bölge müftüleri, Başmüftülüğün raporunda ortaya atılan sorunlar ışığı altında kendi bölgelerindeki durumu her şeyden çok iyi gösterildi.

Müftülerin çalışmalarına iyi not verilmesinde İslam din teşkilatının yerel halkaları olan Cemaat-ı İslamiye encümenliklerinin katkıları da büyüktür. Müftülüklerin imam bölgelerine ayrılıp bölge imamlarının tayini eski cami görevlileri teşkilatını ortadan kaldırarak yeni bir düzenleme getirdi. Bu imamlara devlet memuru statüsü verildi ve maaşa bağlandılar. Yeni durum Başmüftülüğün ve müftülüklerin camileri, imamların denetimini kolaylaştırmış, çalışmalarını daha plânlı ve düzenli yapmıştır.

Konferansın gündemindeki en önemli nokta, yeni Başmüftü seçimidir. Zira 26 Kasım 1964 tarihinde seçilen Hasan Adem’in 6 yıllık süresi dolmuştu. Bunun için seçim komisyonu kuruldu. Bölge müftülerinden isteyenlerin adaylıklarını koyabilecekleri hatırlatıldı. Hiç kimse adaylığını koymadı. Bu durumda Razgrad Müftüsü Hafız Osman İbadullah, Hasan Adem Efendi’nin tekrar Başmüftü seçilmesini teklif etti. Hasan Hoca tam bir çoğunlukla tekrar 1964 yılında Başmüftü seçildi.

Hasan Adem Efendi bir tüzük tasarısı hazırlamışsa da tam ne zaman hazırlandığı ve uygulamaya konduğu bilinmemektedir. Arşiv metinlerinde Bakanlar Kurulunun 2 Ağustos 1975 tarihli bir kararnamesi eklendiğine göre, tasarı 1974-1975 yıllarında hazırlanmış gözükmemektedir. Hasan Hoca tasarımı Dinler Komisyonunun onayına sunmuş fakat onay çıkmamıştır.

Hasan Adem Efendi’nin hazırladığı veya ona hazırlatılan tüzük tasarısı Akif Osman Efendi’nin kabul ettirip yürürlüğe koyduğu tüzükten birçok hususlarda

¹⁹⁴ Selcen Özyurt Ulutaş-Rengin Yavuz, “Bulgaristan’da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2020, C. 13, S.2, s. 922.

farklıdır. Akif Osman Efendi'nin tüzüğünün yapısı şöyledir: Birinci başlık Genel Hükümler, ikincisi Cemaat-ı İslamîyeler, üçüncüsü Camilerdeki Din Görevlileri ve Hademeler, dördüncüsü Camiler ve İbadetler, beşincisi Müftüler, altıncısı Başmüftülük, yedincisi Müslüman Din Mahkemeleri, sekizincisi de Vakıflar şeklindedir.

Hasan Adem Efendi tarafından başlatılan yeni tüzük tasarısının başlığı “*Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bulgariya*”¹⁹⁵ (**Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde İslam Dininin Tüzüğü**). İçindeki konular şöyle sıralanıyordu: Birinci başlık Genel Hükümler, ikincisi Başmüftülük, üçüncüsü Bölge müftülükleri, dördüncüsü Cami Encümenlikleri, beşincisi Maliye ve Emlak; Nihai Hükümler.

Tasarı, Müslümanları etnik kök itibariyle birbirinden ayırmadan hepsinin dini hayatını düzenleyen bir tüzük görünümünü arz etmektedir. Hiçbir yerde Türkten, Pomaktan, Çingeneden bahsedilmeden tüm Müslümanlar bir bütün olarak ele alınmaktadır. Zaten bu zamana kadar zorla isimleri değiştirilmek suretiyle Pomak ve Müslüman Çingene kategorileri ortadan kaldırıldı. Asıl özellik Başmüftülüğün alışlagelen yapısını kökünden değiştirmek oldu. Başmüftülük, **Yüksek Din Kurulu, Disiplin Komisyonu ve Başmüftüden** oluşan ortak bir organ şekline sokuldu. Bu üçlünün içinde en önemli olan “**Ortak Yönetici Organı**”dır. En etkilisi, **Yüksek Din Kuruludur** ve tasarıda birinci yerde ele alındı. Bugün de devam eden Yüksek Din Kurulunun başlangıcı ve temel taşı olan bu kurum, 6. Madde gereğince “Yüksek Din Kurulu, İslam Dininin ortak yöneticisidir”. Ancak bu “ortak idare” nin yapısı, bugünkü yapıdan çok farklıdır. 8. Madde gereğince Başmüftü ve bölge müftülerinden oluşmaktadır. Onun oturumlar arasındaki cari işleri yürütmek için bir de dar terkihi vardır. Başmüftü ve iki de bölge müftüsünden oluşmaktadır.

Kontrol-Disiplin Komisyonu. Tasarıda Akif Osman Hoca'nın VII. Başlıkta işlediği “Müslümanların Din Mahkemeleri” tamamıyla düşürüldü. Yerine “Kontrol-Disiplin Komisyonu” getirildi. Bunlar iki isim itibariyle değil, görev ve yetki bakımından da birbirinden çok farklıdır. İlk olarak hukuki statü açısından farklıdır.

¹⁹⁵ *Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bulgariya*, Sofya 1975, (Devlet tarafından onayı bulunmamaktadır).

Eski tüzükte Başmüftülük ve müftülüklerde Müslüman Din Mahkemeleri öngörülüyordu. Yüksek Din Mahkeme üyelerini Başmüftü atıyordu. Tasarıdaki kontrol-disiplin komisyonu ise Yüksek Din Kurulu tarafından 4 yıl süreyle seçiliyordu (Md.11). Bu komisyon çalışmaları hakkında Başmüftüye değil, Yüksek Din Kurulu'na rapor veriyordu (Md.13). Görevleri arasında Yüksek Din Kurulu kararlarının icrasını takip etmek, zaman zaman dini kurumların mali ve maddi durumunu yoklamak, din görevlilerinin ve memurlarının disiplinine ilişkin işlemleri Yüksek Din Kuruluna arz etmek gibi tamamıyla idari meseleler de bulunuyordu (Md.2).

Başmüftü: Tasarının IV. başlığı Başmüftünün konumu meselelerini işliyordu. 15. Maddeye göre “Başmüftü bölge müftüleri tarafından 6 yıl süreyle seçilir”. 16. Madde gereğince her Bulgar vatandaşı Müslümanların Başmüftüsü olabilir. Yaşına başına, tahsiline bakılmaz. Fakat kabul etmemiz lazım ki, tasarı, böyle tahsilsiz, dinî bilgisiz, sadece bir parti kararıyla Başmüftü seçilen adamlara büyük yetkiler veriyordu. Bu tüzük döneminde, Başmüftüye Yüksek Din Kurulu toplantılarına başkanlık yapmak, bölge müftülerinin seçimini onaylamak, Başmüftülüğe memur tayin etmek, ağır hatalar işlemiş olan müftülerin azlini Yüksek Din Kurulundan istemek, Müslümanları temsil etmek gibi büyük hak ve yetkiler de veriliyor ki, eski tüzükte bu fonksiyonların çoğu Dışişleri Bakanlığına aitti (Md.17).

Bölge müftülükleri: “Bölge müftüleri Cemaat-ı encümenlikleri (Başkanları değil) tarafından beş yıl süreyle seçilirler” (Md.23). Onlara da tahsil, diploma sorulmaz. Sadece dinî bilgileri olması şartı aranır. İlginçtir, burada aday eğer tek ise seçim yapılmaz, Başmüftü bu adayı doğrudan tayin eder. Ancak bu tayin emrinin Dış İşleri Bakanlığına bağlı Dinler Komisyonu tarafından onaylanması lâzımdır (Md.23).

Tayinle iş başına gelen bölge müftüsünün esas görevleri arasında bölgesindeki din görevlilerinin çalışmalarını yönetmek, Cemaat encümenliklerinin doğru ve kanunlara uygun şekilde çalışmalarına nezaret etmek, cami görevlilerini tayin ve azletmek gibi vazifeler bulunmaktadır (Md.24).

Müslüman Encümenlikleri: Tasarının özelliklerinden bir başkası da Müslümanların hem dinî hem millî bir yerel teşkilatı haline gelen Cemaat-ı İslamiyelerin ortadan kaldırılmasıdır. Onların yerini Müslüman encümenlikleri

kavramı aldı. Bunun için tasarı Cemaat-ı İslamiyelerden değil de Müslüman Encümenliklerinden bahsediyordu. Bir encümenlik ise bir bölge imamının bölgesinden seçiliyordu. Bir imamın çalışma bölgesi 5-10, hatta 20 köyü bile kapsıyorsa, demek ki bir encümenlik de o kadar sayıda köyde yaşayan Müslümanlar tarafından seçiliyordu. 3-5 üyeden oluşan Müslüman Encümenlikleri üç yıl süreyle seçilirlerdi. Tasarı, bunların bölgede (köyde veya kasabada değil) yaşayan Müslümanlar tarafından seçileceklerini yazıyordu. Bu encümenliklerin görevleri arasında, yerli halk meclislerine Müslümanları toplumsal, kültürel ve diğer etkinliklere çekmeleri için yardım etmek de vardı (Md. 37).

Ruhaniler ve Mülkler Fonu: Tasarı, beşinci başlığın üçüncü bölümünde ise “Din Görevlileri ve Vakıflar Fonu”nu “Ruhaniler ve Mülkler Fonu” ile değiştiriyordu. Ancak değişiklik sadece isimle kalmayıp, yeni fonun hukuki statüsünde de yapılıyordu. O, artık bir Genel Müdürlük değil, Yüksek Din Kurulu tarafından idare edilen bir şubeydi (Md.51). Tasarıyı hazırlayanlar vakıf kelimesini kaldırdı. Yeni fonun gelir kaynaklarından bahsedilirken artık vakıf kelimesi ağı za alınmaz oldu. Bu gelir kaynaklarının yüzde 12’si Müslüman encümenlikleri gelirlerinden, kapatılan Müslüman encümenliklerinin mallarının satılmasından, müsadere edilen mülklerden oluştuğunu gösteriyordu (Md.52). Şimdiye kadar Başmüftülük bünyesinde bulunan 4 fonun tamamı kapatılarak mal varlıkları yeni kurulan fonun üzerine geçirildi. Tasarı böylece toplanacak olan paraların harcanacakları yerleri de gösteriyordu: Başmüftülüğün bütçesine yardım etmek; din görevlileri hazırlayan okulların masraflarını karşılamak, ilâhiyat okumak için dış ülkelere gönderilen gençlere burs sağlamak; cami onarımları ve masrafları için encümenliklere para sağlamak ve saire. Bu tasarının tam ne zaman hazırlandığı ve uygulamaya konduğu bilinmemektedir. Ama başmüftülük arşivinde 1975 yılına ait resmi tüzük bulunmaktadır.

Akif Osman Efendi’den sonra Hasan Âdem Efendi 1965-1976 yılları arasında 12 yıl Başmüftülük görevini yaptı. Hasan Âdem Efendi’nin bir özelliği de Bulgaristan Başmüftülüğü tarihinde Nüvvâb okulunun yüksek kısmını bitiren son Başmüftü olmasıdır. Bu zor ideolojik siyasi koşullar altında Başmüftülük koltuğunda tam iki dönem (12 yıl) kalmayı başaran Hasan Âdem Efendi 1984 yılında Hakk’ın rahmetine

kavuştu. Vasiyeti üzerine doğduğu köyün (Tırgovişte ili Yamna (Preselets) mezarlığına defnedildi¹⁹⁶.

3.4. Mehmed Topçu Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1977 – 1987)

18 Mayıs 1928 yılında Razgrad ilinde bulunan ve günümüzde bir kasaba statüsündeki Zavet köyünde dünyaya geldi. Çiftçi bir ailenin çocuğudur. Sekiz yıllık ilkokulu köyünde iyi bir başarıyla bitirdikten sonra Medreset'ün Nüvvab'ın son, Türk Azınlık Lisesinin 1949 yılındaki ilk mezunlarından olmuştur. Nüvvab mezuniyetinin hemen ardından, o zaman Şumnu şehrinde büyük bir ragbete kavuşmuş olan ve ön lisans eğitimi veren üç yıllık Yüksek Öğretmen Okuluna girerek burayı da bitirdi. Çalışma hayatı neticesinde önce okul müdürlüğü daha sonra da eğitim müfettişliği yaptı. Eğitim alanında başarıyla geçirdiği yaklaşık 25 yıllık çalışmalarından sonra 1976 yılında Başmüftü yapıldı. Ancak 1975 yılının tüzüğü uyarınca Başmüftünün bölge müftülerin arasından seçilmesi ve en az üç yıl boyunca yapmış olması gerekliliği sebebiyle önce Razgrad Müftüsü tayin edildi. Altı ay sonra 10 Kasım 1976 tarihinde oybirliğiyle Mehmet Topçu Efendi Başmüftü seçildi¹⁹⁷.

Mehmed Topçu döneminde bütün dinî işler devlet tarafından kontrol edilmiş, asimilasyon politikası sürdürülmüştür. Pomak-Türklerinin dinî ayinleri yasaklandı. Çocuklar bile sünnet ettirilmemiş ve bu suç olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde sırf çocukları sünnet ettirdiği için hapis yatan insanlar vardı.

Gerçekte isim değiştirme kampanyasının ideolojik ve siyasal hazırlıklarına daha 1970'li yıllarda başlandı. Zorla kimlik değiştirme sürecinin yasallığını ideolojik açıdan kanıtlamayı amaçlayan bazı makaleler yayınlandı. “Yeni Hayat-Nov Jivot” dergisinde 1980 yılı, Devlet Konseyi Tinsel Değerleri Geliştirme Kurumu Başkan Yardımcısı Şükrü Tahirov'un (Orlin Zagorov), “*Birdeşlik*” kitabı tanıtıldı. Kitapta yer alan bazı fikirleri yazar, Bulgaristan Türklerinin zorla kimlik değiştirme kampanyası arifesinde derginin başka bir sayısında ortaya koydu. İlk başta Batı Rodoplar bölgesi,

¹⁹⁶ Bkz.: İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*..., s. 74-75.

¹⁹⁷ Basri Zilabid Çalışkan, *a.g.e.*, s. 85.

daha sonra Doğu ve Kuzeydoğu Rodoplar ve sonrasında tüm ülkede isimler zorla değiştirildi. Direniş sonucu masum insanlar sürgün edilip hapse atıldı bazıları da öldürüldü. Toplam 850.000 Müslümanın ismi zorla değiştirildi¹⁹⁸.

Başmüftülükten, Komünistler asıl olarak, isimler değiştirildikten sonra, “Soya dönüş süreci”nin üçüncü aşamasında istifade ettiler. 26 Mart 1985 tarihinde gazetelerde, radyolarda, televizyonlarda abartılı bir şekilde verilen Müftüler Beyannamesi, yurt içi ve yurt dışında büyük yankılar uyandırdı. Başmüftü, Plovdiv, Kırcaali, Şumnu, Razgrad, Aytos ve Smolyan bölge müftülerinin imzasını taşıyan bu bildiri yayınlanarak sürece tam desteklerini belirtmişlerdir¹⁹⁹.

1985 yılında Mehmed Topçu döneminde Bulgaristan’da Türk olmadığının resmen ilân edilmesinden sonra 17 Mart 1986 yılında dinle ilgili yeni *Nizamnâme* kabul edildi ve bu tüzüğe göre artık bütün ibadetlerin sadece Bulgarca olarak yapılması gerekti. Bulgaristan Müslümanlarını asimile etme çabalarının doruğa ulaştığı ve ülkede Müslüman Türk olmadığının ilân edildiği dönemde, yani 1986 yılında yeni onaylanan *Nizâm-nâme*²⁰⁰, Müslüman cemaatin dinî haklarını daha da sınırlandırmış olmakla birlikte, onun hazırlanması Bulgar Komünist Partisi Ajitasyon ve Propaganda Şubesinin elde ettiği başarılar arasında sayıldı²⁰¹. Kaldı ki, bu dönemde mevzuatın hak vermesine rağmen, uygulanması ciddî bir biçimde engellenen birkaç husus vardır:

1. Dinî yönetimin seçimi: Bu dönemde göstermelik Başmüftü seçimleri yapılmış olmakla birlikte, tamamen Bulgar Komünist Partisi’nin inisiyatifinde gerçekleşti ve onun belirlediği kişiler seçildi²⁰². Ayrıca kanunda 1976 yılından sonra Başmüftü olacak kimselerde yüksek ilâhiyat tahsili, Bölge Müftüsü olacak kimselerde ise lise seviyesinde dahi dinî tahsil aranmaz olmuştur. Zira en önemli şart BKP (Bulgar Komünist Partisi)’nin çizgisinde hareket edip çalışmalarını desteklemektir.

2. Din eğitimi: *Dinler Kanunu*, din adamı yetiştirmek amacıyla dinî okullar açılabileceğini hükme bağlarken (14. madde), aynı yıllarda Müslümanların bütün

¹⁹⁸ Cengiz Hakov, “Bulgaristan’da Türk Müslüman Nüfusunun Tarihi Kaderi”, *Balkanlarda İslam*, Editör Muhammet Savaş Kafkasyalı, TİKA Yay., Ankara 2016, s. 315.

¹⁹⁹ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya...*, s. 277.

²⁰⁰ *Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bulgariya*, Sofya 1986.

²⁰¹ Veselin Angelov, *Strogo Sekretno! Asimilatskata Kampaniya Sreshtu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bulgariya 1984-1989*, Sofya 2008, s. 219.

²⁰² İbrahim Yalimov, *İstorşya na...*, s. 329, 405

medreseleri kapatıldı. İlerideki 40 yıl zarfında tamamen siyasî amaçlarla 1986 yılında açılan altı aylık İmam Kursu dışında hiçbir din eğitimi verilmedi²⁰³.

3. Din görevlilerinin çalışmaları: Bu dönemdeki mevzuatta müftü ve imamlara belirli hak ve yetkiler verilmesine rağmen, bunların büyük bir kısmının uygulanması mümkün olmadı. Zira din adamlarının önde gelenlerinin büyük bir kısmı 1949-1951 yıllarında Türkiye'ye göç ettirildi veya ülkenin yürüdüğü istikameti gördükleri için kendileri göç etmek durumunda kaldılar. Daha sonraki dönemde göç edenlerin sayısı da az değildir. Kalanların bir kısmı komünizmin ilk yıllarında toplumsal hayata atıldı, ancak onların bazıları sindirilmek amacıyla tutuklandı, bir kısmı da beklentileri gerçekleşmeyince köşelerine çekilmişlerdir²⁰⁴.

Müftü veya imamlık yapanların bir kısmı sınırlı imkânlarla zor şartlarda da olsa sistem içinde bulunarak Müslüman topluma faydalı olmaya çalışmışlardır. Ama aynı zamanda azımsanmayacak bir kısmı da komünistlere ayak uydurarak ya açıktan komünist-ateist fikirleri yaymışlar, ya da gizliden özel güvenlik birimlerine çalışmışlardır²⁰⁵. Ayrıca komünist yönetimin arzusu üzerine Başmüftülük yönetimi önce müftü vekilliklerini kapatmış, daha sonra bölge müftülüklerinin sayısını azaltmış, ardından camilerin bir kısmını kapatmış ve imamların sayısını günden güne azaltmıştır.

Ancak Müslümanların dinî işlerini kapsayan Tüzük tek olan Başmüftülük çatısı altında toplandı²⁰⁶. Dış ve Din İşleri Bakanlığının yayınevi tarafından ayrı bir broşür halinde basıldı. Parti kararıyla 500'e indirilen imam bölgeleri, bu tüzüğün yürürlüğe girmesiyle 324'e düşürüldü. Mehmet Topçu bu tüzüğü de "Bulgaristan'da Müslümanlara verilen dini özgürlüğün yeni bir ifadesi" olarak kabul ediyor ve uyguluyordu. Bu tüzük hükümleri gereğince eski Başmüftülük İdareciliği, Yüksek Din Kurulu, Kontrol ve Disiplin Komisyonu ve Başmüftü'den oluşan müşterek bir organa

²⁰³ Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan Müslüman-Türk Varlığının Korunmasındaki En Önemli Etken Olan İslâmî Eğitimin Geçmisi ve Bugünü", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Isparta 2007, s. 186.

²⁰⁴ İsmail Cambazov, *Osman Kılıç Mahkemesi'nin Perde Arkası; Anılar-Belgeler*, Sofya 2010, s. 306.

²⁰⁵ Ulrich Büksenşüts, *Bulgaristan'ın Azınlık Politikası. BKP'nin Yahudi, Roman, Pomak ve Türklere Yönelik Politikası (1944-1989)*, İmir Yay., Sofya 2000, s. 16-17.

²⁰⁶ Yalimov, *a.g.e.*, s.404.

dönüştü ve Cemaat-ı İslamiyeler kaldırılarak yerlerine Müslüman Encümenlikleri kuruldu, imamların bölgeleri daha da genişletilerek birçok yeni cami kapatıldı.

Şeriat mahkemeleri de sonuç olarak iptal oldular ve varlıklarını kaybetmek durumunda kaldılar. Bölge müftülüklerinin de faaliyetleri durduruldu, müftüler ve din adamları sadece rejimin adamları olarak tayin edildi. Dinî ibadetlerin ifa edilmesine müsaade edilmedi. Bazı yerlerde camiler kapatıldı, Başmüftü seçimi sadece formalite olarak kaldı. Sünnetler tamamen yasaklandı ve çocukları sünnet ettiren ebeveynlere 5 yıla kadar hapis cezası verildi. Bu konularda daha pek çok ceza verilmiştir. Evde çocuğa isim koymaya, imam nikâhı kıymaya, mevlit okumak ve okutmaya ceza verildi. Kısacası bütün kültürle, dinle ilgili adetler ve gelenekler ortadan kaldırılmaya çalışıldı. İsimleri değiştirildikten sonra kimlik statüsü taşıyan eski belgeleri imha edilmekteydi, yani nüfus cüzdanı, pasaport, ehliyet gibi bütün bunlar imha edilirdi²⁰⁷. Komünist rejim her şeye yeniden başlamak istedi. Onlar tüm bunları Müslüman Türk azınlığı tamamen ortadan kaldırmak ve unutturmak amacıyla yapmıştır.

Müslüman toplumu bu büyük zorlukları komünizm döneminde yaşayarak baskı altında kaldılar. Kendi adet ve geleneklerini rahatça yaşayamadılar. Kendi dinî bayramlarını sevinip kutlayamadılar, hatta Bulgarlar o kadar gaddarca ileri gitmişlerdi ki, Türklerin isimlerini bile zorla değiştirdiler. Türk ve Müslüman topluma karşı olan politika ve uygulamalar Bulgaristan'dan başka hiçbir komünist ülkede uygulanıp yaşanmadı. Bu politikanın zirvesi ise isimleri değiştirmek oldu. Bu asimilasyon politikası 1989 yılına kadar sürdü²⁰⁸. Komünizmin çöküşünden sonra, komünistler geri adım atarak bütün suçu rejime attılar. Tüm bu olanlar eski rejimin hatası olarak değerlendirildi ve bütün bu yapılanlar için hiç kimse araştırılıp hesap sorulamadı.

Kimlik değiştirme döneminde İslâmiyete daha kabaca saldırıldı. Gerçi, Todor Jivkov ve çevresi birkaç defa dinsel haklara dokunmadıklarını belirttiler. Ama bu bildiriler, Müslüman dünyasını yatıştırma amacıyla yayınlanan birer siyasi deklarasyon idiler. Gerçekte totaliter iktidar din düşmanı idi. Önceki yıllarda o, diğer dinlerle birlikte İslam'ın zamanını yaşamış bir fenomen, bir kuruntu, sosyalist toplum

²⁰⁷ Yalimov, a.g.e., s.406.

²⁰⁸ Hasan Demirhan, *Belene Adası (1984-1986) Bir Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s.30-32.

yapısında bir yabancı olgu olarak niteliyordu. Zorla kimlik değiştirme döneminde ise, dezintegre, bölücü bir etken olarak yansıtıldı. İşlâmiyet’e aşırı ulusçuluk saikiyle saldırıldı. Türdeş sosyalist Bulgar ulusunu oluşturma sürecini frenleyen bir etken olarak algılandı²⁰⁹. “Soya dönüş süreci” neticesinde memleket içinde ve dışında büyük bir ayıba düşen Bulgar yöneticileri, insanlık dışı hareketlerini yenilir yutulur bir şekle sokmak için her şeyi yaptılar. Bu sürecin sonucu olarak uçsuz bucaksız Arap ülkeleriyle ticaretlerini kaybetmek, Bulgaristan’ın dış ticaretini kötü yönde etkiledi. Müftüler Beyannamesi, hükümet tarafından imam bildirileriyle Müslüman memleketleri inandırmaya çalıştı²¹⁰.

Mehmet Topçu’nun 12 yıllık Başmüftülüğünde iş, Üçlü Komisyon Üyeleri Lubomir Popov, Komitede Başmüftülüğe sorumlu Nikolay Georgiev ve Başmüftülüğün genel sekreteri olan Kunçev tarafından yürütüldü. Ne zaman ki Başmüftünün imzası, beyanatı icap ediyorsa o zaman kendisine başvuruluyordu. Başmüftü, tamamen hükümet politikasını uyguladı. Memleket içinde veya dışında konferanslara katılıp Dinler şubesi tarafından hazırlanmış “soya dönüş sürecini” haklı çıkaran, Bulgaristan’da din özgürlüğünü öven, Müslümanların mutlu yaşamını anlatan rapor Başmüftülık Arşivinde mevcuttur. Her yerde aynı raporu okuyup geçti. Ancak bu konferanslardan sonuncusu olan Bakü’de kendisine çok kötü bir oyun yapılarak kariyeri bitirildi.

Mehmet Topçu, “bilimsel ateizm”in en amansız döneminde, en sert zamanında Başmüftülık yaptı. “Soya dönüş sürecinin” üç aşamasını da yaşadı, aktif olarak iştirak etti, ya da ettirildi. Ve sonunda sosyalizmin yıkılarak isimlerin, dini özgürlüklerin iade edildiğini de görme imkanına kavuştu. Uzun yıllar ağır hasta olarak Sofya’da yaşadıktan sonra 21 Haziran 2009 yılında hakkın rahmetine kavuşmuş oldu²¹¹.

²⁰⁹ Suzan Ertürk, “1989 Göçü ve Bulgar Kamuoyu” 30. Yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Zorunlu Göç Sempozyumu (18-19 Ekim 2019) Bildiriler Kitabı, ed. Turan Gökçe, Beyhan Hocaoglu, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları Yayınevi, 2020, s.21.

²¹⁰ Bilindiği gibi Todor Jivkov ekibi, Bulgaristan’da yaşayan Müslüman Türkleri zamanında “asla dönüş” olarak daha sonra adlandırmıştı.

²¹¹ Bkz.: İsmail Cambazov, *Bulgaristan’da Başmüftülık Tarihi (1944-2012)*....., s. 102.

3.5. Nedim Gencev Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1988 – 1991)

Nedim Hafız İbrahim Gencev (Bulgar adı Nedü Gençev Gencev idi), 1 Ekim 1945 tarihinde Deliorman'ın Locova (Glocevo) köyünde doğmuştur. Babası Hafız İbrahim Gencev komunizmin ilk yıllarında milletvekilliği yapmıştır. Nedim Gencev, ilk ve orta eğitimini doğduğu yerde aldıktan sonra Rusçuk şehrindeki Tarım Meslek Okulunu bitirmiştir. Kooperatifte teknisyen olarak çalışmaya başlamış, bir müddet öğretmenlik de yapmıştır. Daha sonra 1973-1982 yılları arasında İçişleri Bakanlığı, istihbarat kurumu “Dırjavna Sigurnost” bünyesinde Şumnu bölgesinde görev yapmıştır. Bu esnada İçişleri Bakanlığı kontenjanıyla Sofya Üniversitesi Hukuk Fakültesinin açıköğretim bölümünden mezun olduğunu söylesede²¹², kendisi Emniyet Okulu Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur (1975). Fakat yolsuzluk sebebiyle görevden uzaklaştırılmış ve bazı kuruluşlarda hukuk danışmanlığı yapmıştır.

Herhangi bir dinî eğitimi olmamasına rağmen 1986 yılında Kırcaali Müftüsü olarak tayin edilmiştir. Kırcaali müftülüğü görevinde iken 6 aylık eğitim için Suriye’de bulunmuş ve bu sırada “İslam ve Sosyalizmde Sosyal Adalet” başlığı altında doktora tezini yapmıştır. Bu yıllarda Türklere uygulanan asimilasyon politikalarını ve Türk isimlerini değiştirme sürecini kayıtsız şartsız desteklemesi sebebiyle 1988 yılında Başmüftü olarak görevlendirilmiştir. Komünist döneminin son Başmüftüsü olarak 1988-1991 yılları arasında görev yapan Nedim Gencev, dinî eğitim görmemesinin yanında, İslam hakkında temel bilgiye dahi sahip olmayan ilk Başmüftüdür²¹³.

Nedim Gencev döneminde Bulgaristan Müslümanlarının dinî hayatının düzenlenmesinde 1986 Tüzüğü yürürlükte kalmıştır. Bu belge, din hizmetlerini tamamen kısıtlamış, müftülük teşkilâtını belirli idari yetkilere sahip şekilden ibaret bir dinî kurum hâline getirmiştir. Böyle olmakla beraber tüzüğün ilgili maddeleri şeklen de olsa genellikle uygulanmıştır.

Bu dönemde Başmüftülüğün bütün çabaları Bulgaristan devletinin Türklere yönelik uyguladığı asimilasyon politikasını meşrulaştırmaya, İslam dünyası önünde

²¹² Veselin Angelov, *a.g.e.*, s. 418.

²¹³ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya....*, s. 292.

Müslümanların dinî haklarının kısıtlanmadığını göstermeye yöneliktir. Bu bağlamda Nedim Gencev veya onun emriyle bazı müftü ve imamlar uluslararası toplantılara katılmış, Bulgaristan’a Arap dünyasından gelen heyetleri karşılamışlar ve onları Müslümanların dinî özgürlüklerine sahip oldukları hususta ikna etmeye çalışmışlar, bu konularda beyanatlar verip bültenler yayınlamışlardır²¹⁴.

Ayrıca devletin uyguladığı politikaları desteklemek amacıyla Nedim Gencev başkanlığındaki Yüksek Din Şûrası fetvalar da vermiştir. Bunlar arasında “Şalvar taşınması mecburî Müslüman elbisesi midir?” sorusuna olumsuz cevap vererek devletin uyguladığı baskıcı politikaya destek verilmiştir²¹⁵.

Bulgaristan Türkleri özellikle 1989 Mayıs’ında komünist yönetime karşı kitlesel protestolar düzenlendi ve ardından zorunlu göç dalgasıyla Türkiye’ye 350.000 dolayında Türkün sığındığı bilinmektedir. Bu zorlu süreçte Müslüman Türk toplumunun yanında olması gereken “dinî önder” Başmüftü Nedim Gencev, 2 Haziran 1989 tarihinde devletin uygulamalarını destekler mahiyette bir açıklama yaparak komünistlere sadakatini göstermiştir²¹⁶.

10.11.1989 tarihi itibarıyla Bulgaristan’da başlayan komünizmin bertaraf edilmesi ve demokrasileşmeyle birlikte dinî özgürlüklere yönelik kısıtlamalar da kalkmaya başlamıştır. Ancak son kırk yıldır yaşanan göçler, yasaklanan din eğitimi, dini yaşantıyla ilgili baskılar ve uygulanan ateistleştirme, kimliksizleştirme ve Bulgarlaştırma siyaseti, Müslümanların yeni şartlarda oluşan olumlu havadan yeterince istifade etmesini engellemiştir. Ayrıca bu geçiş süreci eski sistemin sadık elemanlarından olan Nedim Gencev gibileri bulundukları konumları terk etmemiş ve dini hayattaki gelişmeler üzerinde etkilerini korumuşlardır.

Bununla birlikte daha 1990 yılının başında “Yuvarlak Masa” toplanarak demokratik hakların iadesi ve bu bağlamda Müslümanların kimliğini de ilgilendiren bazı yasakların kaldırılması konusunda görüş birliği sağlanmış ve bu konuda aynı yıl

²¹⁴ Veselin Angelov, *a.g.e.*, s. 501-502.

²¹⁵ “Fetva”, *İnformatsionen Byulletin*, Sofya 1989, S. 2, s. 13

²¹⁶ Deklaratsiya na Visşiya Duhoven Sivets na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bılgariya (BTA), *Başmüftülük Arşivi*, Sofya.

içerisinde birçok adım atılmıştır²¹⁷.

Bu doğrultuda hareket eden Nedim Gencev, bir taraftan yeni havanın estirdiği demokrasi rüzgarlarından yararlanarak kendisini Müslümanlara kabul ettirmek, diğer taraftan da ülke içerisinde meydana gelebilecek ayaklanmaların önüne geçmek isteyen devletin arzularını gerçekleştirmek için halkı yatıştırmak amacıyla dini özgürlüklerin fiilen iadesiyle ilgili bazı adımlar atmıştır.

Öncelikle Bulgaristan'daki Müslümanların Türk isimlerinin iade edilmesi için Başmüftü Nedim Gencev aktif bir şekilde çalışmış, hatta bu konuda gevşeklik gösteren imam veya Müslümanları uyarmış, Türk isimlerini iade etmeyenlerin din görevlileri tarafından cenaze işlemlerinin yapılmaması yönünde emir çıkarmıştır²¹⁸.

Ayrıca son derece önemli bir adım olarak Müslümanların din adamı ihtiyacını karşılamak için Şumnu'daki Nüvvab Medresesini ihya ederek 1990 yılında Şumnu şehrinde Nüvvab İmam Hatip Lisesi ve Sofya'da üç yıllık İslam Enstitüsü'nü açmıştır. Şumnu'daki okulun büyük bir ilgiyle karşılanması ve maddî alt yapısının sınırlı olmasından dolayı taleplerin yetersiz kalması sebebiyle 1991 yılında Rusçuk (Ruse) şehrinde Nüvvâb İmam Hatip Lisesinin şubesi olarak bir İmam Hatip Lisesi daha faaliyete başlamış, aynı yıl Kırcaali'ye bağlı Mestanlı (Momçilgrad) kasabasındaki İmam Hatip Lisesi de kapılarını açmıştır²¹⁹. Birçok yerde Kur'an kursları yapılmaya başlanmış, hatim gelenekleri ihya edilmiş, Başmüftü Nedim Gencev bunların bazılarını bizzat katılmış, bazılarında da bölge müftüleri hazır bulunmuştur²²⁰.

Müslüman toplumunu dinî konularda bilgilendirme amacıyla 45 yıllık komünizm döneminden sonra ilk defa Türkçe ve Bulgarca dinî bir yayın olan *Müslümanlar* gazetesi, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğünün din ve kültür yayını olmak üzere 26 Nisan 1990 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.

²¹⁷ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*..., s. 114-125.

²¹⁸ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya

²¹⁹ Enfes Ali Mehmed, *Bulgaristan'da Bir Din Eğitimi Öğretimi Kurumu Olarak İmam-Hatip Liseleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007, s. 17-23; Gyulumser Yusufova, *İslyamskoto Religiozno Obrazovanie v Prehoda na Demokratiyata*, Godişnik na Vishiya İslyamski İnsitut, Sofya 2011, S. 3, s. 215-219 (Gülümser Yusufova, „Demokrasiye Geçiş Sürecinde İslâmî Din Eğitimi”, *Yüksek İslâm Enstitüsü Yıllığı*, Sofya 2011, sa. 3, s. 215-219).

²²⁰ Basri Mahmut, “Unutulmayan Gün”, *Müslümanlar Dergisi*, Kasım 1990, S. 3-4, s. 3; “Ananeler Canlanıyor”, *Müslümanlar Dergisi*, Kasım 1990, S. 3-4, s. 2.

Yıllarca alışmaları kısıtlanan veya sadece yaşlı imamların görev yapmasına izin verilen birçok camiler açılış ve imkanlar ölçüsünde yeni din görevlileri atanmıştır. rnek olarak göstermek gerekirse Sofya Kadı Seyfullah Efendi Camii imamlığına 1990 yılında Basri Pehlivan atanmıřtır²²¹.

Sosyalist rejim döneminde (1945-1989), yerel müftü sayısı sembolik olarak beşe dşrlmştir. Son sosyalist dönem Başmüftülük görevinde bulunan (1988-1991) ise Nedim Gencev'dir.

²²¹ *Başmüftülük Arşivi, Sofya*

IV. BÖLÜM

4. İKİLİ ANTLAŞMALARLA BELİRLenen BAŞMÜFTÜ YETKİ VE SORUMLULUKLARININ DEMOKRASİLEŞME DÖNEMİNDE UYGULANMASI (1990 – 2021)

Doğu Bloku çöküp komünist rejimler iktidarlarını kaybederken 10 Kasım 1989 tarihinden itibaren Bulgaristan’da da siyasi ve idari değişiklikler yaşanarak Bulgar Komünist Partisi devlet idaresinden el çekmek zorunda kaldı ve demokrasileşme sürecine girmeye başladı. Genellikle Bulgaristan’da 1990’lı yıllarda azınlıkların durumlarını iyileştirme ve temel haklarını sağlama doğrultusunda belirli adımlar atıldı. Ama bu dönemde tarihsel geçmiş sorgulanmadı, her şeyden önce, zorla kimlik değiştirme sürecinin niteliği ve doğurduğu olumsuz tesirler objektif bir biçimde irdelenip gereken sonuçlar çıkarılmadı²²². Buna rağmen yirmi yıla yakın bir süre içerisinde demokrasileşme sürecini yaşayarak gelişen, 2004’ten itibaren NATO üyesi ve 2007’den itibaren de Avrupa Birliği üyesi olan Bulgaristan’da gayri resmi olarak iki milyona yakın Müslüman nüfus bulunduğu söylenmektedir. Başmüftülük yetkilileri ise zaman zaman yaptıkları açıklamalarda Bulgaristan’da bir buçuk milyon dolayında Müslüman yaşadığını belirtmişlerdir²²³.

Burada bir parantez açarak ifade etmeliyiz ki, aslında 1878 yılından itibaren Bulgaristan nüfusu içerisinde her zaman yoğun bir Müslüman topluluğu bulunmuştur. Farklı dönemlerde genel nüfus içerisinde Müslüman nüfusu oran olarak resmî verilere göre %8-29 arası²²⁴, resmî olmayan tespitlere göre ise bu %15-30 arasında değişmiştir.

Meselâ, 2001 yılı resmi devlet istatistiklerine göre Müslüman nüfusun sayısı 966.978 kişidir²²⁵. Daha sonraki yıllarda birçok bağımsız araştırmacı ve kuruluş Bulgaristan Müslümanlarının sayısının 1-1,5 milyon arasında olduğunu ifade ederken

²²² İbrahim Yalımov, *Bulgaristan Türk Topluluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Başmüftülük Yay., Sofya 2016, s. 250.

²²³ Mustafa Aliş, “*Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Yapılanması ve Sorunları*”, Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, Editör: Ümmühan Özkan, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2008, s. 35.

²²⁴ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan’da Türk Varlığı...*, s. 75-96; Natsionalen statističeski institut (NSI), <https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> (Erişim: 26.02.2024).

²²⁵ <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm> (19.05.2024).

2011 nüfus sayımında bu sayı 577.139'a düşürülmüştür. Bu nüfus sayımı sonucunda ortaya çıkan sonuçlar açıkça bir şeylerin gizlenmeye çalışıldığı düşüncesini doğurmaktadır. Zira aynı istatistiklere göre, dinî mensubiyetini belirtmeyen 409.898 kişi ve bu husustaki soruyu cevaplamayan 2 milyon dolayında kişi bulunmaktadır. Ayrıca olaya etnik bakımdan bakıldığında 588.318 Türk, 325.343 Roman, 53.391 etnik grubunu belirtmeyen bir o kadar da başka milletlere mensup olanlar vardır.²²⁶ 2021 yılında yapılan nüfus sayımına göre, ülkede resmi olarak 638.000 Müslüman vardır, fakat bu son nüfus sayımı öncesinde Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Yüksek İslâm Şurasının 1558 numaralı ve 23.09.2020 tarihli kararıyla Başmüftülük (Müslümanlar Diyaneti) teşkilâtı tarafından yapılan Müslüman nüfusun tespitine yönelik çalışmayla 1.260.000'in üzerinde Müslüman olduğu anlaşılmıştır²²⁷. Bu ise genel nüfusun yüzde 19'una tekabül etmektedir²²⁸.

Bu yoğunlukta bir Müslüman nüfusun, yeni şartlarda dinî haklarını kullanma ve dinî idarelerini gündeme alma ihtiyacı hissetmeleri tabiidir. Bir asırdır, özellikle de komünizm döneminde Müslümanların dini idaresini kontrolü altında tutmaya çalışan ve zaman zaman tamamen yönlendiren Bulgaristan devletinin, her ne kadar demokrasileşmeden söz edilse de Başmüftülük teşkilatı gibi etkili olabilecek bir kurumu başı boş bırakmayacağı da akla uzak değildir. Ancak oluşan yeni şartlarda, önceki döneme nazaran bazı değişikliklerin yapılması da kaçınılmaz olmuştur.

Demokrasileşme süreciyle özellikle belirtmek gerekir ki, 12.07.1991 tarihinde yeni Anayasa kabul edildi ve bu Anayasada dinî hürriyete vurgu yapıldı (md. 12 ve 37). Bunun ardından Anayasa Mahkemesi, 5 numaralı ve 11.06.1992 tarihli kararıyla Dinler Kanununun birçok maddesini Anayasaya aykırı bularak iptal etti²²⁹. Bu

²²⁶ Nüfus sayımı sonuçlarıyla ilgili resmi veriler hakkında bk: *Prebroyavane – 2011 (Sayım – 2011)*, s. 24-29; <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>.

²²⁷ Ayrıntılı bilgiler için bkz: Başmüftülük Arşivi – Sofya; Kader Özlem, *AB Sonrası Bulgaristan'da Türk Azınlığa Dair Devam Eden Sorunlar*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEÜİİBFD) Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2019, s. 71.

²²⁸ Bulgaristan Türk ve Müslümanların nüfusu ile ilgili Başmüftülük ayrı bir sayım yapmıştır. Bu sayımı Bölge Müftülüklerine gönderilen talimatlar ve bu talimat doğrultusunda Müslüman teşkilatlar ve imamlar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Ortaya çıkan sonuç Bulgaristan resmi 2021 sayımından ciddi farklılık göstermiştir. Başmüftülüğün elde ettiği sonuçlara göre Müslüman ve Türk nüfusun sayısı resmi sayımdan çok daha yüksek çıkmıştır (Bkz. Ek: 4).

²²⁹ https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%B8%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0 (Erişim Tarihi 22.12.2023)

demokratik gelişmeler, dinî hayatı canlandırmak amacıyla bazı adımlar atılmasına vesile oldu.

Oluşan özgürlük ortamından istifade eden bazı imamlar, daha 1990 yılının sonlarında komünizmin mirası olan Başmüftü Nedim Gencev'in görevden uzaklaştırılması için imza kampanyası başlattılar, imzalı taleplerini Başbakanlık nezdindeki dinî konulara bakan ilgili kuruma (komiteye) gönderdiler²³⁰. Böylece Başmüftülüğün görevlerini nispeten daha iyi bir şekilde ifa edebilmesi için Müslüman halkın baskıları ve siyasî oluşumların desteğiyle komünizmin en ağır yıllarında Başmüftülük teşkilâtını idare eden şahısların uzaklaştırılması için bir adım atıldı. Ancak dönemin Başmüftüsünü destekleyenler de olduğu veya bunu bir şekilde sağladığı için Müslüman toplumu arasında ayrılık ortaya çıktı. Bu tartışmalar devam ederken 13.10.1991 tarihinde Bulgaristan'da parlamento seçimleri yapıldı ve 1991 yılının sonuna doğru yönetime Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH)'nin de desteklediği Demokratik Güçler Birliği (SDS) geldi. İzlediği antikomünist siyaset sebebiyle SDS hükümetinin Başbakanlıktaki Dinler Müdürünün 10.02.1992 tarihli emriyle Nedim Gencev'in 1988 yılındaki seçimi geçersiz sayılıp iptal edildi ve devamında görevden uzaklaştırma kararı verildi²³¹. Bunun üzerine 21.02.1992 tarihinde yine müdürün emriyle geçici olarak Ahmed Yakubov, Mustafa Hacı ve Mustafa Şakir'den oluşan üç kişilik Yüksek Din Kurulu tayin edildi²³². Görevden uzaklaştırılma kararına mahkeme yoluyla itiraz eden Nedim Gencev'in itirazı kabul edilmedi. Bu arada Bulgaristan Müslümanlarının geçici üçlü dinî idaresi, Başmüftü seçiminin de yapılacağı Milli Müslümanlar Konferansı düzenleme girişiminde bulundu ve 19.09.1992 tarihinde Sofya'da gerçekleştirildi, bu seçim ve konferansın diğer kararları 01.10.1992 tarihinde Dinler Müdürlüğü tarafından Dinler Kanununun

²³⁰ Mustafa Hacı, “*Glavno myuftiystvo sled demokratičnite promeni*”, 100 godini Glavno myuftiystvo (1910-2010), Glavno Myuftiystvo, Sofya 2011, s. 65-66.

²³¹ *Deloto Hasan i Çauş sreštu Balgariya*, Fondatsiya Balgarski advokati za pravata na çoveka, Sofya 2001, s. 9-10.

²³² *Deloto Hasan i Çauş sreštu Balgariya*..., s. 10; Mustafa Hacı, “*Glavno myuftiystvo sled demokratičnite promeni*”..., s. 66. Ayrıca bu olayların farklı ve yanlış bir şekilde tarihlendirilmesi konusunda Bkz.: İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*..., s. 132-134.

6. ve 16. maddelerine dayanarak tescil edildi²³³. Demokratikleşme sürecinin ilk Başmüftüsü olarak Kırcaali Müftüsü Fikri Salı(h) Hasan seçildi²³⁴.

Esen demokratik havanın ruhuna uygun olan bu olay, Bulgaristan Müslümanları tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydır. Çünkü Başmüftü ve on beş kişilik Yüksek Din Kurulunun seçimi, kurumun idari yapısı ile işleyişini belirleyen tüzüğün kabul edilmesi, ülkenin farklı bölgelerinden toplanan genellikle imam ve cemaat-i İslâmiye üyelerinden oluşan 700 delegenin 665'inin katılımıyla gerçekleşen ilk Milli Müslümanlar Konferansı tarafından yapıldı²³⁵.

4.1. Fikri Salih Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1992–1997)

Fikri Salih Hasan, 17.06.1963 tarihinde Kırcaali'nin İpdere (Çiçevo) köyünde doğdu. İlk ve orta tahsilini doğduğu köyde görerek daha sonra Mestanlı (Momçilgrad) kasabasında dört yıllık Otomotiv Meslek Lisesini tamamladı. Ardından askerliğini yaptıktan sonra iş hayatına otobüs şoförü olarak başladı. 1990-1991 eğitim yılında üç yıllık Sofya Yarı Yüksek İslam Enstitüsü açıldığında, enstitünün ilk öğrencilerinden biri olup eğitime başladı. Bir yıl sonra 1 Ekim 1991 tarihinde Kırcaali Bölge Müftüsü seçildi. Bu yüzden eğitimini gıyabi (açık öğretim) olarak sürdürdü. Yukarıda da belirtildiği üzere 19 Eylül 1992 tarihinde Yarı Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencisi olan Kırcaali Bölge Müftüsü Fikri Salih, Başmüftü olarak seçildi²³⁶. Bundan sonra da eğitimini gıyabi olarak sürdürüp 1994 yılında okulun ilk mezunları arasında yer aldı. Daha sonra 1998 yılında Yüksek İslâm Enstitüsüne dönüştürülen okulda bir yıl daha gıyabi olarak eğitim görerek yüksek öğrenim diplomasını 2000 yılında aldı. Fikri Salih, evli ve üç çocuk babasıdır²³⁷. 1992-1997 yılları arasında Başmüftülük makamında bulunan Fikri Salih, 2004-2005 yıllarında da resmen tanınmasa da bir

²³³ *Deloto Hasan i Çauş sreštu Balgariya.....*, s. 10; Konferansa giden süreç, yaşanan tartışmalar, yapılan protestolar ve siyasi müdahaleler hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Hacı, “Glavno myuftiystvo sled demokratičnite promeni”....., s. 67-68.

²³⁴ “Toplumda Lâyık Yerimizi Alalım”, *Müslümanlar*, Ekim 1992, S. 8 (26), s. 1-2.

²³⁵ Başmüftülük Arşivi – Sofya (tasnif edilmemiş belge); Hacı Fehmi Yavaş ve Ahmet Tımış, “İmanda Birlik, Aramızda Dirlik Olmalı”, *Müslümanlar*, Ekim 1992, S. 8 (26), s. 1-2.

²³⁶ “Toplumda Lâyık Yerimizi Alalım.....”, s. 1.

²³⁷ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya.....*, s. 303.

buçuk yıl Başmüftülük makamında bulundu. Ayrıca 1991-1992 tarihleri arasında Kırcaali Bölge Müftülüğü yaptı. Halen Başmüftülük teşkilâtında Başmüftülük Vaizi sıfatıyla Kırcaali bölgesinde dinî hizmetlerde bulunmaktadır.

4.1.1. Fikri Salih'in Devletçe Tanındığı Dönem (1992-1994)

Fikri Salih dönemi Başmüftülük tarihinde ayrı ve özel bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira demokrasileşme süreci ve dinî özgürlüklerin önü açılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Başmüftülük makamına seçildiği geniş katılımlı Milli Müslümanlar Konferansında *Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanları Dinî Yapı ve İdaresi Tüzüğü* adını taşıyan yeni bir tüzük kabul edildi²³⁸.

Başmüftülük teşkilâtının bundan sonraki çalışmalarını düzenleyecek ve sonradan yapılacak mevzuat çalışmalarına da kaynaklık edecek olan bu belgenin önemi, büyük ölçüde 1945 ve 1951 nizamnamelerine dayanmasıdır. 1992 yılında kabul edilen 124 maddelik *Tüzük*, daha sonraları 1994, 1995, 1996, 1997, 2000, 2003, 2005, 2008, 2009, 2011 ve 2016 yıllarında yeni hazırlanarak veya değişiklikler yapılarak kabul edilen, sonra da bazıları devletçe (Dinler Müdürlüğü veya Sofya Şehir Mahkemesince) tescil edilen, bazıları da edilmeyen tüzüklerin hazırlanmasında temel oluşturmaktadır. Bütün eksikliklerine rağmen demokratik ortamda Müslüman temsilcilerin katılımıyla kabul edilmiş olan *Tüzük*, bugün de var olan Millî Müslümanlar Konferansı, Yüksek İslâm Şurası, Başmüftülük, Bölge Müftülüğü, Müslüman Encümenliği ve Din Görevlileri şeklindeki yapıyı imar ederek bunların demokratik seçim yoluyla belirlenmesi esasını getirdi. Ayrıca vakıfların yönetimini ele alarak, Osmanlı döneminin ilkelerine koşut biçimde onların satılamayacakları kuralını koydu.

Başmüftü konusunu özel bir bölümde ele alan tüzük, VI. Bölüm 78-84. maddeler Başmüftünün taşıması gereken şart, yetki ve sorumlulukları belirlemektedir. 85-89. maddeler ise Başmüftülük dairesinin yetki ve sorumluluklarını ele almaktadır.

²³⁸ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya; İsmail Cambazov, *Myuftiyskata Sistema v Bulgariya*, 100 godini Glavno myuftiystvo (1910-2010), Glavno Myuftiystvo, Sofya 2011, s. 19; https://grandmufti.bg/images/phocadownload/NORMATIVNI_DOKUMENTI/USTAVI/USTAV%201992.pdf

Buna göre, daha önce 1986 tüzüğüyle yetkileri daraltılıp neredeyse sıfıra indirilerek bir masa memuruna dönüştürülen Başmüftünün yetki ve sorumluluk alanı genişletildi.

Başmüftü, Bulgaristan Müslümanlarının dinî temsilcisi olarak kaydedildi. (md. 78). Başmüftünün bölgelerde seçilen delegelerin katılımıyla üç yıllık dönem için seçileceği millî konferans, yeni bir uygulama olarak tüzüğe kondu (md. 79). Tüzüğün 80. Maddesinde Başmüftünün taşıması gereken şartlar belirlenerek Müslüman olması, din eğitimi almış olması, dinî hazırlık ve otorite sahibi olması, Devlet Emniyeti (DS) ve Bulgar Komünist Partisi (BKP) birimlerinde çalışmamış olması gerektiği ifade edilerek bu hususlara vurgu yapıldı. Sonraki iki maddede Başmüftü seçiminin yapılmasıyla ilgili kurallar tespit edildikten sonra 83. maddede Başmüftünün yetki ve sorumlulukları şöyle sıralanmıştır: Bölge müftülükleri aracılığıyla imam hatip ve müslüman encümenliklerini yönetmesi, dinî faaliyetlerin kontrolü, ülkedeki müslümanları gözetmesi, bölge müftülüklerin halkla ilişkisini temin etmesi, yeni okullar ve Kur'an kurslarının açılmasında destek sağlaması, okullardaki dinî eğitimden sorumlu olması.

Bu Tüzük, Başmüftünün yetki ve sorumluluk alanını müstakil olarak çizerken, aynı zamanda Başmüftünün, Başmüftü ve bölge müftülerinin tabii üye kabul edildiği Yüksek Din Kurulu (YDK)'nın başkanı olduğunu da karara bağlamıştır. Bu bakımdan Başmüftünün başkanlık ettiği YDK'nın yetkileri kısmen de olsa Başmüftünün yetkileri olarak değerlendirilebilir, zira bunları icra eden Başmüftülük makamıdır. Bu tüzüğün farklılığı 1919, 1945 ve 1951'de kabul edilenlere nazaran Başmüftünün tek başına kurumun idaresinin çoğu önemli kararını kendi alamaması ve bu kararların kolektif organa bağlanmasıdır. Meselâ İslâm dininin idarî ve dinî çalışmaları, vakıf mallarının idaresi ve tasarrufu, yerel müslüman teşkilatları vs. gibi önemli hususlar kolektif organ olan YDK'ya bağlanmıştır. Tüzük tescil edildikten sonra 1992 yılının ekim ayında düzenlenen yerel müslüman kongreleri yedi kişiyi bölge müftüsü olarak seçmiştir. Bunlar: Hacı Ahmet Dayıoğlu-Kırcaali, Ali Hayreddin-Paşmaklı (Smolyan), Ali Hacı Sadık-Filibe (Plovdiv), İsmet Karaçocuk-Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç), Mehmet Alâ-Hazergrad (Razgrad), Tahsin İlyaz-Şumnu (Şumen), İsmail Hakkı-Aytos²³⁹, olarak

²³⁹ “Yasal Bölge Müftüleri Seçildi”, Müslümanlar, Kasım 1992, S. 9 (27), s. 2.

belirlendi. Bundan sonraki aşama Eylül ayında seçilen yedi kişilik YDK üyelerine bu yedi bölge müftüsü de kaydedilerek YDK üyelerinin 14'e çıkarılması gerektiği halde Başmüftü, Mezahip Müdürlüğünün de uyarısına rağmen, YDK'nın düzenlemesini tüzüğün istediği şekilde tamamlayamamıştır²⁴⁰. Vakıflar Fonu Müdürü Arif Sami Ağuş, Başmüftünün sorumluluklarında eksik bulmuş ve bunları gidermek adına vakit kaybetmeden 1994 yılının sonlarında yeni bir Müslümanlar Kongresi yapılmasını teklif olarak sunmuştur²⁴¹. Ancak bu teklif, o zamanlar gerçekleştirilememiştir.

Başmüftülük teşkilatı yorumladığımız tüzükte iki bölümde (V. VI. bölümlerde) işlenmektedir. V. bölüm bölge müftülükleri ve müftüleri konularını işlemektedir. Burada 67. madde önemlidir. Bu madde Bulgaristan Müslümanlarını 8 bölge müftülüğüne ayırmaktadır: Razgrad, Şumen, Dobriç, Kırcaali, Plovdiv, Aytos. Bunlar eski müftülüklerdir. Burada Pomak Müftülüğü adı ile Türk Müftülüğünden bütün halk idaresi yılları süresince ayrılan Smolyan müftülüğü en nihayet yine yuvaya dönmektedir. Tüzük, Smolyan Müftülüğü'nü de Türk müftülüklerine katmaktadır. Bir de zaten var olan, fakat hiçbir yerde adı geçmeyen Sofya Müftülüğü yeniden açıldı. Böylece 6 bölge müftülüğü 8'e yükseldi. Bu 8 Bölge Müftülükleri Türk, Pomak, Çingene Müslümanların yaşadıkları tüm coğrafyayı kapsamaktadır. Böylece Müslümanlar arasında tam bir birlik yaratılmış oldu.

Yürürlüğe giren bu Tüzük gelecek zamanla da gelişecektir ama bununla birlikte bazı dönemlerde dışarıdan yapılan baskı ve müdahalelerle karışıklığa neden olacaktır, çünkü Tüzükte öngörülen İslâm cemaatlerinin, vakıfların, bölge müftülüklerinin çalışmalarına dair yönergelerin çıkarılması başarıya ve sonuca ulaşmamış, birçok meseleler askıya alınmıştır.

Din eğitimi çalışmalarıyla ilgili idari ve maddi sorunlar yaşanmakla beraber Sofya Yarı Yüksek İslâm Enstitüsü çalışmalarını sürdürmektedir. Hatta bu dönemde okulun Yüksek İslâm Enstitüsüne dönüştürülmesi için çalışmalar yapılmıştır²⁴². Ayrıca üç imam hatip lisesi de faaliyetlerini sürdürmüş, Şumnu ve Rusçuk imam hatip liselerinin hayırseverlerin yardımlarıyla tamir işlemleri yapılmıştır. Bu arada Sofya

²⁴⁰ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, YDK Arşivi, Arif Ağuş'un 28.06.1994 tarihli, 27 numaralı mektubu.

²⁴¹ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, YDK Arşivi, Arif Ağuş'un 02.11.1994 tarihli, 35 numaralı mektubu.

²⁴² İsmail Cambazov, *Sofya İslâm Enstitüsü; Anılar-Belgeler*, Davudoğlu Yay., Sofya 2006, s. 51-57.

Yarı Yüksek İslâm Enstitüsü ve üç imam hatip lisesine Türkiye Diyanet Vakfı ve bazı sivil kuruluşların temin ettiği öğretmenler görevlendirildi²⁴³. Başmüftü Fikri Salih'in bu döneminde Türkiye'yle daha yakın ilişkiler kurularak birçok faaliyete Türkiye'deki resmi kurum ve sivil kuruluşların desteği sağlandı.

Yaz Kur'ân kurslarının düzenlenmesi ve yaygınlaştırılması için farklı çalışmalar yapılmış, yaz Kur'ân kurslarında eğitimcilik yapacak kişiler getirilmiştir. Geniş halk kitlelerine dönük farklı etkinlik ve merasimlerde kurumu temsil etmiştir. Hatim, sünnet gibi halka yönelik önemli hizmetlerde bulunmaya başlamıştır.

Bir taraftan olumlu hizmetler olsa da diğer taraftan bazı olumsuzluklar ve eksikliklere yol verilmiş, demokrasileşme süreciyle birlikte bu dönem böyle karışık geçmiştir. Ancak bunlar belirli çevreleri rahatsız etmiş olacak ki, bir taraftan Nedim Gencev dışarıdan, diğer taraftan da bazı şahıslar içeriden Başmüftülük teşkilâtını istikrarsızlaştırmak için cemaati bölme girişimlerinde bulunmuş, yeni müftü seçimlerine gidilme yönünde talepler artmış ve farklı siyasî müdahalelere başvurulmuştur.

4.1.2. Fikri Salih'in Devletçe Tanınmadığı Dönem (1995-1997)

Bu arada ülkedeki siyasi ortamda değişiklikler yaşandı, 18 Aralık 1994 tarihinde eski Bulgar Komünist Partisinin devamı olan Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) iktidara geldi²⁴⁴. Bundan istifade ederek eski Başmüftü Nedim Gencev, 12 Kasım 1994 tarihinde Sofya'da Ulusal İslam Konferansını düzenleyerek kendisini Yüksek Din Kurulu Başkanı, Hacı Basri Şerifov'u Başmüftü olarak seçti. Bu toplantıda yeni tüzük kabul edilerek 1995 yılı başında Başbakanlık tarafından onaylandı²⁴⁵.

Bu durumun önünü almak amacıyla 06 Mart 1995 tarihinde ise Başmüftü Fikri Salih öncülüğünde ikinci bir Millî Müslümanlar Konferansı düzenlendi ve tüzükte

²⁴³ Hacı F. Hüseyin, "Okullarımız Açıldı, Ama Sorunlar Kaldı", Müslümanlar, Ekim 1992, S. 8 (26), s. 1-3.

²⁴⁴ [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B2_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F_\(1994\)_\(18.12.2023\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B2_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F_(1994)_(18.12.2023))

²⁴⁵ Deloto Hasan i Çauş sreštu Balgariya...., s. 13-14.

değişiklik yapıldı, fakat Başbakanlık tarafından onaylanmadı. Üç yıllık dönem için seçilen Başmüftü Fikri Salih, onun başkanlığındaki YDK ve bölge müftüleri dönemlerini tamamlayamadan 1995 yılının başlarında resmiyeti olmayan müftü konumuna düşmüştür. Buna rağmen belirli encümen ve imamları kontrol etmek ve Müslüman halkın desteğini belirli ölçüde almak suretiyle çalışmalarını illegal olarak sürdürmeye çalıştılar. Bu hengâmede var olan mevzuatın uygulanması zorlaştı, istikrar sağlanıncaya kadar imamların çalışması neredeyse kendi haline bırakıldı²⁴⁶.

Bu durum karşısında Bulgaristan'da yaşayan Müslüman toplumunun seçimle ortaya koyduğu iradeye saygı göstermeyen komünizm rejiminin göreve getirdiği Başmüftü Nedim Gencev, mahkeme önlerinde uzun yıllar sürecektir bir çekişmeyi de başlatmış bulunmaktadır.

19 Kasım 1996 tarihinde zamanın Başbakan Yardımcısı, 1995 tarihli tüzüğü ve Fikri Salih tarafından temsil edilen Başmüftü Makamının liderliğini tescil etmeyi reddetti. Bunun üzerine Fikri Salih, 5 Aralık 1996 tarihinde Yüksek Mahkemeye başvurdu. Yüksek Mahkeme 13 Mart 1997 tarihinde kararını vererek Başbakan Yardımcısının 1995 tüzüğünü ve Fikri Salih'in Başmüftülüğünü tescil etmeyi reddeden kararını kanuna ve Anayasa'nın 13. Maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti. Yüksek Mahkemenin 14 Ekim 1996 ve 13 Mart 1997 tarihlerindeki kararlarına rağmen Bakanlar Kurulu Fikri Salih'in Başmüftülüğüne onay vermedi. Bunun neticesinde biri sosyalist hükümetin desteğiyle Başmüftülük makamını işgal eden Nedim Gencev, diğeri ise Müslüman delegelerin oybirliğiyle seçilmiş ancak Sofya'da kiralık bir dairede hizmet vermeye çalışan iki Başmüftü durumu ortaya çıktı²⁴⁷. Fakat 1996 yılında devlet tarafından tüzük ve yönetimin kabul edilmemesi üzerine Müslümanlar Yüksek Mahkemeye başvurdular. 13.03.1997 yılında Yüksek Mahkeme'nin kararıyla 1995 yılında kabul edilen tüzük yine kabul edilmedi. Bu şekilde iki Başmüftülük resmen ortaya çıkmış bulunmaktadır²⁴⁸.

Nedim Gencev'in kurduğu kurumu inceleyecek olursak 12.11.1994 tarihinde Sofya'da düzenlenen Olağanüstü İslam Konferansı tarafından kabul edilip Bakanlar

²⁴⁶ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*...., s. 147-148.

²⁴⁷ Mustafa Aliş, "Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Yapılanması ve Sorunları"...., s. 37.

²⁴⁸ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*....., s. 149.

Kurulunca (Çiftçi Partisinden gelme Sv. Şivarov) onaylanan Nedim Gencev Tüzüğü, XI. başlığında Yüksek Müslüman Din Konseyini (resmi başlığı böyledir) şu şekilde kurumlaştırmaktadır²⁴⁹: Burada belirtmek gerekir ki, bahsi geçen kongrenin var oluşu sadece belge üzerinde olmasıdır.

“Yüksek Müslüman Din Konseyi, Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki İslam dinini, Yüksek Müslüman Şurasının oturumları arasında yönetmek için kurulan Yüksek ortak idare organıdır” (Md.66). Bu maddenin ikinci bendine göre, YMDK Başkanı bizzat şura tarafından seçilir. İslam dininin en yüksek dinî ve idarî yöneticisi olarak ilân edilen (Md.68) Yüksek Müslüman Din Konseyinin görevleri şöyle formüle edilmiştir:

1. İslâm dininin idari ve dini çalışmalarını teşkilatlandırıp yönetmek;
2. Müslümanların dini haklarını serbestçe kullanmalarına yardım etmek;
3. Dini meselelerde fetvalar ve talimatnameler çıkarmak;
4. İmam ve müezzin hazırlama çalışmalarını organize etmek;
5. Vakıf mallarının tasarrufuyla ilgili işlemlere müsaade etmek;
6. Şer’iye Mahkemesinde görülen davalara son merci olarak bakmak;
7. Bu tüzüğün icrasını denetlemek, uygulaması ile ilgili yorumlarda bulunmak;
8. Vakıf mallarının idaresi ve tasarrufuyla ilgili, Şer’iye Mahkemesinin çalışmalarına ilişkin çıkarılan genelgeleri onaylamak;
9. Başmüftülüğün, vilayet müftülüklerinin ve “Vakıf Malları” fonunun bütçelerini tasdik etmek;
10. Oturumlarında Başmüftü ve sancak müftülerini seçip atamak. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Başmüftüyü, Din-i İslam Teşkilatının belkemiği olan vilayet müftülerini seçip tayin etmek, Yüksek Müslüman Din Konseyinin on görevinden sadece bir tanesidir, yani sonuncusudur. Maddeye göre sanki Başmüftü için değil de Başmüftülüğe tayin edilen bir kapıcıdan bahsedilmektedir. Oysaki oldukça önemli bir yere sahiptir.

²⁴⁹ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, *Ustav za Duhovnoto Ustroystvo i Upravljenje na Myusyulmanite v Republika Bulgariya*, Sofya, kabul tarihi 2.11.1994, onay tarihi 22.02.1995.

Bu Tüzüğün en önemli özelliği 1910 yılında oluşturulan Bulgaristan Başmüftülüğü Müslümanlarının dinî ve idari lider kurumu olmaktan çıkararak yerine Yüksek Müslüman Din Kurulunu (YMDK) getirilmektedir. Artık Başmüftü ve Başmüftülük yoktur, YMDK ve onun Başkanı vardır. Hukuken görünen Bulgaristan Müslümanlarının dini lideridir²⁵⁰.

Ancak bu tarihten itibaren Bulgaristan Müslümanlarını bölmek, dinî özgürlüklerden gerektiği ölçüde yararlanmanın önüne geçmek ve dinî teşkilâtın çalışmalarını baltalamak amacıyla belirli güçlerin desteğiyle komünizm döneminin son Başmüftüsü Nedim Gencev öncülüğünde bir cephe oluşturuldu ve oradan yapılan yıkıcı saldırılar uzun yıllar devam etti.

Fikri Salih'in Başmüftülüğünü tescil etmeyi reddeden karar, kanuna ve Anayasa'nın 13. Maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edildi. Bu şekilde 1997 yılına kadar Bulgaristan'da Müslümanların dinî idaresi bir taraftan resmiyette tanınmayan Başmüftü Fikri Salih²⁵¹ bir taraftan ise Nedim Gencev, Başmüftülük iddialarında bulundular. Netice olarak biri sosyalist hükümetin desteğiyle Başmüftülük makamında bulundu, diğeri Müslüman delegelerin oybirliğiyle seçildi ancak Sofya'da kiralık bir dairede hizmet vermeye çalıştı. Görünen şudur ki Müslümanlar hiçbir zaman Nedim Gencev'i kendilerine Başmüftü ve idareci olarak kabul etmediler. Nedim Gencev, Todor Jivkov'un atadığı müftü olarak halk arasında halâ bilinmektedir. *Tüzük*'teki en köklü değişiklikler 1994 ve 1996 yıllarında Nedim Gencev'in düzenlediği ve Müslümanların büyük bir kısmı tarafından kabul görmeyen konferanslarda yapıldı. Çünkü bu değişikliklerle demokratik seçim ilkesi çiğnenerek, ülke genelinden seçilen 1000'in üzerinde Müslüman delegenin katılımıyla düzenlenen Millî Müslümanlar Konferansının bazı yetkileri alınarak büyük yetkilerle donatılan Yüksek İslâm Şurasına verildi. Ayrıca "Yüksek İslâm Şurası Başkanı" adlı yeni bir görev ihdas edilerek geleneksel olarak Başmüftüye verilen yetkilerin büyük bir kısmını aldı ve böyle bir durumda Başmüftü alelâde bir memur durumuna getirildi. Ayrıca bu *Tüzük* vakıfların satılmasına izin vererek birçok suiistimallere kapı araladı,

²⁵⁰ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, Yüksek Din Kurulu Bölümü, Bulgaristan Cumhuriyeti'nde İslâm Dini Tüzüğü, kabul tarihi 2.11.1994, onay tarihi 22.02.1995, s. 20-23.

²⁵¹ Devletin, Müslümanların işlerine müdahalelerinden sonra, Fikri Salih'in şikâyet dilekçesi üzerine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bulgaristan'ı mahkûm eden karar da çıkarmıştır.

müftülük teşkilâtının ekonomik bakımdan ciddî darbeler almasına sebep oldu.

4.2. Mustafa Hacı'nın İlk Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (1997– 2000)

Mustafa Aliş Hacı, 1962 yılında Bulgaristan'ın Pazarcık ili, Velingrad belediyesi, Draginovo köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini doğduğu köyde aldıktan sonra Velingrad Ormancılık Meslek Lisesini bitirdi. İş hayatına Belmeken-Sestrino baraj inşaatında çalışmakla başladı. Velingrad'taki mobilya fabrikasında da birkaç yıl çalıştı. Komünist rejimin çöküşünden hemen sonra 1990 yılında doğduğu köyde imamlık yapmaya başladı. 1992 yılında Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğünü idare eden ve düzenlenecek olan seçimleri hazırlamak üzere işbaşına getirilen üçlü komisyona katıldı. Bir süre Sofya İslâm Enstitüsünde hocalık da yapan Mustafa Hacı, 1993 yılında Ürdün'e giderek orada dört yıl Amman Üniversitesi Şariat Fakültesi'nde eğitim gördü. 1997 yılında mezun olduktan sonra ülkesine döner dönmez Milli Müslüman Konferansı tarafından Başmüftü seçildi²⁵². Üç yıl Başmüftülük görevini yürüttükten sonra, bir dönem (2000-2003) Yüksek İslâm Şurası Başkanı olarak seçildi. Bu arada Sofya Yeni Bulgar Üniversitesi'nde Mukayeseli Dinler Tarihi bölümünde yüksek lisans yapan Mustafa Hacı, 2004 yılında Sofya Yüksek İslâm Enstitüsü Rektörü olarak atandı. 2007 yılının sonunda Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimini tamamlayan Mustafa Hacı, Din Sosyolojisi doktoru oldu. Defalarca Başmüftü seçilmiş olup halen bu görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır²⁵³.

Milli Müslümanlar Kongresi 23 Ekim 1997 tarihinde Sofya'nın "Universiyada" salonunda 1362 delegenin katılımıyla o güne kadar var olan iki müftülüğün birleşme konferansı yapıldı. Bu kongrede Müslümanlar müftülerini oy birliği ile seçtiler. **Mustafa Aliş Hacı** Başmüftü, **Hüseyin Ahmed Karamolla**'da

²⁵² *Bulgaristan Cumhuriyeti Bulgaristan Halk Ordusu İstihbarat Teşkilatları ile Devlet Güvenliği'ne Mensup Bulgaristan Vatandaşlarını ve İlgili Belgeleri Açıklama Komisyonu'nun* 17.01.2012 tarih ve 299 numaralı Müslüman Cemaati'nin idari organlarında bulunan şahıslarla ilgili verdiği kararında Mustafa Aliş Hacı farklı dönemlerde komünist istihbaratına mensubiyetinin bulunduğunu belirtmiş ancak kendisi bunu yalanlamaktadır.

²⁵³ *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, Dr. Mustafa Hacı Özgeçmiş, 24.02.2019.

Yüksek İslam Şurası (YİŞ) Başkanı seçildi²⁵⁴. Söz konusu kongre, beş gün sonra 28 Ekim 1997’de Başbakan Yardımcısı tarafından Dini Cemaatler Kanunu’nun 6. ve 16. maddelerine dayanarak dinî cemaatler kütüğüne tescil edildi. Bu kongre Başmüftünün Bulgaristan Müslüman Cemaatini temsil etme yetkilerini kendisine iade etti²⁵⁵.

Mustafa Aliş, Başmüftülük sorunu da dâhil eskiden kalan her şeyi demokratik esaslar çerçevesinde değiştirmek niyetindedir. Nitekim bu konuda adım atılarak Nedim Gencev’in de rızasıyla 23 Ekim 1997 tarihinde *Birleştirici Müslümanlar Kongresi* yapılmasına karar verildi, ancak seçimi kazanamayacağını anlayan Gencev, bu Kongre’ye son anda katılmaktan vazgeçti ve Bulgaristan Müslümanlarının resmî temsilcisinin YİDŞ Başkanı olarak kendisinin olduğunu iddia etti²⁵⁶.

Birleştirici Müslümanlar Kongresi iki esas görev üstlendi: İslâm dini teşkilatının yasası olan tüzüğü inceleyip kabul etmek ve bu tüzüğü uygulayacak olan yönetim kurullarını da seçmek. Tüzük şöyle formüle edildi:

- I. İlgili yerleşim yerinde veya bölgesinde Müslümanların genel toplantısı;
- II. Müslüman Encümenliği;
- III. Yerleşim Müslüman Konferansı;
- IV. Bölge Müftüsü;
- V. Bölge Müslümanlar Konferansı;
- VI. Ulusal Milli Müslümanlar Konferansı
- VII. Başmüftü
- VIII. Yüksek Müslüman Şurası²⁵⁷.

Tüzükte Bulgaristan Müslümanlarının teşkilâtı kademelerinde yer alan her basamağa belli başlı görevler yüklendi, her birinin yapacakları işler gösterildi,

²⁵⁴ *Daima Birlik ve Beraberlik İçinde Olalım*, Müslümanlar, Ocak 1998, S. 1 (72), s. 1.

²⁵⁵ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 323-324.

²⁵⁶ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012).....*, s. 174-175.

²⁵⁷ “*Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya*”, Sofya, 23.10.1997.

zamanın ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem kuruldu. Başmüftü ile Yüksek Din Şurasına aynı temsilcilik ve yöneticilik görevlerini yükleyen eski tüzüklere nazaran bu tüzük iki yüksek liderin konumu arasındaki farkı ve sınırı açıkça belirtmektedir.

1997 yılında olan kongrede Müslümanların iki kurumdan bir kuruma geçişi sağlandı. Delegeler Mustafa Hacı'yı Başmüftü ve Hüseyin Karamolla'yı Yüksek Müslüman Şurası Başkanı seçti. Bu şekilde Bulgaristan'daki Müslümanları temsilen tek Başmüftü seçilmiş olup tek merkezde birleşildi. Böylece Mustafa Hacı'nın da resmî olarak birinci dönemi başlamış oldu. Çünkü Bulgaristan'daki Diyanet Müdürlüğü yeni yönetimi, seçimini ve yeni tüzüğü onayladı. Nedim Gencev yine hem bu kongreyi, hem de sonraki kongreleri kabul etmeyip mahkemelere başvurdu. 1997, 2000, 2005, 2008, 2009 ve 2011 yıllarında düzenlenen Müslüman Konferanslarını kabul etmedi. Sonradan yapılan bu kongrelere karşı davalar açtı ve bu dönemlerde Başmüftülük kurumu mahkemelerle ciddi bir şekilde uğraşmak durumunda kaldı. Bir yandan bu sorunlarla uğraşılırken Müslümanlara yönelik büyük ve kapsamlı işler de yapılmaya, ciddi adımlar atılmaya da başlanmıştır.

1997 yılından itibaren Başmüftülük sisteminin güçlendirilmesi yönünde önemli stratejik adımlar atıldı. Özellikle Bulgaristan Diyanet Müdürlüğü ile Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 17.06.1998 tarihinde imzalanan *Protokol* neticesinde Başmüftülük ve Türkiye Diyanet Vakfı arasında gerçekleşen işbirliğinin büyük katkıları oldu²⁵⁸.

Bakanlar Kurulu'nun 1998 tarihli ve 15 numaralı kararıyla Yarı Yüksek İslam Enstitüsü kapatılıp yerine Yüksek İslam Enstitüsü (YİE) açıldı. Bakanlar Kurulu'na onaylanan iç tüzük gereğince YİE Başmüftülük nezdinde yüksek bir dinî okul olup tüzel kişiliği ve akademik özerkliği bulunan bir statüye sahiptir. Başlıca amacı, bir yandan ilahiyatçı; yani müftü, vaiz ve imam yetiştirmektir. Müfredat programları İslamî din eğitimi geleneğine uygun biçimde YİE'de biriken ve Türkiye ilahiyat fakültelerinin deneyimlerinden yararlanarak hazırlandılar. Yüksek Öğretim Yasası ve 1998 yılında onaylanan İlahiyat alanında yükseköğrenimle ilgili Devlet Standartları

²⁵⁸ Protokol metni ve gelişmeler için bkz.: İsmail Cambazov, *Sofya İslâm Enstitüsü; Anılar-Belgeler*, Sofya 2005, s. 160-169.

Talimatnamesine tamamen uygundurlar.

Önemli bir gelişme de 01.09.1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş olan *Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi*'dir²⁵⁹. Bu *Sözleşme*'nin bazı hükümleri Bulgar makamlarınca her ne kadar görmezlikten gelse de Müslüman-Türk azınlığı açısından önemlidir. Zira devleti sadece azınlıkların haklarını korumakla değil, aynı zamanda onları teşvik etmekle yükümlü kılmaktadır²⁶⁰.

Bakanlar Kurulu tarafından 8 Nisan 1999 tarihinde 17 sayılı emirle onaylanan Lisans Müfredat Planında 2040 saat zorunlu meslek dersleri; Kur'an-ı Kerîm, tefsir, hadis, kelâm, İslam tarihi, felsefe ve Arapça; 1900 saat zorunlu seçmeli ve fakültatif (bölüm içi) ders yer almaktadır. Zorunlu seçmeli derslerin çoğunluğunu pedagoji, psikoloji ve din eğitimi metotları oluşturmaktadır²⁶¹.

1997-2000 yılları arasında döneminde geniş halk kitlelerine İslâmiyeti tanıtıcı, müminlerin din bilgisini ve kültürünü yükselten kitaplar çıkarılmaya başlandı. Örneğin bu üç yıl içinde Başmüftülüğün çıkardığı *İslâm Dini, İslâm İlmihali, Her şeye Kadir Allah Celle Celâlihü, İncil, Kur'an ve Bilim, İslâmın Temelleri, Kısa Resimli İslâma Giriş, Dualar ve Zikirler, Hac Rehberi* vesaire gibi kitaplar inançlı insanlarımıza çok büyük yardımda bulunmuşlardır. Dinî tahsil görmemiş birçok Müslüman inanan, İslâmın şartlarını Başmüftülüğün çıkardığı bu kitaplardan öğrendi. Aynı zamanda vakıflar meselesi üzerine de gidildi. Vakıfların iadesinin kararlaştırılmasından sonra her malın tapusu araştırıldı, mal müdürlükleri, noterlerden tapular istendi ve her mülk için mahkemeye müracaatlar ve şahitler temin edilerek takip edilmeye başlandı.

Yönetim idaresi, 3 yıl olan dönemi büyük çalışmaların ardından tamamlamış oldu. Bunun üzerine Yüksek İslam Şurası kararı ile 28 Ekim 2000 tarihinde bir sonraki dönem için seçim kongresi yapılması karar alınarak sonraki dönem konferans günü belirlendi²⁶².

²⁵⁹ İbrahim Tatarlı, *Pravata na Choveka, Na Natsiite i na Maltsinstvata*, Sofya 2009, s. 602-609.

²⁶⁰ İbrahim Tatarlı, *Pravata na Choveka*....., s. 102-114.

²⁶¹ Türkiye Diyanet Vakfı, "Bulgaristan Raporu" Nisan 2015, [https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20\(2015\).pdf](https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20(2015).pdf) (05.01.2021), s.32.

²⁶² Başmüftülük Arşivi, Sofya, 1997-2000 Faaliyet Bülteni, Sofya 2000.

4.3. Selim Mehmed Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2000 – 2003)

Selim Mehmed 19 Eylül 1960 yılında Aytos'ta doğdu. İlk ve orta okulu doğduğu kasabada bitirdi. Ailesi iş gereğince Asenovgrad'a (Stanimaka) yerleşti ve meslek okulunu Plovdiv'te (Filibe) bitirdi. Ailesinin geçimini sağlamak için çeşitli işlerde çalışarak geçimlerini sağladı. Genellikle inşaat işlerinde, boyacılıkta, yeri geldiğinde de memurluk yaparak geçimini sağladı. Selim Mehmet önüne çıkan fırsata dört elle sarılıp 1992 yılında başladığı ön lisans eğitimi veren Sofya Yarı Yüksek İslâm Enstitüsünü 1995 yılında tamamladı, diplomasını aldı. Selim Mehmet daha aynı ders yılında İslâm Enstitüsünün Türkiye Diyanet İşleri Bakanlığının İstanbul'daki Haseki İhtisas Kursuna gönderdiği 6 kişilik gruba katılarak iki sene de Türkiye'de okudu, dinî bilgilerini arttırdı. İki yıllık Haseki İhtisas Kursu, zamanında Türkiye'de bir müftülük okulu olarak kabul edilmektedir²⁶³. Selim Mehmed'in 2000 yılında Filibe (Plovdiv) Müftülük görevine gelmesi tüzük gereğince. Başmüftü olabilmesi için tüzükte Bölge müftüsü olması şartı bulunmaktadır.

28 Ekim 2000 günü Milli Müslümanlar Kongresi yapıldı. Müslüman encümenliklerin seçip gönderdikleri 1160 delegeden 819'u konferansa katılarak gündem olarak iki meseleyi değerlendirdi: Tüzükte bazı değişiklikler, Başmüftü, YİŞ üyeleri ve başkanını seçmek konularında oldu. Konferans sonucu **Selim Mehmed Başmüftü**, **Mustafa Aliş Hacı**'da YİŞ Başkanı olarak oybirliği ile seçildi²⁶⁴.

Din İşleri Müdürlüğü yapılan seçimi onayladı ve tüzükte yapılan değişiklikleri kayda geçirdi. Nedim Gencev yine kongreyi kabul etmedi ve mahkemelere başvurdu.

Yüksek İslam Şurası hukuki statüsü, hakları ve yetkileri, tek bir fiil değişikliği ile yeniden düzenlendi, eski tüzükte “Yüksek İslam Şurası, Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlarının iki konferans arasındaki dini çalışmalarını idare eden “Yüksek bir organdır” ifadesinin geçtiği 66'cı madde, değiştirilerek: “Yüksek İslam Şurası, Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlarının iki ulusal konferans arasında dinî

²⁶³ Selim Mehmed mülakatı 22.12.2023; Başmüftülük Arşivi – Sofya, Selim Mehmed Dosyası, Özgeçmiş; İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 350;

²⁶⁴ Başmüftülük Arşivi, Sofya, 28.10.2000 Müslümanlar Kongresi Tutanakları.

çalışmalarına dair karar alan kolektif bir organdır.” dendi. Birinci şeklinde Yüksek İslam Şurası, karar alan ve icra eden özerk bir kurumdur. Neredeyse Başmüftünün üstünde bir denetleme kurumu haline geldi. İkincisinde ise sadece karar alma yetkisi oldu. İdare etme yetkisi alındı. Bu durumu, bir nevi parlamento-hükümet ilişkisi gibi açıklamak mümkündür. Parlamento karar alırken (kanunlar, tüzükler kabul ediyor) hükümet icra etmektedir. Ancak hükümeti parlamento değil, Başbakan yönetmektedir. Bundan böyle Başmüftülüğü Yüksek İslam Şurası değil de, Başmüftü yönetecekti. Bunun için Başmüftülüğün hukukî statüsü de kökünden değiştirildi.

Yeni Başmüftü, Müslümanların dinî işlerini yönetip idare etmekte kendisine rakip istemiyordu. Bunun böyle olduğunu önümüzdeki çalışmalarında da göreceğiz. Bu amaçla Başmüftünün teklîğinin altını çizmek için tüzüğe ayrıca bir bölüm konu (XIV bölüm). Aynı maksatla “Müslüman Encümenlikleri” bölümünde de üzerinde derinleşmeyince manası pek anlaşılmayan ancak statü değiştirici bir durum getiren 28. Madde bulunmaktadır. Bu madde görünüşte çok makul şöyle bir hüküm getirmektedir: “Plovdiv, Pazarcık, Ruse, Varna, Şumen, Tırgovişte, Rakovski, Kırcaali, Sviştov, Pleven, Zlatograd, Velingrad, Vidin, Köstendil, Blagoevgrad, Aytos, Sliven, Yambol, Haskovo, Nikopol, Dobriç, Provadiya, Balçık, Kazanlık, Veliko Tırново, Nova Zagora ve Montana’daki Müslüman Encümenlikleri, vakıf mallarının iyi tasarrufu ve idaresi maksadıyla Yüksek İslam Şurası kararı gereğince Başmüftü tarafından tayin olunurlar²⁶⁵. Burada bazı Müslüman encümenlikleri bizzat Başmüftünün idaresi altına verildi.

Tüzük, vakıf mallarının sahibini, dolayısı ile hukuki statüsünü de değiştirdi. Önceki tüzükte vakıf malları bulundukları yerlerdeki Müslüman Encümenliklerin idaresinde idi. 95’inci madde bu durumu kökünden değiştirdi. “İslâm dininin elinde bulunan bütün taşınır taşınmaz mallar vakıftır. Vakıflar bulundukları bölgelerdeki Müslüman encümenlikleri tarafından idare edilirler. Taşınır ve taşınmaz vakıf mallarının alım-satım, tasarruf işlemleri Bulgaristan Cumhuriyeti Müslüman cemaati adına Başmüftülük “Vakıflar Fonu” tarafından yürütülecektir. Bu işlemleri onun tarafından noter tasdikli vekâletname ile görevlendirdiği başka bir kişi de

²⁶⁵ “Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya”, Sofya 28.10.2000.

yürütebilecektir. Buradan en önemli sonuç olarak Şumnu, Filibe gibi Müslüman encümenlikleri vakıflarının olmadığını, mal sahipliği encümenliklerden Başmüftülüğe geçmekte olduğunu görmekteyiz. Tüzükte getirilen bu yenilikler vakıf mallarının daha tasarruflu kullanımını hedeflemektedir.

Genç ve başarılı bir Başmüftü olan Selim Mehmet, hızla yükselerek devlet ve hükümette etkili bir konuma geldi. Medyada popüler bir figür haline gelen Selim Mehmet Hoca, üst düzey devlet görevlileriyle sık sık bir araya gelerek, uluslararası alanda tanındı. Özellikle Papa Yoan Pavel ile yaptığı görüşme büyük yankı uyandırarak ve Bulgaristan Müslümanları adına önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir²⁶⁶.

Başmüftü Selim Mehmet'in 2001 yılında Sofya'da düzenlenen Dünya İslam Konferansında 50'den fazla Müslüman memleket delegesi, Dünya İslam Bankası Yönetim Kurulu, varlıklı ve güçlü Arap vakıfları başkanları önünde yaptığı konuşma Asya'da, Afrika'da birçok günlük medya tarafından tam metin olarak verildi. Bu o zamanlar büyük bir başarı olarak tarihe geçti²⁶⁷. Selim Mehmet'in Başmüftülükte yaptığı büyük işlerden bir tanesi de İslam Konferansı'nın yardımıyla Sofya'nın Malinova Dolina semtinde bir Bulgaristan İslam Kültür Merkezini kurmak için aldığı 27 dönümlük arazidir. Bugüne kadar kurulup faaliyete geçmemiş olsa da önemli bir hizmettir²⁶⁸. Bu arsa üzerine yapılması planlanan İslam Kültür Merkezi projesi onaylandı ancak yapılmasına hala belediye tarafından izin verilmemektedir.

Selim Mehmet, kitaplar bastırarak öğretmenleri eğitti ve Müslüman gençlerin din eğitiminde önlerini açtı. Başmüftü Selim Mehmed, eğitim kurumlarını yakından takip ederek eğitim standartlarını yükseltmeye çalıştı. Selim Mehmed Başmüftü olarak bu dönemde yetki ve sorumluluklarla ilgili faaliyetler gösterdi. Bu dönemde en önemli faaliyetler ise Müslüman çocuklara yönelik yapılan faaliyetlerdir. Çocuklarda dinî ve millî şuuru oluşturmak için Bulgaristan'da resmî olarak yeni kurslar açmaya çalışıp gayret etti.

²⁶⁶ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 354-357.

²⁶⁷ Basri Zilabid Çalışkan, *a.g.e.*, s. 108.

²⁶⁸ Başmüftülük Arşivi – Sofya, 2000-2003 Faliyet Byulteni, Sofya 2003.

Bu süreç esnasında atılan diğer önemli adım ise yarım asır hüküm sürdükten sonra yeni bir *Dinler Kanunu*'nun 02.01.2003 tarihinde yürürlüğe girmesidir²⁶⁹. Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve insan hakları ile ilgilenen kurumların benimsedikleri ilkeler doğrultusunda hazırlanan *Dinler Kanunu*, son derece demokratik bir düzen getirdi²⁷⁰. Ancak diğer dinî topluluklara nazaran Ortodoks Kilisesi'ni ayrıcalıklı tuttu. Bununla birlikte daha önce Diyanet Müdürlüğü'nün yetkisinde olan dinî toplulukların kararlarını tescil yetkisini Sofya Şehir Mahkemesine verdi. Bu da uygulamada birtakım ciddi ve dinî toplulukları yıpratıcı, hatta zaman zaman yıkıcı sayılabilecek sorunlar doğurdu. Daha önceleri Diyanet Müdürlüğü'nün düştüğü yetkileri aşma hatası ve bunun sonucunda devletin dinî toplulukların iç işlerine müdahalesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Başmüftülük ile ilgili Bulgaristan aleyhine iki karar çıkarmasına sebep oldu²⁷¹. Mahkemenin de aynı tutumu sergilemesinden dolayı bugün AİHM'de dava devam etmektedir.

Bundan dolayı Bulgaristan'da demokrasiye geçiş döneminde dinsel faaliyetlerin özgürce yürütülmesini sağlayabilmek için gerekli koşulların oluşturulması gerekiyordu. Yeni anayasa ve Dinî Cemaatler Yasası'nda (2002) bir taraftan bireysel dinî hak ve özgürlükler, öte taraftan da dinî cemaatlerin hak ve yetkileri ayrıntılı biçimde belirlendi. Yasa, çeşitli dinlere ait yurttaşlara dinî cemaat kurma hakkı sağlamaktadır. Bundan dolayı Bulgaristan'da Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar oluşturuldu ve bir dönemde iki müftülük kurumu ortaya çıktı. Bu durum fazla sürmedi. Çünkü devlet ve iktidar çevreleri tescil gereksiniminden yararlanarak 2002 yasasında yer alan, “*devlet dinî cemaat ve kurumlarının iç işlerine karışamaz*” (mad. 4, fık. 2) hükmünü çiğnemektedirler. Demokrasiye geçiş döneminde Sofya Şehir Mahkemesi eski Başmüftü Nedim Gencev'in açtığı davalara yaslanıp Ulusal Müslüman Konferansların onayladığı tüzükleri ve seçtikleri yönetim kurumlarını tescil etmeyerek Müslümanları bölmeye çalıştı, müftülüklerin

²⁶⁹ Başmüftülük Arşivi – Sofya, 2000-2003 Faliyet Byulteni, Sofya 2003; *Zakon za Veroizpovdaniyata*”, *Dirjaven Vestnik*, 29.12. 2002, S. 120.

²⁷⁰ İvan Jele, „*Promeni viv Vzaimootnoşeniyata Mejdu Religiya i Dirjava v Bilgariya v Demokratiçniya Period*” *Bilgariya-Avtstriya, Obrazovanieto i Religiyata viv Vreme na Promyana*, Haz.: Ednan Aslan ve Radka Vasileva, Veliko Tırnovo 2010, s. 57-60.

²⁷¹ “*Müslüman Topluluğu Yüksek Din Şurasının Bulgaristan'a Karşı Davası*”, Stasburg, 16. 12. 2004, s. 25. Bu dava kararı basılmamıştır, ancak sanal ortamda bkz.: www.mjeli.government.bg/publications/Reshenia/d_vdsmo.doc. (12.05.2022).

çalışmalarını kısıtlamayı denedi²⁷².

4.4. Üçlü İdare Döneminde Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2004 – 2005)

2003 yılında Yüksek İslâm Şurasının dönemi tamamlandıktan sonra yeni kongre için 13.12.2003 tarihinde milli kongre yapılması için karar aldı. Genel olarak Müslümanlar için yeni bir dönem başlayacağı gözükmemektedir. Bundan sonra kongrelerde alınacak olan kararlar ve tüzük değişiklikleri mahkeme tarafından tescillemek gerekecektir, böylece 13.12.2003 yılında yapılan Millî Müslüman Kongresinde Başmüftü olarak yeniden Fikri Salih'i, Yüksek Şura Başkanı ise Rıdvan Kadyov²⁷³ seçti. Nedim Gencev, tescilin mahkemede olmasını fırsat bilerek kendi çapında sembolik olarak ikinci paralel bir kongre yaptı. İki taraf da aynı günde tescil için başvuruda bulundu. Üstelik Nedim Gencev, Fikri Salih'in kongresinin tescil edilmemesi için itiraz dilekçesi de verdi. Sofya Şehir Mahkemesi Gencev'in bu itirazını kabul etmiş olup Fikri Salih'in Başmüftülüğü, Rıdvan Mustafa Kadyov'un da YİŞ Başkanlığı'nın tescilini gerçekleştirmedi²⁷⁴.

Bununla yetinmeyip mahkeme daha önce yapılan kongreleri ve alınan kararları geçersiz olarak kabul etti. Bu şekilde Başmüftülüğün resmi kararları yok sayıldı. Bu durumdan çıkabilmek için 19.07.2004 yılında üçlü yönetim kararı alındı²⁷⁵.

Sofya Şehir Mahkemesi bu karışık durumdan çıkmak için 19 Temmuz 2004'te Fikri Salih, Rıdvan Kadyov ve Osman İsmailov'dan oluşan geçici üçlü bir komisyon tayin etti. Bu üçlü komisyon kısa zaman içerisinde kongre yapmakla mükellefti. Gencev, üçlü yönetime karşı da dava açtı. Bu dava neticelenmeden yeni kongre ile

²⁷² Şabanali Ahmed, *Bulgaristan Başmüftülüğün Dünü Bugünü*, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24683/bulgaristan-basmuftulugun-dunu-bugunu>, (23.05.2022).

²⁷³ *Bulgaristan Cumhuriyeti Bulgaristan Halk Ordusu İstihbarat Teşkilatları ile Devlet Güvenliği'ne Mensup Bulgaristan Vatandaşlarını ve İlgili Belgeleri Açıklama Komisyonu'nun* 17.01.2012 tarih ve 299 numaralı Müslüman Cemaati'nin idari organlarında bulunan şahıslarla ilgili verdiği kararında Rıdvan Mustafa Kadyov komünist istihbaratına mensubiyetinin bulunduğunu belirtmiştir.

²⁷⁴ Mustafa Hacı, "Glavno myuftiystvo sled demokratičnite promeni..... s. 76; *Başmüftü Fikri Salih ile Mülakat*, Müslümanlar, Ağustos 2004, S. 3(123), s. 1.

²⁷⁵ Şabanali Ahmed, a.g.m., <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24683/bulgaristan-basmuftulugun-dunu-bugunu>, (23.05.2022).

seçim yapılmak zorunda kalındı. Nitekim 20 Mart 2005'te kongre yapılması için üçlü yönetim karar aldı, kongre hazırlıkları yapıldı ve kongre gerçekleştirildi²⁷⁶.

Sofya Şehir Mahkemesinin yargı teşkilatı, Bulgaristan Müslümanlarının demokratik bir biçimde seçtiği yönetim organlarını tescil etmesi gerekirken, uygulamadaki ufak tefek bazı hatalara tutunup Müslümanların kanunlar çerçevesinde kullandıkları iradelerini yok sayarak topluluğun iç işlerine birkaç defa müdahale etti ve böylece Avrupa Komisyonunun insan haklarının korunması ile ilgili eleştirilerine de maruz kaldı²⁷⁷.

13 Aralık 2003 ile 20 Mart 2005 tarihleri arasında Başmüftülüğü idare eden komisyon, Müslüman toplumun birliğini koruyarak, devlet mahkemelerinin İslam diniyle alay etmesine ve sistemin doğru işlemlerini engellemeye çalıştı. Ayrıca, Nedim Gencev'in tekrar Başmüftülüğe dönüşünü engelleyerek, Başmüftülüğün itibarını onarmak için çeşitli skandallarla mücadele etti. Bu yönetim ile Bulgaristan halkı tarafından Nedim Gencev dışlandı ve itibarsızlaştırıldı.

4.5. Mustafa Hacı'nın İkinci Dönemi ve Devamında Başmüftünün Yetki ve Sorumluluklarının Uygulanması (2005– 2021)

2005 yılında gerçekleşen konferans Sofya Şehir Mahkemesi'nin kararıyla gerçekleşti, çünkü Müslüman toplumunu ayırmaya çalışan, eski baş müftü Nedim Gencev Strazburg'ta yürüttüğü davayı kazandı ve üç bölge müftüsü bu süreçte Gencev'in destekçileri oldu. Bunlar Şinasi Süleyman, Ramazan Malekov ve İbryam İslam Mustafa Hacı'yı Başmüftü olarak ve Basri Pehlivan'ı Yüksek Şura Başkanı olarak seçen 2005 konferansının usulüne ve hukuka uygunluğuna itiraz eden bir dava açtılar²⁷⁸.

²⁷⁶ İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012)*....., s. 195-196.

²⁷⁷ “*Doklad na EKRN za Bulgariya* 24. 02. 2009, s. 15 (Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun Bulgaristan Raporu), 24. 02. 2009, s. 15)-
<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/bulgaria/BGR-CbC-IV-2009-002-BGR.pdf>. (22.12.2023)

²⁷⁸“<https://www.bghelsinki.org/bg/publication/na-izvnednata-konferenciya-na-myusylmansko-veroizpovedanie-nisho-novo-careshe-edinodushie> (22.12.2023); *Deloto Hasan i Čauš sreštu Balgariya*...., s. 57.

20 Mart 2005 tarihinde Milli Müslümanlar Kongresinde Fikri Salih, Nasuf Nasuf ve Mustafa Hacı Başmüftü adayı oldu, oylama neticesinde 1400 evet, 3 hayır ve 1 çekimser oyla Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü'ne Mustafa Hacı seçildi ve başmüftülüğü Sofya Şehir Mahkemesince de 21 Mayıs 2005 tarihinde onaylandı²⁷⁹. Bu kongre 1404 delegenin, birkaç yüz misafirin, yabancı ülkelerden gelen heyetlerin, Müslüman ülkelerin başkentteki büyükelçilerin, temsilcilerin, kalabalık bir gazeteci grubunun huzurunda gerçekleşti.

20.03.2005 tarihli tüzüğün üçüncü bölümünde Başmüftü ve Başmüftülük kurumu meselelerini yeni baştan düzenledi. Başmüftü ve YİŞ Başkanının o zamanda herkeste pek kolay bulunmayan iki sıfatı şart koşturur: Birincisi yüksek din eğitimi görmüş olmaları, ikincisi gerekli dinî hazırlığa sahip olmalarıdır. Yani bu tüzüğü hazırlayan komisyon sadece ilâhiyat fakültesini yeterli bulmamış, ayrıca gerekli dinî hazırlık meselesini de şart koşturur (Md. 26 ve Md. 34)²⁸⁰. 35. Madde ise YİŞ tarafından tayin edilip Başmüftü adaylarının belgelerini kabul edip incelemeye alan komisyonun aynı zamanda bu “*gerekli dinî hazırlığı*” yeterince ölçme ve değerlendirme yetkisi olup olmadığıdır. Halbuki 1919 yılı tüzüğü gereğince bir cami imamının mihraba geçebilmesi için hangi derslerden sınava tutulacağı kesin olarak belirtilmekteydi.

Sofya Şehir Mahkemesinin Ticaret Odası bu belgeleri inceleyip eskiden yaptığı hatayı düzeltti ve 07.08.1996 tarihinde Sofya’da düzenlenen Müslüman Şurası tarafından seçilen Yüksek Müslüman Konseyi (Nedim Gencev’in Başkanlık yaptığı Yüksek Din Kurulu)nun kaydını iptal ederek, aldığı karar ile Mustafa Hacı ile Basri Pehlivan’ı, tüzükte yapılan değişiklikler ile tescil etti²⁸¹.

Nedim Gencev konferansa itiraz ederek yeniden mahkemeye başvurdu. Sofya Şehir Mahkemesinde tekrar hukuk mücadelesi başlattı. Mahkeme, Gencev’in iddialarına saygı göstermedi, ancak bu kabul olunmayan kararı Gencev, Sofya Temyiz Mahkemesi'nde taşıyarak itiraz etti, burada ise davayı kazandı. Bu karar, Başmüftülük yönetimi tarafından ise Yüksek Yargıtay Mahkemesine temyiz edildi. Ancak sonuç 7

²⁷⁹ *Başmüftülük Arşivi* Sofya, 2005 Müslümanlar Kongresi Tutanakları.

²⁸⁰ “*Ustav na Myusyulmansko İzpovedanie v Republika Bulgariya*”, 20.03.2005 Sofya.

²⁸¹ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 360.

Ocak 2008'de açıklanarak 20 Mart 2005'te yapılan konferansın gayri meşru kabul edilmesine sebep oldu. Yüksek Yargı tayın verdiği bu karar, yeniden Başmüftülük kurumunu zora soktu²⁸².

Bu üç yıl içinde elde edilen en büyük başarı, Mustafa Hacı-Basri Pehlivan yönetiminin tam bir uyum içinde gayretle, sabırla, hoşgörü ile çalışarak Müslüman topluluğunun birliğini korumuş olmasıdır. Müslümanların birliğine karşı olanların çeşitli fitneleri ile Pomakları Türklerden, Müslüman Romanları da Türkler'den koparma, Alevi-Sünni anlaşmazlığı çıkarma niyetlerinden, plânlarından hiç birisi başarılı olamadı. İslâm cemaati din kardeşliğini muhafaza ederek tek Başmüftünün yönetiminde çalıştı, ibadetlerini topluca aynı camilerde yaptı, toplu iftarlar, aşure geleneğinin canlandırılması, toplu sünnetler, hatim cemiyetleri, açılan yeni ibadethaneler vs. gibi etkinliklere öncülük edip ayrılığa hiç bir zaman düşülmedi ve Nedim Gencev taifesini kesinlikle dışlamayı başardı.

2008 yılı ocak ayında çıkan mahkeme kararı ardından ve yapılan araştırmalar sonucu Olağanüstü Milli Konferans yapmanın yolu bulunarak 19 Nisan 2008 tarihinde yeni bir kongre gerçekleştirildi. Mustafa Aliş Hacı Başmüftü, Basri Pehlivan YİŞ Başkanı olarak kongrenin tek adayları olarak tekrar seçildi. Bu konferansın en önemli özelliği o zamana kadar yapılan ulusal İslâm konferanslarının en büyüğü, en temsillisi olmasıdır²⁸³. Konferansa 1835 delege ve yüzü aşkın misafir katılım sağladı. Tüm Müslüman ülkelerinin oluşturduğu İslâm Konferansı teşkilatının İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (İRCİCA) Genel Müdürü Dr. Halit Eren, Türkiye Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Görmez, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı Krasimir Kinev, Bulgaristan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ünal Lütfi, HÖH milletvekillerinden Ahmet Hüseyin, Arif Ağuş gibi üst düzey yöneticilerin katılması, Sofya'daki İslâm ülkelerinin Büyükelçilik temsilcilerinin hazır bulunması, hele de Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov'un kutlama mesajı göndermesi, hem Bulgar, hem dünya kamuoyunun konferansa verdiği önemi göstermektedir²⁸⁴.

²⁸² Mustafa Hacı, “*Glavno Myuftiystvo Sled Demokratiçnite Promeni.....* s. 77.

²⁸³ <https://news.bg/society/preizbraha-glavniya-myuftiya-hadzhi.html?sort=desc&page=1> (22.12.2023).

²⁸⁴ *Başmüftülük Arşivi* Sofya, 2008 Müslümanlar Kongresi Tutanakları.

Sofya Şehir Mahkemesi olağanüstü konferansı 22 Nisan 2008 tarihinde tescil etti. Gencev, Sofya Şehir Mahkemesi'nin yaptığı bu tescilin iptali için yine Yüksek Mahkemeye başvurdu. Açılan bu davayı kazanamayacağı durumu bulunduğundan dolayı, mahkeme son aşamada iken, fakat sonuç henüz açıklanmadan YİŞ tekrar olağanüstü Milli Konferans kararı aldı. 31 Ekim 2009 günü düzenlenen Olağanüstü Milli Konferansta Başmüftü olarak Mustafa Aliş Hacı, YİŞ Başkanı bu defa Şabanali Ahmet Durmuşali seçildi. Konferansın aldığı kararlar Sofya Şehir Mahkemesine tescil için sunuldu, ancak 6 Kasım 2009 tarihinde, 19 Nisan 2008'deki konferans ile ilgili Yüksek Mahkeme'de devam eden dava sonuçlanıncaya kadar son yapılan seçimin kaydını dondurmaya gidildi²⁸⁵.

Mahkemede devam eden Başmüftülük davasının neticesi, 12 Mayıs 2010 tarihinde açıklanarak ve Gencev lehine karar verildi²⁸⁶. Yapılan uyarılara ve eleştirilere rağmen, devletin bazı kurumlarınca 2010 yılında Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğünü ciddî bir biçimde yıpratın davranışlar sergilenerek Müslüman toplumun sert tepki göstermesine sebep olundu²⁸⁷. Ayrıca en son Başmüftülük yönetiminin yasallık sorunu, İslâm Konferansı Teşkilâtının da gündemine girerek Komünizm döneminin son müftüsünün Müslümanların iradesinin zıddına davrandığı gerekçesiyle kınandı ve İKT üyelerinin yaşanan olayları yakından izlemesi çağrısında bulunuldu²⁸⁸.

Yüksek Mahkemede devam eden tescil sorunu, 12 Mayıs 2010 tarihinde sonuçlandı ve Yüksek Mahkeme Nedim Gencev'in lehine karar vererek Başmüftülüğün temsilini ona verdi. Böylece 31.05.2010 tarihinde Nedim Gencev, Başmüftü olarak görevine başlamış oldu. Müslümanlar, onun Başmüftülük binasına girmesine izin vermediler. Girişte Bulgaristan'ın her bölgesinden gelen Müslümanlar nöbetleşerek Başmüftülüğü koruma altına aldılar. Tüm bu gelişmeler üzerine, Bulgaristan genelinde görev yapan Müslüman din görevlilerin tamamına yakını,

²⁸⁵ Şabanali Ahmed, a.g.m., <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24683/bulgaristan-basmuftuluğun-dunu-bugunu>, (23.05.2022).

²⁸⁶ <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2009/11/17/miufitiistvoto-skochi-sreshtu-spriana-mu-registraciia.80914,5> (23.05.2022).

²⁸⁷ Kader Özlem, "Bulgaristan'daki Başmüftülük Krizine Stratejik Yaklaşım", Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi, 2010, S. 7, s. 49-54.

²⁸⁸ *Final Communiqué of the Annual Coordination Meeting of Ministers of Foreign Affairs of the OIC Member States*, 24. 09. 2010. - http://www.oic-oci.org/topic_detail.asp?t_id=4294 (23.05.2022).

29.07.2010 tarihinde Sofya Merkezinde toplanarak Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Parlamento binalarına yürüyerek Nedim Gencev’i asla başmüftü olarak seçmediklerini ve istemediklerini sert bir dille belirterek, 31 Ekim 2009 tarihinde yapılan ve Başmüftü olarak Mustafa Hacı’nın seçildiği Olağanüstü Kongrenin resmen tanınmasını talep ettiler. Bu protestoya 4 bin kişi katıldı ve 213 bin imza toplandı. Protestoya gelen din görevlileri, ayrıca Bulgaristan ve Avrupa ülkelerindeki ilgili kurumlara gönderilmek üzere bir deklarasyon da yayınladılar²⁸⁹.

3 Eylül 2010 tarihinde Nedim Gencev, kanunların kendisi için geçerli olmadığını kanıtladı. Hiçbir hakkı ve hukukî dayanağı olmadığı halde, Başmüftülük binasının kapatılması için özel bir güvenlik şirketinden kişileri görevlendirerek Başmüftülük binasına girişi yasakladı. Bu olaydan sonra ülkenin dört bir yanındaki Müslümanlar kendiliğinden müftülük binasını korumaya karar verdiler ve bu amaçla 15-20 kişilik gruplar gece gündüz binayı korudu. Gruplar çok zor şartlarda görev yaptı. 24 saatte bir değişim yapılıyordu ve Gencev ve korumalarının uzaklaştırmaya çalıştı ve bunu bir şeref meselesi olarak gördüler. Bu durum Başmüftülük merkezinin teşkilat çalışmalarını kısıtladı²⁹⁰.

Bütün bunlar, Avrupa Birliği üyesi olan Bulgaristan’ın demokratikleşme döneminde dinî özgürlükler hususunda önemli adımlar kaydetmekle birlikte, hâlâ imzaladığı uluslararası antlaşmaları uygulamakta zorlandığı veya uygulamadığı ve bunun insan hakları ihlallerine sebebiyet verdiğini göstermektedir.

Bu kriz döneminde çıkış yolunun her iki tarafın da katılacağı yeni bir ulusal kongre olduğu anlaşıldı. 2009 yılında seçilen 33 üyeli Yüksek İslam Şurası 200.000’den fazla Müslümanın imzalı taleplerini de dikkate alarak 12 Şubat 2011 günü Ramada otelinin, kongre salonunda yapılmasına karar verildi. Düzenlenen Olağanüstü Müslümanlar Konferansında Mustafa Hacı beşinci defa Başmüftü seçildi, YİŞ Başkanı Şabanali Durmuşali oldu. Bu seçime Bulgaristan devletinin üst makamlarının yanı sıra, uluslararası kuruluşlar ve Müslüman ülke temsilcileri büyük ilgi göstererek

²⁸⁹ “Bulgar İmamlardan “Müftü” Eylemi”, <https://www.adilmedya.com/bulgar-imamlardan-muftu-eylemi/>, (26.07.2019).

²⁹⁰ Başmüftülük Arşivi - Sofya, *Osnoven Doklad na Glavniya Myuftiya 2010*

kutlama mesajları gönderdiler. Sofya Şehir Mahkemesi'nin Şirketler Şubesi tarafından da hemen tescil edildi²⁹¹.

Konferansta kabul edilen Tüzüğün 49. maddesi gereğince bölge müftüleri 5 yıl süre ile Yüksek İslam Şurası tarafından seçilirdi. Bölge müftülüğüne adaylığını koyan şahısta Bulgaristan vatandaşı olması, yüksek dinî tahsili bulunması, sicili olmaması, dürüst, güvenilir, toplumda itibarlı biri olması vasıfları aranmaktaydı. Böyle üstün vasıflara sahip her Müslüman bölge müftülüğüne adaylığını koyabilmektedir. Tüzük, seçildikten sonra yüklendiği görevleri şöyle formüle edildi:

1. Bölge müftülüğünün çalışmalarını teşkilatlandırma, yönetme ve temsil etmek;
2. Dini ayinler hakkında fetvalar çıkarıp izah etmek. Bu fetvalar Müslümanlar için zorunludur;
3. Bölgesinde bulunan Müslüman encümenliklerinin doğru, yasalara uygun şekilde çalışmalarını yönetir ve denetler;
4. Bölge müftülüğündeki imamları ve vaizleri tayin ve azletmek;
5. Bölgesindeki Müslüman encümenliklerinin terkipini onaylamak;
6. Vakıf mallarının yasalara uygun şekilde tasarruf edilip edilmediklerini denetlemek;
7. Bölgesindeki dinî ve idari meseleleri inceleyip çözümlemek için Yüksek Müslüman Konseyi'ne önerilerde bulunmak;
8. Yüksek Müslüman Konseyine bölgesindeki encümenliklerin bütçeleri hakkında fikir beyan etmek;
9. Bölgesindeki imam ve memurlardan sorumluluk aranmasını Şer'îye mahkemesine teklif etmek;
10. Bölge müftülüğünün bütçesini Yüksek Müslüman Konseyinin onayına sunmak (Md.51)²⁹². 2005, 2008, 2009 ve 2011 Tüzükleri gereğince Bölge Müftülük

²⁹¹ Ozan Ahmetoğlu, "Bulgaristan'da Başmüftülük Krizi", <http://www.balgoc.org.tr/2010/m2/m8.doc>, (23.06.2022).

²⁹² "Ustav na Myusyulmansko İzpovedanie", Kabul Tarihi 12.02.2011.

sayıları 2005 yılında 12, 2008 yılında 16, 2009 kongresinde 19 ve 2011 yılı konferansında 21'e çıkartıldı.

2013 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da 1550 cami bulunmaktadır. Bu camilerden 200 kadarında imam eksikliği, mülkiyet, tamirat gibi sorunlar sebebiyle ibadet yapılamamaktadır. Geri kalan 1300 camide Türk ve Müslüman azınlık tarafından ibadet yapılmaktadır. Camilerden 600 kadarındaki imamların maaşları cemaat tarafından toplanan yardımlarla verilmekteyken geri kalanının Başmüftülük tarafından karşılandığı görülmektedir²⁹³.

2013 yılında Başmüftülük Teşkilatı, Osmanlı döneminden kalan vakıfların mirasçısı sıfatıyla veraset davaları başlatarak, bu vakıfların iadesini talep etmiştir. Bu girişim, özellikle aşırı milliyetçi ve İslam karşıtı siyasi çevreler tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Süreç boyunca çeşitli yerel ve ulusal medya organları, Başmüftülüğe karşı yoğun bir karalama kampanyası yürütmüş ve kamuoyunu provoke eden manşetler atmışlardır. Örneğin, bazı medya organları "*Fırtına geliyor; Müftülük Bulgaristan'ın %10'una el koyuyor*" ve "*Osmanlı İmparatorluğu'na Dönüyoruz*" gibi kışkırtıcı başlıklar kullanmıştır²⁹⁴. Bu süreçte **Belediye Yönetimleri:** Dupnitsa, Karlıova ve Küstendil belediye başkanları, mahkemenin Başmüftülük lehine karar vermesi halinde sivil itaatsizlik başlatacaklarını açıkladılar. Bu belediye başkanları, Başmüftülüğün camilere ilişkin iddialarını ve sundukları belgeleri sorguladılar, "Başmüftülüğün camisi yok, ama provokasyon yapıyor. Davalarda camilere ilişkin hiçbir tapu veya belge sunamadılar" şeklinde demeçler verdiler.

Bu imtihan asrını geride bırakan Başmüftülük teşkilâtı birçok değişikliklerle günümüze kadar gelmeyi zor da olsa başarmıştır. Merkezî idarenin taşradaki eli ayağı Bölge Müftülükleri ve Cami Encümenlikleri oldu. Bunların yetkileri bazen genişletildi, bazen de YİŞ kararıyla sınırlandırıldı. Bugün de Bölge Müftüleri YİŞ tarafından seçilmektedir. Belli başlı büyük Cami Encümenliklerinin idareleri de YİŞ tarafından, büyük çoğunluğu ise cami cemaati tarafından seçilmektedir. Seçilen

²⁹³ Bülent Yıldırım, Kader Özlem, Selda Çağlar, Fatma Rodoplu, *Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak Ve Hürriyetler "2014 Raporu"*, Trakya Üniversitesi, 2014 s.122-123.

²⁹⁴ Ali Hüseyinoğlu, Hayri Emin, "*Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri*", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi, 2021, S. 39, s. 274.

Başmüftülük yönetimi “*Başmüftülüğün 2011-2016 Yılları Arasında Çalışma Programı*”²⁹⁵nı ana başlık olarak şöyle açıklamıştır:

1. *Bulgaristan Müslüman Cemaatini memleket içinde ve dışında temsil etmek;*
2. *Ülkede yaşayan Müslümanların dinî ve manevi hayatını örgütlemek;*
3. *Müslüman Cemaatin, kurumlarının ve birimlerinin otoritesini ihya edip daha yüksek düzeye çıkarmak;*
4. *Cemaatimize İslam prensiplerini anlayacağı şekilde öğretmek;*
5. *İslamı değerleri, çağdaş koşullar içinde korumak.*

2006 yılında Başmüftülüğün başlattığı ve yılda bir defa yapılan “İslam Eğitimine Yardım Kampanyası” için ülke çapında ilk defa sadece 7.000 avro toplanmışken 2007-2016 arası 10 yıl için Müslüman cemaat toplam 515.300 avro bağışta bulundu²⁹⁶. 2011–2016 dönemi için Başmüftü Raporunun ana başlıklı özeti şu şekildedir:

1. Dinî Tebliğ Faaliyetleri (İrşad):

- 2012 yılında İslam inancını yaymak için İrşad Dairesi'nin kurulması.
- Vaizlerin atanması, gençler ve kadınlar için dinî etkinliklerin düzenlenmesi ve yüksek İslam eğitimi almış mezunlarla toplantılar.
- İmamların sınavlar ve kurslar aracılığıyla niteliklerinin artırılması.

2. Eğitim Faaliyetleri:

- Üç ortaöğretim dinî okul ve bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün kurulması ve yönetilmesi.
- Yaz Kur'an kurslarının ve öğrencilere yönelik gezilerin düzenlenmesi.
- Okullar için yeni binalar ve öğretim kalitesinin artırılması.

²⁹⁵ Başmüftülük Arşivi - Sofya, Strategiya na Glavno Myuftiystvo 2011-2016, 2011 Raporu.

²⁹⁶ Başmüftülük Arşivi - Sofya, Mandaten Otçeten Doklad za perioda 2011-2016, Dr. Mustafa Hacı

3. Bilimsel Araştırma Faaliyetleri:

- 2013 yılında Yüksek İslam Enstitüsü'ne bağlı Bilimsel Araştırma Merkezi'nin kurulması.
- Bilimsel projelerin, konferansların ve derslerin gerçekleştirilmesi.

4. Yayın Faaliyetleri:

- İslami literatür ve dinî takvimlerin yayımlanması.
- Kitap fuarlarına katılım ve literatürün yayılması için kampanyalar düzenlenmesi.

5. Hac ve Umre Organizasyonu:

- Hac ve umre organizasyonlarının iyileştirilmesi, seminerler ve hacılar için kültürel etkinlikler düzenlenmesi.

6. Sosyal Politika:

- Sosyo-ekonomik olarak zayıf insanlara yardım, yardım kampanyaları düzenlenmesi ve doğal afetlerde yardım sağlanması.
- Yetimlere yönelik yardım kampanyaları ve bağış kampanyalarının düzenlenmesi.

7. Vakıf Mallarının Korunması:

- Vakıf mallarının merkezileştirilmesi ve envanterinin çıkarılması, tamirat ve yeni mülklerin edinilmesi.
- Vakıf mallarının korunması için açılan davalar.

8. Mali Disiplin:

- Mali muhasebe faaliyetlerinin merkezileştirilmesi ve iç kontrol.
- Mali raporların hazırlanması ve bütçe kontrolü.

9. Hukuk Hizmetleri:

- Hukuk davalarının çözülmesi ve İslam Toplumu çıkarlarının korunması.

10. Uluslararası Faaliyetler:

- Yurtdışındaki Müslüman topluluklarla toplantılar düzenlenmesi.

11. İç Denetim:

- Bölgesel müftülüklerin ve Müslüman cemaatlerinin denetimi için İç Denetim Departmanı'nın kurulması.

12. Kurumsal Hafıza:

- 42.000'den fazla arşiv birimi içeren bir arşivin sürdürülmesi ve arşiv belgelerinin dijitalleştirilmesi.

Raporda, 2011-2016 yılları arasındaki başarıların Bulgaristan'daki Müslüman topluluğun ortak çabalarının bir sonucu olduğunu vurgulamakta ve Müslümanların ve toplumun yararı için devam eden çabaların gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu dönemden 24.01.2016 tarihine kadar devam eden yeni yönetim merkezî sistemin temelini attı. Başmüftülük kurumu olarak büyük değişikliklere gidildi, bütün faaliyetler sistemli biçimde geliştirilerek Müslümanlara hizmet etti. Merkezdeki idareden sonra bölgelerde bölge müftüleri ve cami encümenlikleri oluşturuldu ve Bölge müftüleri Yüksek Şura tarafından tayin edilerek sistemli çalışmaya gidildi.

24 Ocak 2016 tarihinde Sofya Milli Kültür Sarayında düzenlenen Milli Konferansında bazı görev değişiklikleri oldu.

Başmüftü: Dr. Mustafa Hacı, altıncı defa oy birliği ile tekrar seçildi.

Yüksek İslam Şurası Başkanı: Şabanali Ahmed'din milletvekili olması hasebiyle YİŞ Başkanlığı'na daha önce şura üyeleri tarafından Başmüftü Yardımcısı Vedat S. Ahmed vekâleten getirildi, yapılan konferansta ise asaleten YİŞ Başkanlığına seçildi²⁹⁷. Mahkeme tarafından da bu konferans tescil edildi ve Başmüftülük faaliyetlerini sürdürdü.

2016 yılında hükümetin istifa etmesinin ardından Ocak 2017 yılında kurulan ve Mayıs 2017'ye kadar görevde kalan geçici hükümet döneminde Başmüftülük hakkında önemli olaylar yaşanmıştır. Güncel siyasi gelişmelerin de etkisiyle, 1998'de

²⁹⁷ İsmail Cambazov, *Religioznata Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018...*, s. 409.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Bulgaristan Başbakanlığı Din İşleri Müdürlüğü arasında imzalanan protokolün Bulgaristan tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi, Başmüftülük için yeni bir sorun yaratmıştır. Yaklaşık bir yıl süren kriz boyunca Başmüftülüğe bağlı birçok din görevlisi ve imam olumsuz etkilenmiş, ayrıca Başmüftülüğün Türkiye’den finansal desteği bir müddet durdurulmuştur. Bu yüzden maaşlarını alamadıkları için görevden ayrılanlar bile olmuştur. Ayrıca, geçici hükümet döneminde Başmüftülüğün borçları gerekçe gösterilerek, 2001’de Başmüftülük tarafından satın alınan ve İslâmi Eğitim ve Kültür Merkezi olarak inşa edilmesi planlanan başkent Sofya’nın Malinova Dolina semtindeki araziye Milli Gelirler Ajansı tarafından haciz konmuş ve satışa çıkarılmıştır. Ancak, uzun süren müzakereler sonucunda bu satış gerçekleşmemiştir. 4 Mayıs 2017’de iktidara gelen koalisyon hükümeti döneminde, benzer bir tutumla 2018’de Sofya’nın Bankya ilçesinde bulunan ve Yüksek İslam Enstitüsü binası için öngörülen bir vakıf gayrimenkulüne, yine Başmüftülüğün borçları bahane edilerek Milli Gelirler Ajansı tarafından haciz konmuş ve bu gayrimenkul değerinin çok altında bir fiyatla satılmıştır²⁹⁸.

Bu olay hakkında “*Sofya’da Bulgaristan Başmüftülüğü Vakfına ait İslam Enstitüsü binasının, borçlar nedeniyle icra yoluyla çok düşük bir fiyata satılması Müslümanlar arasında şok etkisi yarattı. Yüksek İslam Şura Başkanı Vedat Ahmet, binanın değerinin çok altında satıldığını ve Başmüftülüğün borçları nedeniyle daha fazla vakıf malının elden çıkabileceğini belirtti. Ahmet, binanın bakım ve tadilat için yeterli para bulunmadığını, borçların biriktiğini ve belediye tarafından kültür varlığı ilan edilen binanın haciz edilerek satıldığını vurguladı. Ayrıca, Bulgaristan hükümetine ve Türkiye Cumhuriyeti ile İslam İşbirliği Teşkilatı’na yardım çağrısında bulundu. Vedat Ahmet, Başbakan Boyko Borisov’un önceki sözlerine rağmen satışın gerçekleşmesinin ciddi bir sorun olduğunu ve Başmüftülüğün mali destek beklediğini*”²⁹⁹ 23 Kasım 2018 yılında AA muhabirine yaptığı açıklamada ifade etti.

Diğer bir vakıf malının hüznü sonu da Karlıova (Karlovo) Kurşunlu Camii’dir. Karlıova’daki Kurşunlu Camii, Osmanlı döneminden kalma tarihi bir

²⁹⁸ Ali Hüseyinoğlu, Hayri Emin, “Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri”, ..., s. 269-270.

²⁹⁹ <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bulgaristanda-basmuftuluk-vakfina-ait-bina-icrayla-satildi-550245.html?> (Erişim tarihi: 22.12.2022).

yapıdır ve Bulgaristan'ın en eski mimari anıtlarından biridir. 1485 yılında Karlı Ali Bey tarafından inşa edilen cami, kurşun kaplı kubbesi nedeniyle “Kurşunlu Camii” olarak adlandırılmıştır³⁰⁰. Bu önemli ibadethane ile ilgili Sofya'daki Başmüftülük tarafından yapılan temyiz başvurusunu, 7 Şubat 2024 tarihinde Bulgaristan Cumhuriyeti Yüksek Temyiz Mahkemesi İkinci Sivil Dairesi, kapalı bir oturumda değerlendirmiştir. Başvuru, Plovdiv Temyiz Mahkemesi'nin kararına karşı yapılmıştır. Kararın Özeti şu şekildedir³⁰¹:

- **Başvuru Konusu:** Başmüftülük, Plovdiv Temyiz Mahkemesi'nin Karlovo'daki taşınmaz mülk ve “Kurşunlu Cami”nin iadesiyle ilgili kararının iptali talebiyle başvuruda bulunmuştur.
- **İptal ve Ret:** Plovdiv Bölge Mahkemesi'nin kararı iptal edilmiş ve Başmüftülük'ün mülk iadesi talebi reddedilmiştir.
- **Yüksek Temyiz Mahkemesi'nin Değerlendirmesi:** Yüksek Temyiz Mahkemesi, Plovdiv Temyiz Mahkemesi'nin kararının, kendi içtihatlarıyla çelişmediğini ve temyiz başvurusunda belirtilen soruların kararın temyizine gerekçe oluşturmadığını belirlemiştir.

Bu karar, Başmüftülük tarafından talep edilen mülk iadesinin hukuki dayanaklarının yetersiz bulunduğunu ve mahkeme içtihatlarıyla uyumlu olmadığını ortaya koymaktadır.

Başmüftülük, kurum olarak hem Bulgaristan devletinin güvenini kazandı hem de otorite sahibi oldu. Rahat çalışmaktadır ve büyük başarılarla imza atmaktadır. Başmüftülüğün altında çalışan personeli de uzmanlaşarak tecrübe sahibi oldu. 2018 yılından itibaren devlet tarafından maddi olarak da destek sağlandı. Bu şartlar altında Başmüftülük'te çalışan personelin sayısı ve kalitesi yükselmektedir. 1.000 kişiye yakın personeli vardır. İmamlar artık düzenli olarak maaşlarını almaktadırlar. Halk için en büyük gelişme Avrupa Birliği'nde bulunan diğer ülkelere vizesiz gidebilmektir. Müslümanlar bu fırsatlardan faydalanıp Batı ülkelerine çalışmaya gitmeye başladılar.

³⁰⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Kurshum_Mosque (Erişim tarihi: 22.12.2022).

³⁰¹ Başmüftülük Arşivi - Sofya, Yüksek Temyiz Mahkemesi 1519 numaralı kararı, 03.04.2024, Sofya.

Bununla beraber Müslümanlarla ilgili gelişmeleri yakından takip etmektedirler. Bütün Müslümanlar Mustafa Hacı'nın arkasında olduklarını belirtmektedirler.

Her yerleşim yerinde yaz Kur'an kursları düzenlenmektedir. Başmüftülüğün amacı her çocuğun dinî eğitimini alabilmesi ve kendi dinî kimliğini erken yaşlarda oluşturmaktır. Yetişkin olan Müslümanlara yönelik ise haftalık seminerler ve sohbetler düzenlenmektedir. Din görevlilerinin kalitesini yükseltmek için çeşitli seminer ve konferanslar düzenlenmektedir. Müslümanlarla iç içe olan bir kurum olması için herkes elinden geleni yapmaktadır. Başmüftülükte olan alt birimler sürekli kendilerini geliştirmektedir. Yurt içinde ve yurt dışında seminerlere katılma oranı sürekli yükselmektedir.

Başmüftülük *"Müslümanlara nasıl daha faydalı olalım?"* sloganıyla çalışmaktadır. Ana hedeflerinden biri de nerede olursa olsun Müslümanlarla ilgili talepler müftülük olarak kabul edilecek ve hizmet verilecektir. Kurum olarak da büyük destek kampanyaları düzenlenmektedir. Yetimlere yönelik her sene kampanya organize edilmektedir. 300 yetim çocuğu desteklenmektedir. Eğitime destek kampanyası da düzenlenmektedir.

Devlet okullarında da din dersi seçmeli olarak verilmektedir. Bu dersin zorunlu olarak verilmesi ve bütün okullarda okutulması için çalışmalar vardır. Bu çalışmalar Ortodoks Kilisesi'yle paralel yapılmaktadır.

Başmüftülüğün ana hedeflerinden birisi ise boş cami kalmaması ve her caminin beş vakit namaz için açık olmasıdır. Her caminin bir görevlisi olsun ve bu görevli yerleşik Müslümanların bütün dinî ihtiyaçları giderebilsin. Bu imamın görevi cenaze, mevlit, isim koyma, nikâh kıyma, hatim indirme gibi bütün ibadetlerde önderlik yaparak Müslümanları doğru yola yönlendirmek ve desteklemektir.

Bulgaristan Avrupa Birliği'ne katıldıktan sonra dinsel faaliyetleri sınırlama girişimleri yoğunlaştı. Her şeyden önce yeni yasalar onaylanarak Müslümanların dinsel haklarını genişletme girişimlerini suç olarak niteleme deneylerinde bulundular. Çeşitli bürokratik işlemler ve mali kaynak yetersizliği sebebiyle dinî öğrenim ve eğitim genişletilmedi. Ancak son 2-3 seneden beri devletin maddi desteğiyle dinî faaliyetler serbest bırakıldı. Bu konuda Başmüftülük büyük yol kat etti. Çocuklara

yönelik sürekli kurslar düzenlenmektedir. Yıllık ve yaz Kur'an kursları düzenlenmektedir. Çeşitli kitaplar basılmaktadır. Kur'an kurslarıyla ilgili 4 kitap basıldı. Bu kitaplar hem Türkçe hem de Bulgarca olarak bulunmaktadır.

Din dersi olarak okutulacak kitaplar da basıldı. Birinci sınıftan 12. Sınıfa kadar ders kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar İslam dinî dersi alan çocukların okumasına yönelik hazırlandı. Bu kitaplar Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edildi. Başmüftülük Eğitim Dairesinde komisyon oluşturuldu ve Boşnakça'dan tercüme edildi. Bu komisyon tarafından Başmüftülüğün amacı her okulda din dersi okuyan çocukların olması ve kendi dinini doğru bir kaynaktan ve işin uzmanlarından öğrenmesidir. Bu hedefe ulaşmak için diğer öğretmenlere de kurslar düzenlenmektedir. Bu öğretmenler de sertifika alıp din dersi de verme fırsatı bulmaktadır. Son yıllarda Bulgaristan'da demografik kriz olduğu için öğrenci sayısının azlığından dolayı kapanan okullar da vardır. Müslümanlar arasında da bu demografik kriz görülmektedir. Batıya göç edenlerde artış görülmektedir. Daha eskiden Türkiye'ye göç vardı. Günümüzde ise batı ülkelerine göç vardır. Genelde göçün amacı maddi açıdan refaha ulaşmaktır. Fakat sonradan oraya yerleşmeye başlandığı da görülmektedir. Müslümanları memleketlerinde tutmak ve onlara hizmet etmek için günümüzde Başmüftülük olarak yeterince maddi destek verilememektedir. Bu durum batıya olan göçün ana sebebidir. Genel olarak batıdaki ülkelerde hayat standardı daha yüksek olduğundan dolayı maaşlar daha yüksektir. Müslümanları çeken taraf da budur.

Belediye okullarında 2016-2017 öğretim yılında ancak 144 grupta 2,190 Müslüman çocuğu dinî öğretim görüyorlardı. İmam Hatip Liselerinde 300, Yüksek İslam Enstitüsü'nde 72 öğrenci bulunmaktadır. Bazı İmam Hatip Liselerinde öğrenci sayısı giderek azalmaktadır. Örneğin Rusçuk Lisesinde 2007-2008 öğretim yılında 51, 2016-2017'de ise 33 öğrenci bulunuyordu. İmam Hatip liselerinden aynı dönemde 511 genç mezun olabildi. Yüksek İslam Enstitüsü 1998-1999 kuruluş yılından 13 Şubat 2018 tarihine kadar 225 ilahiyatçı yetiştirdi. Okul dışı dinî eğitim de gereken boyutlara ulaşamadı. 2017 yılı yaz Kur'an kursunda 5,784 çocuk eğitim gördüler.³⁰²

³⁰² *Başmüftülük Arşivi*, Sofya, *Mandaten Otçeten Doklad na Glavniya Myuftiya 2016-2021*, Dr. Mustafa Hacı, Sofya 2021.

Görünen o ki dinî konularda destek vardır. Bu destek hem Türkiye’den hem de Bulgaristan’dan gelmektedir.

Bu karmakarışık bir zamanda Başmüftülük kurumu düzenli olarak dinî edebiyat yayınlamaya başladı. Çeşitli İslam ülkelerinden seçkin ilahiyatçıların tefsir, hadis, fıkıh, kelim ve ahlâkla ilgili yapıtlarıyla birlikte yerli bilim adamlarının Bulgaristan Müslümanlarının tarihiyle ilgili eserlerini yayınladı. “*Müslümanlar*” gazetesini aylık dergi konumuna getirildi. Başmüftülük imam ve vaizlerin katılımıyla kısa vadeli kurslar ve bilim şölenleri düzenlemektedir. Vaaz ve konferanslar aracılığıyla Müslümanların dinsel bilgilerini genişletmektedir. Bu faaliyetler bütün Bulgaristan’ı kapsamadıysa da çok büyük etkisi oldu. Bunlar önemli faaliyetlerdir ve zor zamanda yapılan faaliyetlerdir. Bilindiği gibi totaliter olan komünizm dönemi bütün dinî faaliyetleri yasaklanmıştı ve dinî bilgisi olan Müslümanların sayısı azdır.

Başmüftülüğün finansal durumu her geçen yıl iyileşmektedir. Devlet denetleme organlarıyla yapılan toplantılarda Müslüman toplumunun teşkilatı Başmüftülük örnek olarak gösterilmektedir. Muhasebesi, ülkedeki benzer birçok kuruluşa göre daha düzenlidir. Bütçesi birkaç kalemden oluşmaktadır:

- Devlet Bütçesi;
- Ülkeden ve yurtdışından, Türkiye Cumhuriyeti de dahil olmak üzere, imamların maaşlarını desteklemek, iftarlar, kurbanlar vb. için Müslümanlardan bağışlar;
- Vakıf mülklerinin kiralama gelirleri, bu mülkler arasında taşınmaz mülkler, tarım arazileri, ormanlar ve benzerleri bulunmaktadır;
- Hac ve umre organizasyonu.

Bilindiği üzere, 2019 yılında yapılan yasa değişiklikleriyle devlet karar aldı ve borçlarının ertelenmesi sağladı. Bu yasa sayesinde Başmüftülük sekiz milyon leva borcunu erteledi ve NAP’a iki milyon ödedi. Şimdi herkese açık olan NAP web sitesine girip Başmüftülüğün borcu olmadığı görülebilir.

2016-2021 döneminde, Başmüftülüğün finansal-muhasebe faaliyetleri merkezileştirildi. Vakıf mülklerinin kiralama sözleşmeleri kurum adına hazırlanıp

imzalanmaktadır. Bölgesel müftülükler ve Müslüman teşkilatları bütçeden alan tüm gelir ve gider belgeleri zamanında sunulmakta ve aylık olarak işlenmektedir. 2013 yılında merkezileştirmeden önce bina ve arazi kira gelirleri 1.446.084 leva iken, 2021 yılında bu rakam 3.328.377 levaya çıkarak %222 artış göstermiştir. Başmüftülüğün hazırladığı yıllık bütçeler %204 oranında artış göstermiş, 2016 yılında 6.932.865 leva iken, 2020 yılında 14.156.659 leva olmuştur. 2020 yılında yaklaşık 850 imam olacak şekilde, iş ve sivil sözleşmeleriyle imamların atamasında 120 kişilik bir artış olmuştur. Tüm personel ve imamların maaşları ortalama %40 oranında da artırılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminde, daha önceleri Balkanlara göç eden Türk boyları ve Anadolu'dan yapılan yeni Yörük ve Türkmen iskanları sonucu bugünkü Bulgaristan topraklarında büyük bir Türk-İslam topluluğu oluşmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1877-1878) sonra, bu topluluğun önemli bir kısmı Anadolu'ya dönmek zorunda kalmış ve Bulgaristan'da kalanlar ise azınlık konumuna düşmüşlerdir. 1920'li yıllardan itibaren bu azınlık kendini sadece dinî kimlikleri olan Müslümanlıkla değil, aynı zamanda milli kimlikleri olan Türklükle de ifade etmeye başlamışlardır.

Bulgaristan'da geçen yüzyılın 90'lı yıllarında demokratikleşme sürecinin başlamasıyla, özellikle Avrupa Birliği'ne üye olma hazırlıkları esnasında, azınlık politikasının kökten değiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Fakat siyasi çevreler, totaliter sosyalizm döneminin belirli evrelerinde uygulanan bir yönteme başvurarak yasalar aracılığıyla formel olarak azınlıkların temel haklarının sağlandığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Aynı zamanda, bu hakların kullanılmaması için gereken koşullar, mekanizmalar ve siyasi ortam da hazır hale getirilmiştir.

Bulgaristan'da toplumsal ilişkilerin ve siyasi düzenin demokratikleşmesinin sağlanması etnik toplulukların kimliklerinin yadırganmasına son verilmesine bağlıdır. Öyle ki, kamuoyuna etnik ve ulusal kimliklerin çok değerli ve korunmalarının gerekli olduğu açıklanmalı, farklılığa yaklaşım değiştirilerek, ötekinin düşman değil de bizden farklı, kendine özgü bir varlık olarak algılanması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Etnik azınlıklara ait kimselerin bazı özel hak ve özgürlükleri bulunduğu konusunda toplumda görüş birliğine vararak, bu haklardan gerçekten yararlanabilmek için gerekli hukuksal, toplumsal ve siyasi önkoşulları oluşturmak gerekmektedir.

Bulgaristan Müslümanlarının dinî haklarının kolektif/sosyal olarak kullanılması 115 yıl önce fiilen çalışmaya başlayan Başmüftülük kurumu ve ona bağlı birimler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki siyasî şartlara göre, Başmüftülüğün etkinliğinde azalma ve artma olmaktadır. Müslümanların haklarının

korunması, Başmüftülüğün etkinliğiyle orantılıdır. O yüzden, uluslararası ve ulusal insan haklarını koruma kurum ve kuruluşları Başmüftülüğün bu rolünü iyi değerlendirmek amacıyla bu kuruma gerekli otoritenin kazandırılması yönünde üzerlerine düşeni yapmakla yükümlüdürler.

Başmüftülük kurumunun ayakta kalıp fonksiyonlarını icra edebilmesi için mümkün mertebe siyasî oluşumların etkisinden korunmalı, bu anlamda ekonomik bağımsızlığını kazanması için en önemli gelir kaynağı olan vakıf malları iade edilerek ve yenileri tesis olunarak düzenli bir şekilde tasarruf edilmelidir.

Dinî hizmetlerin içinde bulunduğumuz çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için bu hizmetleri yürütecek elemanları yetiştirecek eğitim kurumlarına önem verip geliştirmek hem Başmüftülüğün, hem Bulgaristan'ın, hem de bölgelerin kalkınması yararınadır.

Bütün Avrupa'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Müslüman kimliği ve Türk kimliği birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu durumda "Müslüman" tanımlaması toplumda genellikle millî kimliği ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla, Müslüman kimliği sadece yaşam tarzı olarak değil, birincil kimlik tanımlaması olarak da varlığını sürdürebilmektedir. Kapalı toplum yapısına sahip Müslüman azınlık topluluklarında tek biçimliliğin hâkim olması, cemaat yapısının sürekliliği, özgün şehirleşme gibi etkenler, geleneksel değerlerin ve yaşamın otoritesinin muhafaza edilmesine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman topluluğun kimliğini koruması ve haklarının savunulması, Başmüftülük kurumu ve onun etkili çalışmaları sayesinde mümkün olmaktadır. Başmüftülüğün güçlendirilmesi ve bağımsızlığına yönelik adımlar, bu topluluğun gelecekte de varlığını ve kimliğini sürdürebilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ*

A. Tsentralen Darjaven Arhiv (TsDA)

B. Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülük Arşivi (Başmüftülük Arşivi - Sofya)

II. SÜRELİ YAYINLAR*

A. Gazeteler

Bilgarski Glas (Bulgar Sesi)

Dikkat Gazetesi

Dirjaven Vestnik (Resmi Gazete)

Çiftçi Bilgisi Gazetesi

Medeniyet Gazetesi

Rehber Gazetesi

Sırât-ı Müstakîm Gazetesi

Sredets

Teşrin-i Evvel Gazetesi

Türk Sedası Gazetesi

B. Dergiler

Müslümanlar Dergisi

Ümit Dergisi

Stenografski Dnevniitsi na ONS

Vakıflar Dergisi

III. KİTAPLAR VE MAKALELER

Deloto Hasan i Çauş sreştu Balgariya, Fondatsiya Balgarski Advokati za Pravata na Çoveka, Sofya 2001.

* Belge numaraları metin içerisinde dipnotlarda gösterilmiştir.

* Gazete ve dergilerin tarih ve sayıları metin içerisinde dipnotlarda gösterilmiştir.

1924 Münâkehat ve Mufarakat Talimatnâmesi Ümit Matbaası, Sofya 1926.

ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgarlar ve Bulgaristan Üzerine Yüzyıllık Türkçe Kaynakça (1878–1978)*, TTK Yay., Ankara 1997.

AĞANOĞLU, H, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001.

AHMED, Vedat Sabri, “Abdullah Sıdkı Efendi (1887-1971)”, *Müslümanlar Dergisi*, S. 12, Aralık 2019, s.31.

_____; “Bulgaristan Müslüman-Türk Varlığının Korunmasındaki En Önemli Etken Olan İslâmî Eğitimin Geçmişi ve Bugünü”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Isparta 2007, ss. 179-192.

ALİŞ, Mustafa Hacı, “Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Yapılanması ve Sorunları”, *Balkanlarda Gelecek Tasavvuru*, Editör: Ümmühan Özkan, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2008, ss. 35-42.

_____; “Glavno myuftiystvo sled demokratiçnite promeni”, *100 godini Glavno myuftiystvo (1910-2010)*, Glavno Myuftiystvo, Sofya 2011, ss. 62-69.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Ankara 1990.

ANGELOV, Veselin, *Strogo poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreshu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bulgariya (1984 – 1989)*, Dokumenti, Sofya 2008.

AYDIN, Mahir, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi – Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, TTK Yay., Ankara 2013.

_____; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

_____; *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yay., Ankara 1992.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1-4, 1949-1950, ss. 524-569.

BAYRAKTAROVA, Emine, “Bulgaristan'da İlk Başmüftü Seçimi ve Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'nin Başmüftülüğü”, *Godişnik na Visşiya İslamski Institut*, S. 5, Sofya 2013, Direktsiya na Veroizpovedaniya na Ministerski Sıvet.

BAYRAM, Sadi- ERSAL, Hayrettin, “Bulagristan’da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu Nüvvap”, *Vakıflar Dergisi*, S. 20, 1988, ss. 415-442.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2002.

BIÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016.

Bulgar Prensliği Anayasası, Tırnova 1879.

BÜKSENŞÜTS, Ulrich, *Bulgaristan’ın Azınlık Politikası. BKP’nin Yahudi, Roman, Pomak ve Türklere Yönelik Politikası (1944-1989)*, İmir Yay., Sofya 2000.

CAMBAZOV, İsmail, “Bulgaristan Tarihinde Başmüftüler”, *Ümit Dergisi*, S. 2, Sofya 1995.

_____; *Bulgaristan’da Başmüftülük Tarihi*, C. I-II, Başmüftülük Yay., Sofya 2013.

_____; “Myuftiyskata Sistema v Bulgariya”, *100 godini Glavno myuftiystvo (1910-2010)*, Glavno Myuftiystvo, Sofya 2011.

_____; İsmail, *Religiozna Organizatsiya na Myusyulmanite v Bulgariya 1878-2018*, Glavno Müftiystvo, Sofya 2018.

_____, *Sofya İslâm Enstitüsü; Anılar-Belgeler*, Davudoğlu Yay., Sofya 2006.

ÇALIŞKAN, Basri Zilâbid, *Bulgaristan’da İslâm (1878-2018)*, İnkılab Yayınları, İstanbul 2019.

ÇAVUŞ, Mehmet, *Bulgaristan’da Soykırım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1984.

Darjavna sigurnost i veroizpovedaniyata: dokumentalen sbornik. Çast II, Myusyulmansko izpovedanie i katoliçeska tsarkva v Balgariya (1944-1989), KRDOBPBGDSRSBNA, Sofya 2017.

DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis’e, Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Deloto Hasan i Çauş sreštu Balgariya, Fondatsiya Balgarski Advokati za Pravata na Çoveka, Sofya 2001.

DEMİRHAN, Hasan, *Belene Adası (1984-1986) Bir Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020.

DİNÇ, Güney, *Mehmed Nail Bey’in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, Yapı kredi Yay., İstanbul 2008.

DJİNGUİZ, M., “L’Islam en Bulgaie et dans la Roumelie Orientale”, *Revue du Monde Musulman*, 5, Paris 1908, ss. 482-489.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1953.

EROĞLU, Hamza, “Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı: Bildiriler*, 7 Haziran 1985, TTK Yay., Ankara 1992.

ERTÜRK, Haşim-Rasim Eminoğlu, *Bulgaristan’da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü’n-Nüvvâb*, İSAR Yay., İstanbul 1993.

ERTÜRK, Suzan, “1989 Göçü ve Bulgar Kamuoyu”, *30. Yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Zorunlu Göç Sempozyumu, 18-19 Ekim 2019, Bildiriler Kitabı*, (Ed.) Turan Gökçe, Beyhan Hocaoglu, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yay., İzmir 2020, ss. 19 - 37.

GEORGIËV, Veličko – Stayko Trifonov, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani 1912-1913*, Dokumenti, Sofya 1995.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008.

GÜLMEN, Osman, *Bulgaristan Türkleri Tarihinden Esintiler*, İtalik Yayınları, Ankara 2011.

GÜNAY, Mehmet, “Bulgaristan Başmüftülüğünce Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şer’iye Mahkemelerinde Uygulanışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, S. 3, ss.163-196.

_____; “Bulgaristan Başmüftülüğünce Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şer’iyye Mahkemelerinde Uygulanışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adapazarı 2001, S. 3, ss.163-196.

_____; *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dînî Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı (1878-1945)*, Rumeli Türkleri Vakfı Yay., İstanbul 2006.

GÜZELEF, Vasil vd., *İstoriya na Bulgariya*, Sofya 2000.

HAKOV, Cengiz “1913 Yılında İstanbul’da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk Nüfusunun Hakları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, TTK Yay., Ankara 2002, ss. 419-424.

_____; “1913 Yılında İstanbul’da imzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III., Kısım – I., TTK Basımevi, Ankara, 4–8 Ekim 1999.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan”, *DİA*, C. VI, ss. 396-399.

HATİBOĞLU, İbrahim, *Bulgaristan Müslümanlarında Dinî Islahat Düşüncesi*, Emin Yay., Bursa 2007.

HRİSTOV, H. A. Karamandjukov, *Drujba “Rodina” i Vizrojdenskoto Dvijenie v Rodopa 1937-1947*, Godişnik na Sofiyski Universitet, Rodopski Sbornik, C. 7, Sofya 1995, s. 13-19. (Rodop Derlemesi, Haz.: Hristo Hristov – Aleksandır Karamancukov).

HÜSEYİNOĞLU, Ali, Hayri Emin, “Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi, 2021, S. 39, ss. 247-287.

İHSAN, Ahmed, *Bulgaristan Türkleri ve Hayât-ı İlmiye ve Fikriye*, Terakki Matbaası, Şumnu 1922.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yay., İstanbul 1992.

İSOV, Mümün, *Nay-Razliçniyat Sised: Obrazit na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmeriya (Turtsiya) v Bilgarskite uchebnitsi po istoriya prez vtorata polovina na XX. vek.*, IMIR Yay., Sofya 2005.

JELEV, İvan, “Promeni vıv Vzaimootnoşeniyata Mejdu Religiya i Dırjava v Bılgariya v Demokratiçniya Period” *Bılgariya-Avtsriya, Obrazovanieto i Religiyata vıv Vreme na Promyana*, Haz.: Ednan Aslan ve Radka Vasileva, Veliko Tırnovo 2010.

KÂMİL, İbrahim, *Bulgaristan’daki Türklerin Statüsü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

_____; *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan’daki Türklerin Hakları*, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989.

KERİM, Yusuf, “Bulgaristan’da Türkçe Süreli Basın (1865-1944)”, *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni: Bildiriler*, TDK Yay., Ankara 1999, ss. 167-196.

KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan’da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.

_____; *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, Hilal Yayınları, İstanbul 1986.

_____; *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

KILIÇ, Osman, *Kader Kurbanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

KOYUNCU, Aşkın, “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, *OTAM*, S. 33, Bahar 2013, ss. 139-196.

_____; “Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 2006, Sy. 20, ss. 194-243.

KURAT, Akdes Nimet, “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C. II, İstanbul 1979, ss. 796-801.

KUYUCUKLU, Nazif, “Bulgaristan”, *DİA*, C. VI, 399.

LOWRY, W. Heath, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1500: Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskanı ve Altyapı Gelişmesi*, (çev. Ahmet Cemal), İstanbul 2008.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus olarak Temizleme İşlemi 1821-1922)*, İnkılap Yay., İstanbul 1995.

Medresetü'n-Nüvvab Nizamnâme-i Esâsîsi, Program ve Dahilî Tâlimatnâmesi, Sofya 1924.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, “Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'îye Mahkemeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 27, Ankara 1998, ss. 213-229.

_____; *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1995.

_____; *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

_____; “Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname” *Vakıflar Dergisi*, S. 24, Ankara 1994, ss. 307-352.

NAZIRSKA, Jorjeta, *Bilgarskata dirjava i neynite maltsinstva 1879-1885*, İzdatelstvo “LİK”, Sofya 1999.

ÖZLEM Kader, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 2, 2008, ss. 341-371.

_____; “AB Sonrası Bulgaristan’da Türk Azınlığa Dair Devam Eden Sorunlar”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (AEUIİBFD), C. III., S. 1., Haziran 2019, ss. 56-78.

_____; *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayıncılık, Bursa 2019.

_____; “Bulgaristan’daki Başmüftülük Krizine Stratejik Yaklaşım”, *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 2010, S. 7, ss. 49-54.

PERİN, Celâl, *Batı Trakya’nın Bitmeyen Çilesi*, Arma Yayınları, İstanbul 2000.

PETROV, M., “Vremennno Rusko Upravlenie”, *İstoriya na Bulgariya*, v. VII, Sofia 1991, ss. 23–38.

POPOVIÇ, Aleksandre, *Balkanlar’da İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

RADUSHEV, Evgeniy, *Pomatsite: hristiyanstvo i islam v zapadnite Rodopi v dolinata na reka Mesta, XV-30-te godini na XVII vek I-II*, Sofya 2005.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 1983.

STEFANOVA, Stela, *Mejdunarodni aktove i dogovori (1648-1918)*, Sofya 1958.

Stenografski dnevnitsi na 4. ONS (4. ONS Zabıtları), 1 redovna sesiya, Sofya 1884.

STOYANOV, Valeri, “Turskoto naselenie na Bulgariya i ofitsialnata maltsinstvena politika 1878-1944”, *Stranitsi ot Bilgarskata İstoriya, Sibitiya, Razmisli, Liçnosti*, v. II, Sofya 1993, ss. 192-209.

_____; *Turskoto naselenie v Bulgariya mejdu polüsıte na etniçeskata politika*, İzdatelstvo “LİK”, Sofya 1998.

STOYANOVA, Plamen, *Balkan Savaşı Esnasında Zorla Hristiyanlaştırılan Müslüman Pomaklar*, (çev. Basri Zilâbid), İnkılab Basım Yay., İstanbul 2011.

ŞİMŞEK, Halil, *Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç*, Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1999.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

_____; “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1992, ss. 47-66.

TATARLI, İbrahim, *Pravata na çoveka, na natsiite i na maltsinstvata*, Sofya 2009.

TODOROV, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979.

TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

TURAN, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK Yay., Ankara 1998.

ULUTAŞ, Selcen Özyurt – Rengin Yavuz, “Bulgaristan’da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler”, *Selçuk İletişim*, C. 13, S. 2, 2020, ss. 920-941.

Ustav za duhovното ustroystvo i upravljenje na müsülmanite v Tsarstvo Bulgariya, Darjavna pečatnitsa, Sofya 1919.

Ustav na Duhovното Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanite v Bulgariya, Boris Kojuharov Basın Evi, Sofya 1945.

Ustav za Duhovното Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanite v Narodna Republika Bulgariya, kabul tarihi 22.05.1951, Sofya 1951.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bulgariya, Sofya 1975, (devlet tarafından onaylanmamış).

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Narodna Republika Bulgariya, kabul tarihi 24.03.1986, Sofya 1986.

Ustav za Duhovното Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanite v Republika Bulgariya, Sofya 1992.

Ustav za Duhovното Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanite v Republika Bulgariya, Sofya, kabul tarihi 2.11.1994, onay tarihi 22.02.1995.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, Sofya 1996.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, Sofya 1997.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, kabul tarihi 28.10.2000, Sofya 2000.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, kabul tarihi 20.03.2005, Sofya 2005.

Ustav za Duhovното Ustroystvo i Upravlenie na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, kabul tarihi 19.04.2008, Sofya 2008.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, kabul tarihi 12.02.2011, Sofya 2011.

Ustav na Myusyulmanskoto İzpovedanie v Republika Bulgariya, kabul tarihi 24.01.2016, Sofya 2016.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2010.

_____; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

YALIMOV, İbrahim, *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükler Sorunu*, Başmüftülük Yay., Sofya 2015.

_____; *İstoriya na Turskata Obştnost v Bulgariya*, Sofya 2002.

YILDIRIM, Bülent, “*The Report of the Plovdiv Consulate on the State of the Turkish Minority in the Transition to Communist Regime in Bulgaria (1946)*”, *Turkolojiçni İzsledvania* 2020, Shumenski Universitet „Episkop Konstantin Preslavski“, Shumen 2020, ss.110-113.

_____; *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2020.

YILDIRIM, Bülent, ÖZLEM, Kader, ÇAĞLAR, Selda, RODOPLU, Fatma, *Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak Ve Hürriyetler* “2014 Raporu”, Trakya Üniversitesi, Edirne 2016.

YILDIRIM, Fatma Rodoplu, *Bulgaristan'da Kuman Hanlar Dönemi-II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Bulgar Tarihyazımında Kumani/Kıpçaklar*, Kitabevi Yayınevi, Ankara 2021.

IV. TEZLER

BAYRAKTAROVA, Emine, “*Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*”, Marmara Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009.

MEHMED, Enfes Ali, *Bulgaristan'da Bir Din Eğitimi Öğretimi Kurumu Olarak İmam-Hatip Liseleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007.

ZİLYABİD, Basri Bahri, “*1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanlar'ın Dini Yönetimi*”, Marmara Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2021.

V. İNTERNET KAYNAKLARI

[\(https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE_%D0%B2_%D0%9A%D0%BD%D1%8F%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F_\(1887\)\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE_%D0%B2_%D0%9A%D0%BD%D1%8F%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F_(1887)) (Erişim tarihi 22.12.2023)

AHMED, Vedat Sabri, “*Bulgaristan’ın İlk Başmüftüsü: Hocaâde Mehmed Muhyiddin 1859-1949*”,
<http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2010/12/bulgaristann-ilk-basmuftusuhocazade.html> (Erişim tarihi 20.03.2023)

Natsionalen statističeski institut (NSI),
<https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> (Erişim tarihi 26.02.2024).

<http://www.nsi.bg/Census/Census.htm> (Erişim tarihi 19.05.2024).

Nüfus sayımı sonuçları ile ilgili resmi veriler hakkında bk: *Prebroyavane – 2011 (Sayım – 2011)*, s. 24-29;
<http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf> .

<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0> (Erişim tarihi 22.12.2023)

https://grandmufti.bg/images/phocadownload/NORMATIVNI_DOKUMENTI/USTAVI/USTAV%201992.pdf (Erişim tarihi 22.12.2023)

¹<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F> (1994) (Erişim tarihi 18.12.2023)

Türkiye Diyanet Vakfı, “Bulgaristan Raporu” Nisan 2015,
[https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20\(2015\).pdf](https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20(2015).pdf) (Erişim tarihi 05.01.2021), s.32.

AHMED, Şabanali, *Bulgaristan Başmüftülüğün Dünü Bugünü*,
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24683/bulgaristan_basmuftulugun_dunu_bugunu, (Erişim tarihi 23.05.2022).

AHMED, Şabanali, *Bulgaristan Başmüftülüğün Dünü Bugünü*,
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24683/bulgaristan_basmuftulugun_dunu_bugunu, (Erişim tarihi 23.05.2022).

“Bulgar İmamlardan Müftü Eylemi”, <https://www.adilmedya.com/bulgar-imamlardan-muftu-eylemi/>, (Erişim tarihi 26.07.2019).

<http://www.genmufti.net/bg/news-from-bulgaria/479-2009-10-27-18-02-36.html>. (Erişim tarihi 09.11.2009).

AHMETOĞLU, Ozan, “*Bulgaristan’da Başmüftülük Krizi*”, <http://www.balgoc.org.tr/2010/m2/m8.doc>, (Erişim tarihi 23.06.2022).

“*Tarihçe*”, <https://grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html>, (Erişim tarihi 15.04.2022).

“*Doklad na EKRN za Bulgariya* 24. 02. 2009, s. 15 (Irkıılık ve Hoşgörüslüğe Karşı Avrupa Komisyonunun Bulgaristan Raporu), 24. 02. 2009, s. 15)-
<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/bulgaria/BGR-CbC-IV-2009-002-BGR.pdf>. (Erişim tarihi 22.12.2023)

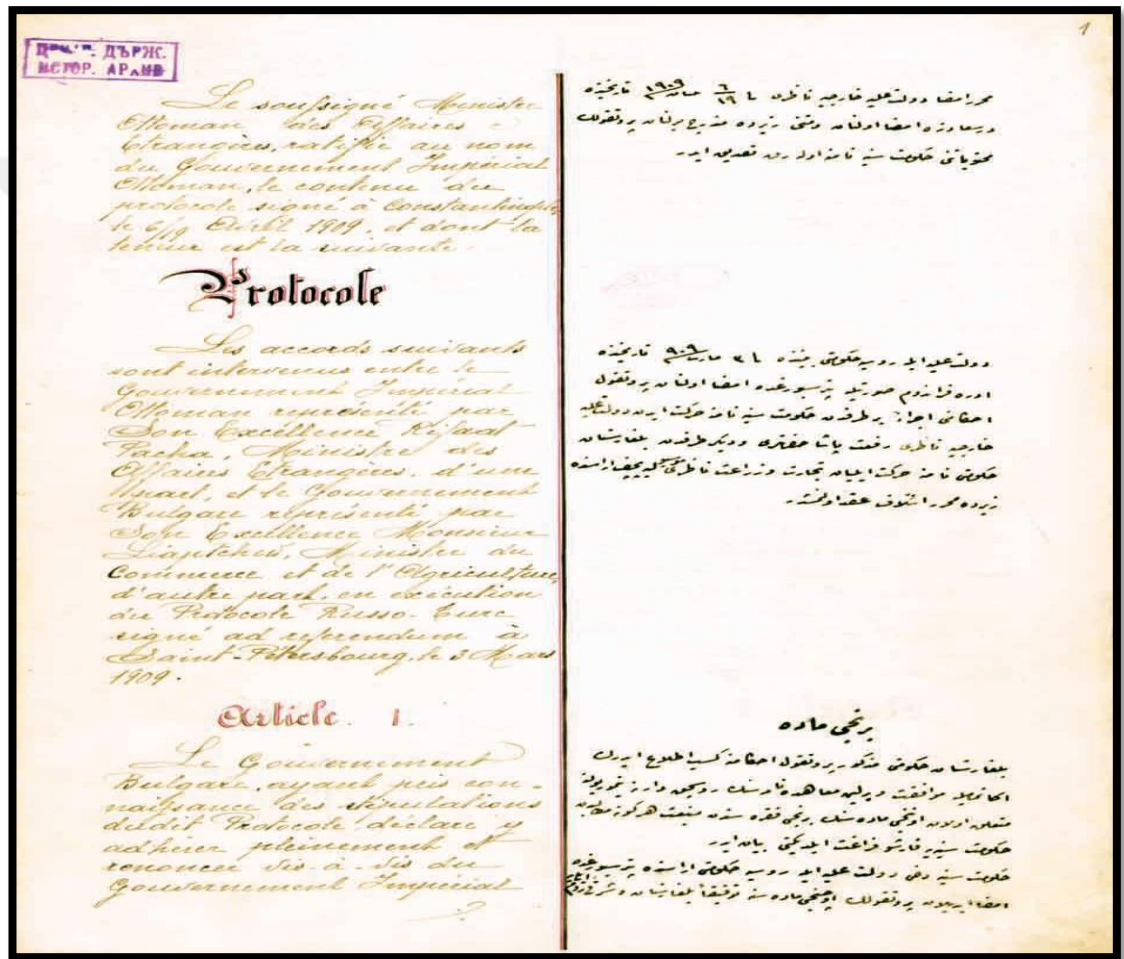
<https://www.dnes.bg/obshtestvo/2009/11/17/miufiistvoto-skochi-sreshtu-sprianata-mu-registraciia.80914,5> (Erişim tarihi 23.05.2022).

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/bulgaristanda-basmuftuluk-vakfina-ait-bina-icrayla-satildi-550245.html>? (Erişim tarihi: 22.12.2022).

“*Final Communique of the Annual Coordination Meeting of Ministers of Foreign Affairs of the OIC Member States*”, 24. 09. 2010. - http://www.oic-oci.org/topic_detail.asp?t_id=4294 (Erişim tarihi 23.05.2022).

EKLER

Ek 1: 19 Nisan 1909 İstanbul'da imzalanan Türk-Bulgar Protokolü ve Müftüler Mukâvelenâmesi

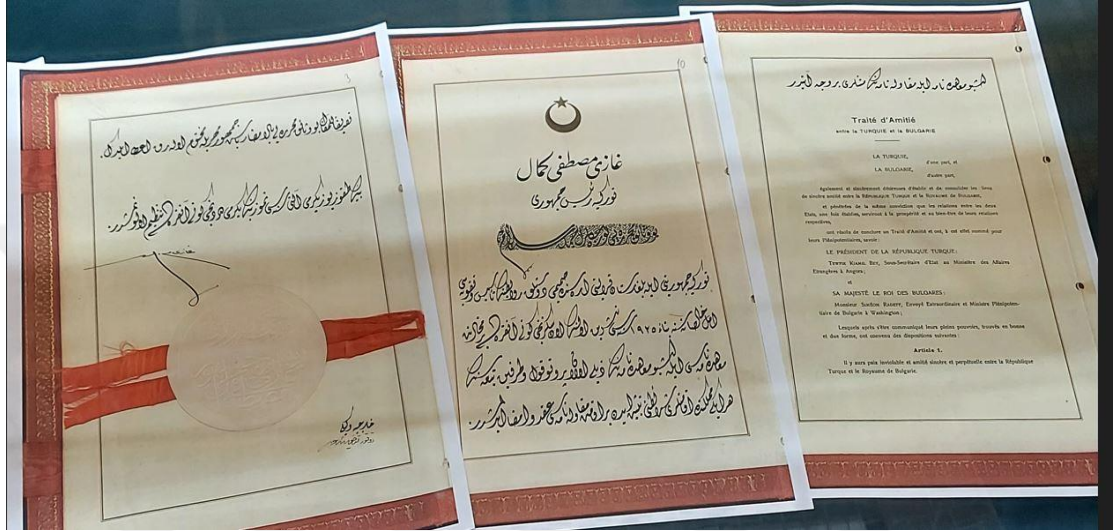
Kaynak: Tsentralen Dirjaven İstoricheski Arhiv

Ek 2: 26 Eylül 1913 İstanbul'da imzalanan İstanbul Sulh Muâhedenâmesi (Barış Antlaşması)

1913 İSTANBUL, BULGARİSTAN-TÜRKİYE ANTLAŞMASI (*) (26 Eylül 1913) Muahedename <i>Zât-ı şevketsemat-ı hazret-i padişahi ile haşmetlü Bulgaristan kralı hazretleri Londra muahedenamesinin akdinden berü zuhur iden vekayiin tevliid eylediği hal ve mevki-i suret-i muslihanede ve devamlı bir esas üzerine tanzim etmek ve kendi milletlerinin husul-ı saadethali için lüzum-ı der-kar olan revabit dostu ve münasebat-ı hasene-i hemcivariyi iade eylemek arzusuyla mütehassıs olduklarından muahede-ı hazırayı akde karar vermişler ve bunun için,</i> <i>Zât-ı şevketsemât-ı hazret-i padişahî: Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi hazretleriyle Bahriye Nazırı Mahmud Paşa hazretlerini ve Şûrâ-yı Devlet reisi Halil bey efendi hazretlerini; ve haşmetli Bulgaristan kralı Hazretleri:</i> <i>Nazzâr-ı sâbıkadan General Savov ve Nazzâr-ı sâbıkadan mösyö Naçeviç ile murahhas ortaelçi ünvanına haiz Mösyü Toşef'i murahhas tayin eylemişlerdir.</i> <i>Murahhasân-ı müşarünileyhim yolun-</i> (*) Düstur, 2. tertip, 7. cilt, s. 15-45.	ЦАРИГРАДСКИ ДОГОВОР МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ТУРЦИЯ ОТ 1913 Г.* Цариградски Договор. Негово Величество Царят на Българите и Негово Величество Императорът на Отоманите, въодушевени от желанието да уредят по миролюбив начин и върху трайна основа положението на работите създадено вследствие събитията станали след сключването на Лондонския Договор, да възстановят приятелските отношения и добросъседство, толкова нужни за благосъстоянието на своите народи, решиха да сключат настоящия Договор като за тази цел избраха респективно свои пълномощници, Негово Величество Царят на Българите: Негово Превъсходителство Генерал Савов, Бивш Министър; Негово Превъсходителство Господин Начевич, Бивш Министър; Негово Превъсходителство Господин Тошев, Пълномощен Министър; * ЦДА, ф. 116К, оп. 7, а.е. 72, л. 1-12.
---	--

Kaynak: Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar ilişkileri (1913-1938), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002, s. 3.

Ek. 3: 18 Ekim 1925 Ankara Antlaşması Belgeleri (Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması-Türkiye ile Bulgaristan Arasında Mün'akid Muhadenet Muahedenamesi)

Kaynak: Bülent Yıldırım, *İki Savaş Arası Dönemde Bulgaristan (1919-1939) Bulgaristan'da Siyasî Gelişmeler ve Türkiye ile İlişkiler*, Paradigma Akademi Yay., Çanakkale 2024, s. 137.

Ek. 4: Başmüftülüğün kendi teşkilatı ve görevlileri tarafından yapılan Türk ve Müslümanlara ait nüfus sayımı. Sofya 2021.

Ek. 5: Başmüftülüğün kendi teşkilatı ve görevlileri tarafından yapılan Türk ve Müslümanlara ait yerleşim yerleri ve nüfus dağılımı. Sofya 2021.

Hakikatte Bulgaristan Müslümanları

2022 Yılı Sonu Bulgaristan'da
Yerleşim Yeri:
5260

Bulgaristan Başmüftülüğünün 2021 Yılı Tespitlerine Göre:

Bulgaristan'da Müslümanların Yaşadığı Yerleşim Yeri	2526
1-10 Müslüman Nüfuslu Yerleşim Yerleri	330
11-50 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	502
51-100 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	300
101-200 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	358
201-300 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	256
301-400 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	185
401-500 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	113
501-1000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	281
1001-2000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	112
2001-3000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	40
3001-4000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	17
4001-5000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	7
5001-10.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	13
10.001-20.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	7
20.001-30.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yerleri	2
30.001-40.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
40.001-50.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
50.001-60.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
60.001-70.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
70.001-80.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
80.001-90.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1
90.001-100.000 M. Nüfuslu Yerleşim Yeri	1

Ek. 6: Başmüftülüğün teşkilat ve dini yapılanması. Sofya 2021.

Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Yapılanması

Bulgaristan Başmüftülüğün Teşkilât Yapısı

